

632171

Рік V.

Р. 1896 кн. II.

Том X.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, II B.

Band X.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під аарядом К. Веднарського.

3

ЗМІСТ ТОМУ Х.

1. Причинки до історії зносин цісаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками в р. 1593—4, написав Евген Барвінський . с. 1—34
2. Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія, написав Др Іван Франко (далі) . с. 29—80
3. Метрика Самбірська, подробиці з історії відносин релігійних, подав М. Грушевський . с. 1—8
4. Miscellanea: Участь Данила в битві під Кресенбрунн М. Кордуби; До Болоховщини: Губинське городище, Гончариха — М. Грушевського; Інтересний збірник з с. Хитаря (пов. Стрийський) В. Гнатюка і дра І. Франка . с. 1—14
5. Наукова Хроніка; Огляд українсько-руських часописей за р. 1895 . с. 1—12
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 57). . с. 1—60
7. З Товариства: Справозданне з діяльності відділу Наукового Товариства імени Шевченка за р. 1895. Наукова діяльність Товариства в р. 1895. . с. 1—12

Inhalt des X Bandes.

1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgetheilt von Eugen Barwiński . S. 1—34
2. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko (Fortsetzung) . 29—80
3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgetheilt von M. Hrušewský . 1—8
4. Miscellanea . 1—14
5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der ruthenischen Zeitschriften im J. 1895 . 1—12
6. Bibliographie . 1—60
7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften im J. 1895. . 1—12

Рік V.

Р. 1896 кн. II.

Том X.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, II B.

Band X.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Феднарьського.

НБ ПНУС

632171

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника
БІБЛІОТЕКА
INV. № 63 217 1

63 217 1
Заміски наукового
Тов-ва ім. Шевченка: Т. X, кн. 2
1896
Україніка
45.00

63 217 1 X1

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ

зносин цісаря Рудольфа II і папи Климентія VIII з козаками р. 1593 і 1594.

Написав *Евген Барвінський.*

Велика війна угорсько-турецька, що 13 літ непокоїла уми всеї Європи, що коштувала превеликих жертв і крові і гроша має свої початки ще в році 1592. Мимо того, що з Турцією заведено р. 1576 згоду, а 1590 відновлено, мимо що оплачувано високі податки (30.000 дукатів річно), дійсно спокою не було; раз-в-раз шукали собі Турки зачіпки, а се тим сьмільіще, бо закінчивши 1590 р. довголітну війну з Перзєю мали свободні руки. Напади ставали що-раз частіші, що раз більше подібні до війни, як до розбійничого нападу; походи паші Боснії Гассана 1592 р. дали на останок рішучий початок до вибуху війни. Сили цісаря Рудольфа були вельми слабі: так устрій військовий, як стан фінансовий, котрим на кождім кроці щось хибувало, не давали мисляти о самостійнім веденю війни¹⁾; треба було оглядатись за посторонною помочю, старатись про союз з иньшими державами. Давніші війни з Турком давали приклади таких союзів держав західних: союз з р. 1571 зломив страшно силу турецьку — однак тепер відносини значно змінились. З держав західних міг дати поміч лише оден папа — але поміч ся булаб за мала; Іспанія безперечно з всякою готовостию приступилаб до такого союзу, колиб увага єї й сили не були звернені в иньшу сторону, — проти Франції, що все ворожа їй раз-враз вязала їй руки, дружила ся проти не навіть з Турком; Туркови сприяла теж і Англія з огляду на свої торговельні інтереси. Поміч князів німецької держави булаб

¹⁾ пор. Hurter Geschichte Ferdinands II u. seiner Eltern Bd. III, розділ 23.
Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. X. 1

також незначна; їх двоїли справи релігійні, і сей розлад провадив до сего, що князі протестантські зовсім не спішилися з допомогою цїсареві-католикови в обороні его батьківських земель. В кінці купецка Венеція не хтіла зовсім мішатись в ті справи, боячись, щоб не потерпіли на тім її інтереси торговельні. Захід як бачимо був розбитий, німичний; якоїсь рішучої, сильної, одноцїльної акції годі було від него сподїятись. Позіставав лише схід: і се характеристичне, що тепер по раз перший так цїсар, як папа, що знав знаменито відносини всходу, а спеціяльно Польщі передівсім звертають ся на схід, змагаючись зложити союз держав східних; заходять ся коло сего, щоб утворити союз держави Московскої, Польщі, Семигороду, Волощини, Молдавії, пересправляють з козаками Перзівю та Татарами.

Перебіг тих змагань заходів та пересправ з поодинокими державами, се вельми цікава тема та досі ще ніким не піднята і не розслїджена¹⁾; одною точкою з сеї історії се як раз справа, якою займає ся моя розвідка. Не я перший підношу справу зносин цїсаря Рудольфа II з козаками; перед 14 роками появилася праця пок. проф. Корнила Заклинського „Зношеня цїсаря Рудольфа II зь козаками и ихъ участь въ вїйнѣ угорско-турецкѣй въ р. 1594 и 1595“²⁾, що обговорює вельми сумлїнно сю тему на підставі жерел, які стояли авторови до диспозиції. Однак від сего часу видано деякі жерела друком, дещо подають непечатані жерела архівальні, які удалось мені роздобути з архивів віденських, римських, краківських і львівських,³⁾ так що може удасть ся мені справу в-дечім доповнити та розяснити.

I.

Зачувши правдоподібно від агентів Рудольфа II, що їх розсилав по всім усюдам з прошенем помочи, про війну що ведеть на Угорщині вислали козаки на початку року 1593 посла до цїсаря Ру-

¹⁾ Подасть се в недовзі моя, від довшого часу готовлена праця п. з.: Пляни війни турецької 1593—1597.

²⁾ Справозд. акад. гимназії во Львовѣ за р. шк. 1881/2.

³⁾ Haus-Hof-Staats-Archiv у Відні — відділ Polonica, Archivio Vaticano і Archivio Borghese в Римі (відписи находять ся в архиві академії наук в Кракові в т. з. Teki Rzymskie — відтак архив князів Чарторийських в Кракові, а на останку бібліотека Оссолінських у Львові.

дольфа II і предложили ему свої услуги¹⁾ „казаки низовскіє били челомъ, которые въ понизовѣхъ пребываютъ, а хотятъ быти въ Угорскую землю и служити противу Турского“.

Сим спростовати треба твердження Заклинського, ніби козаки навязали з цїсарем зносини доперва при кінці 1593 р.

Цїсареві лучалась несподівано нагода дістати поміч у війні; однак не прийняв він її відразу рішучо, не знаючи хто такі козаки і чи до чого здадуть ся. Першому послови не дали певної рішучої відповіді,²⁾ однак як вносити можемо з пізніщих подій, також не відмовили, але противно, мусїли зробити якусь надїю. Справи сеї не занедбано, і послови Николі Варкочеві, що їхав 9 цвїтня 1593 до Москви просити помочи проти Турка поручено сю справу. Ему приказано розвідатись докладно „тѣ казаки Государю царю вѣрою служатъ ли и въ его государевѣхъ землѣхъ по границамъ смирно ли пребываютъ? И будетъ они Государя Царя ни въ чемъ не розгнѣваютъ, а служатъ правдою и межъ царскихъ людей и межи ими никоторое лихо не живетъ, и Римское цесарство ихъ мыслить приймати и послати ихъ противу Турского“³⁾ і просити дозволу ужити їх проти Турка.

Відповідь була прихильна: обіцяли в Москві помочи проти Турка, а що до призову, якого у їх прошено. то сего ані відказати ані дати не могли у Москві по тій простій причині, що їм „не было никакого дѣла до Черкасъ запорожскихъ“⁴⁾, козаки не підлягали їх власті. Цікаве се як-раз, що цїсар удав ся за дозволом до Москви а не до Польщі, хоч властиво пізніще відмавляв ся, що повірив козакам на слово „homines esse liberos nemini subditos“⁵⁾. З інструкцій і реляцій, які нам стоять до диспозиції, можемо пересвідчитись, що так не було, що цїсар знав добре про залежність козаків від Польщі. Однак удаватись з тим до Польщі було ніяково: з нею були тепер відносини трохи напняті — з поводу відкриття тайних пересправ між архикнязем австрійским

¹⁾ Памятники дипл. сношеній древн. Россіи съ державами иностр. Т. I. стр. 1282: Про се довідуюмо ся з уст посла Шаколи Варкоча висланого цїсарем Рудольфом до Москви 9 цвїтня 1593. Теж саме говорять послови цїс. Вакерови Валіцкій в Замостою в лютім 1594. див. додаток II.

²⁾ Priorem legatum suum sine responso certo rediisse — каже Валіцкій див. додаток II.

³⁾ Пам. дипл. снош. I. 1282.

⁴⁾ Соловьевъ Истор. Росіи кн. II. 594.

⁵⁾ Див. лист цїсаря додаток VII.

Ернестом а королем Жигмонтом про відступлене корони польської Ернестови; при тім вважали головну особу дїєву в Польщі канцлера Яна Замойского за неприхильного взагалї тїй справі. Ось як говорить про него посол цїсарский в Москві: ¹⁾ „канцлеръ Янъ Замойскій мимо всѣхъ Турскому доброхотаєть, не по хрестьянському обычаю и хочєть Турскому во всемъ добра, какъ ему годно, а не хрестьяномъ, и о хрестьянскомъ покоѣ не радѣєть“.

Боялись отже, щоби яка звістка про се не дійшла до Польщі; щоби справи не попусвати волїли переводити справу поза плечима Польщі, без вї відомости і дозволу. В недовзі однак спонукала цїсаря потреба і трохи прихильніща констеляция політична при кінци 1593 вислати до Польщі Матїя Вакера з просьбою про поміч проти Турка і приступленя до союзу проти него ²⁾. І тоді не забули про козаків і між иньшими одною з тайних точок інструкції для сего посла Матїя Вакера висланого 21 грудня 1593 була також справа козаків ³⁾.

Єму поручено розвідатись про них, про їх число, про услуги, які моглиб зробити в війні з Турком — однак рішучо наказано, щоб держав се в тайні, не розвідував ся про те ані у канцлера Замойского, ані у кого небудь з вельмож ⁴⁾.

Коли однак двір австрійский старав ся удержати все в як найглибшій тайні, справа всеж — таки не утаїлась і в Польщі вже дуже скоро розійшлась звістка про зносини цїсаря з козаками, звістка, що приписувала йому справді більше, ніж в дійсности було.

При кінци 1593 р. зайшов випадок, що зрадив всю тайну. Козаки, правдоподїбно, щоб задалегід прислужитись та приподобатись цїсарєви, напали — часу докладніше означити годї — правдоподїбно при кінци грудня 1593 під проводом Наливайка на землі Наддунайскі. Переходячи через Волощину натворили воеводї багато шкід, а відтак прийшовши в землі турецькі спалили й зрабували в часї торгу Джурджево, спустошили Орсову на Дунаї, зруйнували і зрабували багато сіл і міст довкола а по тому з добичею утїкли домів.

Коли Матїй Вакер прибув до Польщі дійшла вже там звістка про сей похід козаків, та ще і з тим додатком, що загально говорено,

¹⁾ Пам. дипл. снош. I. 1318.

²⁾ Кредитиви посла: Epistolae Rudolphi II ed. Pisce стор. 202—203, інструкции в Haus.- Hof. Staats archiv Polonica, виїмок з неї дав. додаток I.

³⁾ Дод. I.

⁴⁾ proceres.

ніби то сталось за відомостию, за волею і підмогою цїсаря. Звістка ся розійшлась вже завчасу, бо 8 січня писано про се з Бару до канцлера Замойского.¹⁾

Справу сего походу козаків представляно давнїще менше-більше так, як се я подав; при тім йшли вєї за переказом всїх трех сучасних літописцїв ²⁾. Доперва Заклинський представляє сю справу інакше, а за ним іде, узнаючи єго докази Ф. Николайчикъ в розв. „Первыя козацкія движенія вь Рѣчи посполитой“ ³⁾. Одним з найголовнїщих тверджень праці Заклинського є се, що козаки не були 1593 р. зівєїм в турецькій землі, мимо того, що вєї сучасні жерела — Гайденштайн, Більский і Любньский ⁴⁾ однодушно твердять, що сей похід відбув ся як раз при кінци 1593 р. У Заклинського одним з найголовнїщих доказів на се є як раз те, що вєї три перекази говорять те саме — він припускає, що вєї вони звістку повиписували з якогось четвертого жерела.

Колиб ми не мали жадного иньшого матеріялу доводового, то вже воюючи тим самим оружем що Заклинський, моглиб ми так само дійти до цїлком противного виводу: коли трех писателїв, і се сучасних, очевидцїв, людей, що брали чинну участь в справах публичних розказують одно і те саме, то се як раз промовлялоб за правдивостию їх переказу і єго безперечною. Дальше, хоч би ми знехтували — перекази — прийїм Більского і Лубньского, що хоч жили тоді, але може не були так живими учасниками всїх справ держави, то переказів третого — Гайденштайна годї так скоро відкидати.

Вїзьмім на увагу, яке становиско займав він в тих часах; він був секретарем канцлера Замойского — тож все що діялось, він знав, вєї акти, листи, кореспонденції йшли через єго руки. З актів і документів, які заховалсь до нинї, якими можемо розпоряджувати, і порівнати з єго твором, бачимо, як совїстно і докладно він все переказує, як пильно держить ся він перворядних жерел, як дослівно вставляє в свїй твір текст листів і документів. З сего, як трактує справи, які можемо сконтролювати актами, на підставі правил правдоподїбности можемо судити і про иньші перекази, яких

¹⁾ Додаток II.

²⁾ Dalszy ciąg kroniki Bielskiego wyd. Sobieszczański стр. 211. R. Heidenstein Rerum ab excessu Sig. Aug. стр. 304. M. Lubinski opera posthuma стр. 11.

³⁾ Київ. Старина 1884, IV ст. 528.

⁴⁾ Loco supra cit.

віродостойність нам годі іншими жерелами сконтролювати. Так виглядав би наш доказ проти твердженя Заклинського, колиб ми не могли ще іншими жерелами розпоряджувати; однак як раз жерела, що я маю у себе дозволяють перевести доказ contra, що похід в грудні 1593 дійсно відбув ся.

На се маємо незбиті докази. Коли посол цісарский Вакер перебував з Замостою, в розмові прийшло на козаків, чи би не удало ся їх ужити проти Турків; Замойский почав розказувати з реготом про їх похід під Orseoviam. Дальше якийсь Валіцький що звав себе tribunus cosacorum згадує про Лободу cujus ductu nuper Orseovia capta et incensa fuerit. Вкінці роздобув сей Вакер кусень листу писаного до Замойского з Бару вже 8 січня, де згадує ся про спустошенє сегож міста козаками.

Моглиб однак комусь насунутись деякі сумніви що до сего, про яке се місто тутки говорить ся. В реляції нема близшого означеня, де лежало се місто, тільки просто згадуєть ся Orseovia, Orsiovia, Orschiovia.

Моглоб кому впасти на гадку, що се говорить ся тут про Оршу (губ. Могилівскої, годі вовводства Вітебского). На се трудно однак згодитись, а се з ось яких причин. По перше лежить се місто Орша глибоко-далеко в середині краю, так, що колиб козаки на се місто були напали, то піднятоб таку саму бучу, яку знято пізніше при кінці 1594, а не ограничилоб ся на кількох словах, а Замойский не розказував би про те cum magno risu atque cachinno. Дальше колиб так було справді, то з якої-ж причини малиб Поляки цісаря підозрівати, що се сталось як-раз з його відомости, волі та підмвлення; який же міг би він у тім мати інтерес, який хосен йому з того би вийшов, підсилати козаків в середину в. кн. Литовского, коли як раз з Польщею заходив ся звязати ся.

Вкінці такої важної події в краю не залишилиб переказати сучасні літописці, не промовчалиб вї; слід мусів би лишитись десь в актах, листах: тимчасом его нема.

Остаєсь нам прийняти, що ту є діло з Орсовою, що лежить на Дунаї; розглядім все, що вромавляє за тим.

Перше сама назва Orseovia се дуже схожа транскрипція назви Орсови; друге, однак, ще важнійше се, що маємо ще інші певні, автентичні сучасні вісти, що козаки як раз в тих часах були у Туреччині й на Волощині і там накоїли великих шкід.

26 лютого 1594 писав Лев Сапіга до Христофора Радавіла¹⁾: дійшло до его відомости що низові козаки спалили оден замок в Волощині, чимало міст попалили, не милують нікого; хтів за се метитись воевода і післав до канцлера, розвідати ся, чи се з его волі козаки се вчинили; але діставши відповідь, що сталось се без відомости його, odmienił umysł swój.

Друга реляція се донесенє посла Томи Контаріні до Венеції з Праги 22 марта 1594²⁾. Він доносить, що козаки напали на пограничу Волощини на місто турецьке Ureyna — очевидно назва перекручена — здобули, зруйновали, зрівнали з землею — і всі болять ся, щоб Турок не хтів за се помститись. Очевидно заки звістки сї, про які доносять, дійшли до відомости Сапіги або Контарінього мусіло споро часу уплинути — отже як раз се відноситься ся до сего нападу³⁾.

Вязучи ті вісти з переказами літописців, що козаки зруйнували Iurgoviam haud procul a Baalogrodo і розглядівши ситуацію на карті, що Джурджево віддалене від Орсови всего 30—35 миль — отже 3—4 дні ходу, мусимо прийняти сей другий доказ, що ту справді бесіда про Орсову.

Одно ще в бесіді сего Валіцького вказує на те, що ту йде річ про якесь місто турецьке; сама льогічна звязь гадок вказує на се. Вакер говорить про козаків, що они — то вовники, що безнастанно ведуть боротьбу з ворогами віри христової — а дальше, говорячи про Лободу, каже про него — се той, що під его проводом що йно взято Орсову. Щоби нічого ні про ні contra не промовчати, треба згадати, що певний сумнів міг би ту ся насунути наслідком висказу Валіцького: „але сей Лобода ледве чи міг би в чім помочи, тому, що він тепер дуже далеко від границь Угорщини.“ Можнаб се взяти на некористь нашого твердження: колиж би Лобода — ходив під Орсову, так був би як раз під боком Угорщини. Але і сей сумнів мусить упасти, як розважимо, що від хвилі походу минуло близько 2 місяці — тож і був час відійти вже далеко тим більше, що була і причина до сего: треба було утікати

¹⁾ Archiwum Sapielów wyd Prochaska t. I p. 81.

²⁾ Hurmuzaki Documente privitore de la istoria Romanilor III. 1. стр 40. Raportul lui Tomaso Contarini.

³⁾ Щоб ухилити всякі можливі закиди мусимо ту завважати, що тут не може бути мови про похід козаків, що згадуєсь в Діярїї Лясота (стр. 175, 181), бо сей відбув ся — тижнів зо два до Пасхи. Св. Тройци було сего року 29 мая — Великдень отже 10 цвітня, а дві неділі перед тим, се 25 марта.

щоб у їх здобичі не віднято. Сеж зовсім природно, та й літописці згадують про се, що Лобода набравши добичи відійшов.

Розваживши оттаке ми можемо напевне прийняти яко факт, що козаки дійсно ходили при кінці 1593 р. в Туреччину, і оттим регабілітувати заквествіоновану Заклинський правдомовність Гайденштайна.

Прийнявши з одної сторони за правдиве переказ, що козаки ходили у землю турецьку мусимо з другої сторони розважити ще й другу точку: *Cosaci auctoritate Caesaris inducti putabantur*¹⁾ і звістку подану в листі до Замойского з Бару 8 січня що цїсар *hujus rei causa cosacis munera dedisse*²⁾ — як всі загально твердили. Заперечивши сам факт походу заперечує Заклинський і се тим самим. Однак і ту мусимо справу троха змодифікувати. Одно нам майже певне: що цїсар не послав перед Лясотою посла до козаків — *priorem legatum* (козаків) *sine responso certo domum rediisse*. Як ми вже висше згадали, цїсар інформував ся перше і в Москві і Польщі до чого здались козаки — вони як бачимо пізніше конче жадали гроша — а цїсар не мав його багато, щоб за що будь викидати. Се однак не перешкаджало, щоб кинути яке слово для захопоти післанцеві козацкому а то могло викликати се, що й стало ся; для того не мож безусловно заперечити і сего — а противно, можнаб скорше навіть прийняти, що се що сталось, стало ся з підмови цїсаря.

Згадує сей Валїцький про другого висланого посла: се як раз пасує на Станїслава Хлопїцького, що зложив присягу в присутности Лясоти 7 лютого а 10 его вислали з хоругвами³⁾. Пригляньмо ся дальше що зробив в тій справі в Польщі Вакер. Він мав наказ розвідати ся як найдокладнїше про те, що се таке козаки і о скілько їх мож ужити до сеї мети для якої они самі жертвувались. Рекомендация зі сторони канцлера Замойского була зовсім не особлива; коли в его присутности при розмовах о війні з Турками хтось згадав припадково про козаків, з обуренєм — *cum indignatione* відповів, що ті, котрих нині тим іменем звать до нічого непридатні — не мають ані вождів ані не знають жадної військової дисциплїни, ані не лучить їх навіть якась спільна ідея: от що — іно свому другови Острозскому воеводі київському таких шкід натворили.

¹⁾ R. Heidenstein Rerum ab excessu стор. 304.

²⁾ Див. дод. II.

³⁾ Діярій Е. Лясоти (Мемуари кь історїи южной Руси вид. Антоновичь ст. 148.

Такеж саме говорили про них і иньші. В часї побуту Вакера в Замостю зголосив ся до него якийсь Валїцький — *qui sese tribunum summi illogum Ducis ajebat*. Заявив він Вакерови, що приїзд его вельми врадував так его самого, як і его товаришів, тому що сподїють ся від него дістати якусь певну відповідь на се, про що через посла з цїсарем почали пересправляти: вони зараз готові на услуги як лиш дістануть від цїсаря певну відповідь — особливо що до винагорода грошевої. Жалує тільки, що нема тут тепер їх вожда *Orscheovium*.

Однак Вакер, - (котрого мимоходом сказавши архикнязі братя нарадили цїсареви на посла яко незвичайно проворного і обережного¹⁾ не повірив відразу сему Валїцькому. Він, з натури обережний, та ще інструкцією спонуканий до як найбільшої обережності на кождім кроці бачив засідку, ланку наставлену Замойским, вважав і Валїцького за такого так сказати агента провокаційного канцлера і ціле своє підозрінє на Валїцького опирав на тім, що бачив его між дворянами канцлера. Хитрий, щоб не дати себе зловити відповів, ніби то нічого не знав, зовсім вимпнаючи, і спонукав тим способом Валїцького розказати всю історію з кінця.

Козаки — як він казав, се люди свободні, жовніри-охотники, що раз-враз ведуть боротьбу з Бісурманами. Обоз їх над Дністром і Дніпром коло Київ, Канева і Черкас — але не мають вони жадних сталих осель. Перше старшим їх був Косинський — тепер на місце его наслідником став Микошинський — а другим старшим (*tribunus*) в Лобода, сей, що що-іно взяв Орсову. Сей Лобода не може однак послужити цїсареви, бо він надто далеко тепер пробував від границь Угорщини.

Але найважнїшим вождом *summum ducem esse Orscheovium*, сей, про якого що-іно згадав; ему підлягають по своїй волї всі прочі. Колиб з ним цїсар хотїв порозумітись, поведе у бій як найскорше сильне військо; число его буде до 10.000. Однак поки не стане згоди про винагороду, не мож нічо певного обіцувати. Вакер поспитав його, когоб пайти такого в Польщі, якомуб мож доручувати листи або послів посилати; на се відповів посол, що ніхто краще не знав їх відносин як староста снятинський Язловецький або каштелян краківський князь Острожский; однак до них удаватись з тим не слід, бо вони все зносять ся з королем і сенатом; тому найкраще прямо входити в персправи з Орїшовским.

¹⁾ Лист. архиян. Матвія до цїсаря з 25 IX 1593 в Staats Archiv.

Поки перейдемо до дальшого, мусимо перше розглянути ті вискази Валіцького. Ся незнана нам особа на дворі Замоїського, що зве себе *tribunum ducis Cosacorum* виступає в ролі посередника між козаками та послом цісарским. Згадує він про двох послів козацких до цісаря, що зовсім згідне з нашими відомостями, які маємо звідки інде. Перший, се той, про якого маємо звістку з посольства Варкоча ¹⁾, другий, якого повороту козаки дожидають, се Станіслав Хлопцікий. Дальше на гадку сего Валіцького тим старшим, що мігби дати поміч цісареві, се якийсь *Orscheovius*. Коли докладно застановимо ся над тим хто се той *Orscheovius*, то прийдемо до переконання, що се правдоподобно — скажу навіть певно, — бесіда про Яна Орішовського, що по словам свого братанича Більського Йоахіма ²⁾ „у козаків був гетьманом не малий час і добре знає ті краї.“ З его біографії сума відомого оттака: 1581 був він поручником реєстрових козаків, ³⁾ 1577 надав йому король Стефан Баторий села Копистерин і Гайсин ⁴⁾; 1590 універсалом Жигмонта III 25 липня зістав іменованний ⁵⁾ поручником війська 1000 людей для здержування козаків від нападів на чужі краї; старшим сего війська був Н. Язловецький; в кінці пізніше — 8 Марта 1594 згадує про него Станіслав Жолкевський ⁶⁾ в листі до Замоїського яко про такого, якого можнаб ужити проти Татар: однак каже „пана Горішовського не має тепер в тім краю“. Знаємо отже его з інших жерел яко старшого козаків реєстрових. Наша реляція зве его *summus dux* козаків; треба нам докладно застановитись над сими словами і точно сей уступ інтерпретувати.

Summum enim ducem Orscheovium esse; huic reliquos omnes libenter parere.

Колиб інтерпретувати слова *summus dux* що ніби се він, Орішовський, найвищим гетьманом над всіма иньшими, то звістка ся булаб вельми підозрілою і неправдивою; колиб так толкувати слова Валіцького, мусіло б се піддати в сумнів всі его вискази, треба б гадати, що він хтів піддурити Вакера. Звідки інде можемо означити менше більше його становиско: яко старший реєстрових козаків, яко поручник війська, що здержував напади козаків, був він *persona grata*

¹⁾ Памяти. дипл. снош. I. 1282.

²⁾ Bielski Kronika wyd Turowskiego str. 1360.

³⁾ Źródła dziejowe т. XIX. стр. 154.

⁴⁾ Записки наук. тов. ім. Шевченка т. VIII. Miscell. р. 5.

⁵⁾ Архивъ юго-западной Россіи III. 1. стр. 29.

⁶⁾ Listy Stanisława Żółkiewskiego Kraków 1868 стр. 44.

в Польщі — але тим самим не дуже *grata* у козаків, — а найменше *summus dux*. Тож дальше, коли візьмемо на увагу слово *reliqui* в відношеню до козаків, так можемо означити его становиско так: він рівнорядний тамтим старшим, Лободі і Микошинському; слушає же его часть козаків, всі иньші, що не повинують ся тамтим двом. Мав ту певно Валіцький на гадці відділ козаків реєстрових; зве він Орішовського *summus dux*, по тій причині, бо він сам козак реєстровий, тож в его виображеню Орішовський особа найважливіша, і з ним то як раз а не з ким иньшим ні з Микошинским ні з Лоботою радить він переєправляти, обіцяючи добрий успіх. Для Вакера була особа Валіцького і відомости подані ним підозрілі; він все бояв ся *subornatum Valizium ipsum fuisse*, він на кождім кроці добачував заєдку зі сторони канцлера Замоїського. Як згадали ми, здалось ему підозрілим се, що Валіцький був як в дома на дворі Замоїського. Нам однак підозріне видасть ся не справедливим, коли розважимо, яке становиско займав в Польщі Орішовський яко старший козаків реєстрових; був він там *persona grata*, коли згадує про него так прихильно Жолкевський, ¹⁾ коли надавано ему землі; взагалі був се шляхтич, ²⁾ що займав високе становиско. Дальша причина підозріння була ще та, що хоч Валіцький приобіцяв се Вакерові, Орішовський не прибув ані до Замостя, ані до Люблина; се, каже Вакер, скріпило его в підозріню *subornatum Valizium fuisse*. Однак і се підозріне не має підстави — Орішовський поїхав на села і не знав зовсім нічого, що посол цісарський є в Замості і має діло до него; мимо того, що сподїяв ся перше вернути скоро, могло стати ся ему щось такє, що опізнило его поворот.

Вкінці може здатись ще комує підозрілим ті *sua rura*, куда мав поїхати Орішовський; на се вистарчить пригадати донації Стефана з р. 1577³⁾: від того часу могло бути ще більше таких донацій в его хосен.

Хоч отті пересправи не привели до жадного порозуміння однак справи ішли дальше своєю дорогою. В тім самім часі вертав вже сей другий посол козаків Лясота, віз для козаків хорогви цісарські а за ним Ерих Лясота щоб переєправляти з козаками у них дома. Перебігу сих пересправ не будемо розказувати, бо мусілиб повторяти се, що вже написав раз Заклинський. Тож поминаючи се, перейдемо до иньших справ зовсім незнаних.

¹⁾ Listy Stanisława Żółkiewskiego стр. 44.

²⁾ Źródła dziejowe XIX ст. 164: він печатував ся гербом *Prawdzic*.

³⁾ Записки Н. тов. Шевченка т. VIII. Miscell. р. 5.

II.

Коли з одної сторони робив всякі заходи цїсар, щоб козаків позискати, з другої сторони взяв сю справу — незалежно від сего в руки також і папа, Климентий VIII. Сей вельми діяльний пастир видячи, що на Угорщині вибухла така страшна війна, аж грозить цілому християнському світови великою небезпечністю, взяв сю справу в руки. Крім сего, що попирав всіма силами грошем і війском цїсаря, старавсь позискати для союзу Іспанію, князів італських, Польщу, а як бачимо навіть козаків. Знав він знаменито відносини в Польщі, бо був там давніше довший час нунцієм і як сам говорив, знав ліпше відносини і потреби річі посполитої ніж не оден з шляхтичів. Ёму впало се на думку, що найкраще в такій війні з Турком вистужив би ся союз народів східних — Москви, Польщі, Семигороду, обох Волощин а навіть Татар; — він се висилає в листопаді 1593 до тих народів східних Олександра Комулея яко посла а *diversi Principi e Potentati delle parti septentrionali.*¹⁾

У тій інструкції поручає папа також дуже горяче своєму послови справу позискання козаків до ціли війни проти Туркови. Тому, що ніхто ані з руских ані польських істориків не користав з сего документа ані сих зносин не представив, подаю ту в перекладі уступу з інструкції що відносять ся до козаків.

Задачею посла буде в Семиграді поінформуватись в справі козаків, і чого вони по них сподіють ся, — не даючи пізнати своїх замірів, як довго не пізнає їх усопоблення для сеї справи: іменно чи здасть ся їм, що ті козаки можуть зробити неприятелеви яку поважну дїверзію, і чи були б раді, колиб се козаки вчинили; а може власно ті рухи козаків могли б служити їм за вимівку, що не можуть іти на Турка і лишати своєї вітчизни без всякої охорони, бо козаки звикли кидатись, неначе орел літаючи — раз на сю сторону, раз на сю. Правда, що сеї вимівки моглиб ужити не так в Семиградї, бо сей край лежить дальше, а до того ще є охоронений і природою і штукаю, як скорше Татари Перекопські, Молдавяне і Волохи, що заселяють край рівні і менше забезпечені; особливо землі перших мало окружені муром або валом, де виходячи лишают в дома лише жінки і діти і старців; се вже замічено, що коли козаки виходять в поход, не спішать ся виходити Перекопські Татари з своїх аулів а Молдавяне і Волохи з своїх слабо забезпечених хат.

¹⁾ Інструкція знаходиться в: *Hunnuzaki Documente privitore de la istoria Romanilor* т. III. 1. стр. 36—40.

Виконавши що маєте поручене в Семиградї зверніть вашу путь до Львова, де найдете архієпископа (Данила Соліковського), чоловіка великої ревности, вельми впливового; до негож будете мати брєве. Повідомляючи єго про заміри що до козаків, треба поступати дуже обережно, бо може лучити ся, що любов до вітчизни, страх, щоб не стягнути оружя Турецкого проти Польщі — представлять єму в лихім світлі те, що иньшим видає ся хосенним для справи загально-християнської: бити ворога зі всіх сторін.

Для того скажете єму, що ваше післаництво головно має на меті переконатись про стан Молдавії і Волощини, побачити, чого по тих князях і народах можна надїятись хосенного чи для віри католицкої, чи для війни проти Турка. Вважаючи, відповідно до єго усноспоблення, або ширше, або менше будете порушувати справу козаків; коли побачите, що він для сеї справи неприхильний, і коли з розмов з ним і з иньшими прийдете до пересвідчення, що Полякам не подобав би ся який будь рух козаків, тим більше треба буде укривати свої заміри: а щоби уникнути перешкод, якіб могли в тім случаю трафити ся, треба буде вибрати до пересправ край на границі Польщі; до сегоб дуже надавав ся Камінець або кріюности положені на границі як Канїв, Кореунь, Черкаси. Старство тих сторін опорожнило ся з кінця минушого місяця, єсериня; однак правдоподібно надано його князеві Острога (Януш Острожеский), що добирав ся сего уряду; до него теж будете мати брєве на сеї случай; однак при порушуваню таких справ з Поляками все будете тримати ся звичайної обережности. Дальше, князеві як найкраще відомі усопоблень, сили, заміри козаків, ніхто иньший краще не пояснить вам, які люди в них мають вплив, і якими способами їх би мож привернути до себе.

Батько сего князя є воевода волинский (Олександр Острожеский); від нього ви можете дістати добрі ради — однак перше треба пересвідчитись про єго усопоблене — і в пересправах поступати обережно.

Вертаючи до козаків, в правдоподібним, що вони повідомлені про ваш приїзд і ваші бажаня пересправляти з ними, будуть вам безпастанно підсилати людий, щоб вас підделухували, або може схочуть завести вас до себе до дому: з того погляду маєте ся заховати як будете вважати за відповідне. А тому, що Бог зна, чи вже коли небудь більше приїде в ті краї післанець сьвятого престола, тож повинні ви поступати так, щоб набрали ся високого понятя про релїгію та про повагу сьвятої столиці. Від них розвідаєте ся наперед

про спосібність, з якою можуть нападати на Турка, про число їх війська, яке моглиб взяти з собою, про надії, які мають на отриманє з собою Черкасів, Волохів та Молдаван, і про се, чи сподіють ся сусідних Татар Перекопських і Мінтрелів спонукати до бунту проти Турків. Скоро лише сей пенаситний жар їх огорне, будете старати ся намовити їх, щоб раз вже дали розголос своїй славі по цілім світі таким визначним ділом, вкажете, що час до сего відповідний, бо сили турецькі заняті війною з християнами і тому легко піде всяке підприємство, успіх залежить лиш від завзятости і відповідної швидкости. Ту треба розважити, що моглиб несподівано напасти на Монкастро — що звуть вго Поляки Козловом — і сею дорогою пійти берегом Чорного моря, де в нагода добути великої добичі — а Турки не моглиб навіть боронитись, бо заняті борбою з християнами.

Перше, що відповідать козаки, буде правдоподібно про гроші; ви ж можете їм обіцяти, що як лиш підіймуть ся якогось значнішого діла, то Святий Отець покаже їм свою ласку і постарас ся зараз про гріш. Як лиш спостережете, що вони зовсім вдоволені, будете їх впевняти як найкращими словами, тим більше, що справді знаєте, що гроші будуть; будете їх переконувати, що лише по тій причині, що в Римі не знали нічого певного про стан річній і про їх готовість, не мож було вже там з гори постаратись про засоби грошеві на се. Колиб однак рішучо відреклись рушитись без якоїсь суми сейчас на руку, то вневнившись добре про їх число і справді поважні заміри виправи, якуб мали зробити, в такім разі дасте їм зрозуміти, що можете їм виплатити зараз до 12.000 зол., однак на умовах, що нічого скорше не дістануть, поки не вступлять в краї неприятеля і не стануть творити йому значних шкід.

Послови дав папа також буллі до гетьмана і козаків¹⁾. В сих буллях завзиває їх папа горяче до борби проти Турків; про їх хоробрість виражаєсь: знана мені і випробована ваша хоробрість, „*vestram virtutem et militarem fortitudinem vestram perspectum habere*“. Булля до гетьмана²⁾ також повна слів похвальних: „*Tum multa quoque de tua virtute et rei militaris scientia accepimus; viris enim fortibus fortem et prudentem virum praeesse aequum est*“.

¹⁾ Буллі сі видруковані в Theiner Vetera monumenta Poloniae e tabulariis Vaticanis... том III стор. 211: Dilectis filiis Cosachiis Militibus, з 8 листопада 1593.

²⁾ Loco cit. Dilecto filio nobili viro Capiteano Cosacorum.

III.

Як бачимо рівно старанно заходив ся так папа як і цїсар коло позисканя козаків; оба також знаючи успособленє Поляків старали ся все переводити в як найглибшій тайні, щоб не дійшло що небудь до їх відомости, та справи не попусвало.¹⁾

Однак справа не втаїлась: вже дуже завчасу, бо в часі перетїзду Хлопїцкого з двору цїсарского на Сїч доносив Жолкевский канцлерови 19 марця²⁾. „*Доношу Вашій милости що Хлопїцкий, що його небіщик король казав був увязнити був тут тими часами в Прилуках маючи при собі послів цїсарских Німців і їхав на Сїч. Поки ще тут був в Прилуках, розписував листи до козаків, взиваючи їх на службу. Тож певне вже те, як В. Мил. доносив, що козаки дуже зброять ся, по місточках і селах подніпровских *spize sobie gotują*. Не хибно підуть під замки турецькі. Звольте донести, що з тим діяти.*“

Сим звобрушили ся Поляки. Жолкевский пєсєв ся з гадкою пїямати Хлопїцкого³⁾; як сьміє цїсар козаків підбунтовувати. Справа ся набрала незабаром ще тим більшого значеня, коли в марці прибув чавш султана турецького з листом,⁴⁾ де той повідомляв Поляків, що об'являє цїсарєви нїмецькому війну, а з Поляками хоче удержати і на дальше дружні зносини. Дальше повідомляв, що візвав на поміч хана татарского на Угри: просить Поляків, щоб дозволили йому спокійно се візванє виконати, а тоді, коли буде на Уграх, щоб задержували підданих від нападу на їх край, а особливо козаків.

Польща опинилась справді в прикрім положеню, як пише Сапіга до Яна Замойского⁵⁾ *inter Scyllam et Charybdim*: „покинути християн в такім положеню, не дати їм помочи, не годить ся, памятаючи на *vicissitudinem rerum*, чогосьмо ще недавно на собі самих досьвідчили тут і там помочи шукаючи (1590), а знов дражнити неприятеля *rebus sic stantibus non est tutum*...“

З сего прикрого положеня треба було якось вийти: султанови турецькому відповіли,⁶⁾ що Польща хоче зістати в приязних зносинах з Турцією, що їх зривати не хоче. Однак жалують ся на Татар, що нарушують мир, і нападають на посїлости Польщі, палять,

¹⁾ Особливо канцлера каже папа стєречись, говорячи з ним про козаків: *Ma de Cosachi tenete pur la briglia in mano*.

²⁾ Listy Stanisława Żółkiewskiego стр. 45.

³⁾ Listy St. Żółkiewskiego стр. 50 лист з 14 цвітня 1594.

⁴⁾ гляда, додаток IV.

⁵⁾ Archiwum Sapiehów т. I стр. 84: лист з 25 марта 1594.

⁶⁾ гляди додаток V.

убивають і грабують і коли навіть послабсь до них послів з жалобами на се, відповідають *superbe ac arroganter*. За всім тим, щоб заховати мир, видають наказ, щоб ніхто не нападав на Татар — але з другої сторони жадають — щоб они держались з далека від границь держави — бо себ нарушило взаїмну згоду. Що до козаків нічо однак певного обіцувати не можуть, бо вони — вічні розбишаки так само як турецькі, як і польські вороги; тож нічо певного не можна обіцувати, коли сама Польща не може забезпечитись від їх своєволі, що змагавсь що раз більше. Однак король стараєсь все можливе зробити, щоби їх своєволю вкоротити вже раз. Рівночасно — того самого дня подали сенатори скаргу також і до цїсаря¹⁾ що Хлопцїкий починає в краю їх поводити ся проти всяких умов, збирає війська без дозволу власти, а се на те, щоб пійти на Турка. З Турком має Польща згоду — а се все йде до зїрваня умов згоди. Хлопцїкий розсилає листи в імени цїсаря; сему однак повірити Поляки не хочуть, щоб се діялось з єго волї і наказу — бож знає він *quid quantumque sibi in alieno Regno liceat*.

На таке *dictum acerbum* не позїставало цїсареві нічого иньшого як гарненько виправдатись. Він викручує ся веїлякими способами у відповіді²⁾: каже, що Хлопцїкий зачувши про лихо на Угорщинї сам зголосив ся до него, офіруючи свою поміч. Він запевняє єго, що козаки се наїд свобідний, не підляглий жадному панови; вони займають ся лише військовою справою, з якої лише і живуть; а служать тому, кому хотять. Тож з огляду головно на добро справи християнської приняв їх услуги, з тим застереженєм, щоб ані Польщі ані нікому з християн жадної шкоди не вчинили. Тому просить не толкувати фальшиво сего кроку, не виступати проти Хлопцїкого, а противно підпомагати єго змаганя.

IV.

Однак в Польщі на якийсь час позабули сю справу: там ходило про житєву справу, про оборону свого житя і майна. Від марця 1594 почались розходити звітки що Татари мають на Угри переходити через Польщу. Звістку сю подав у перше воевода волоський: однак сему не хтіли зразу повірити ні Замоїскаї, ні Жолкевський, припускаючи якийсь підступ зі сторони воеводи, або що єму ходить про нагороду.³⁾ Однак вісти приходили що раз частїще зі

¹⁾ гляди додаток VI.

²⁾ гляди додаток VII.

³⁾ Archiwum Sapiehow I ст. 109. Listy St. Żółkiewskiego ст. 43.

всіх сторїн, отже почали веї зброїти ся, збирати військо; було його мало, так що треба було всіма способами роздумувати, що робити. Козаки під проводом Наливайка предложили свою поміч — Наливайко в листї до канцлера пише про се¹⁾; не знаємо, правда, відповіди, яку єму дав Замоїський — можемо однак догадатись яка була вона.

Z niżowcami sic stantibus rebus nie zda mi się w niwec wdawać се слова Жолкевского з листу до Замоїского²⁾; а з реляції Вакера знаємо, що Замоїський вважав „*nullius pretii eos quidem esse*“.

Була се як раз головна похибка польських проводирів, що не дали Козакам свобідно ужити своєї енергії проти Турка, аби виїшла вона в хосен Польщі; а так вона звернулась проти них самих.

Слабі сили польські, а в додатку і байдужність шляхтичів допровадила до сего, що не здужано загородити дороги Татарам — перебігли вони край накоївши багато лиха. „Перестороги мої, які тільки разів я повтаряв, що Татари будуть сюда йти, хоч як їх нехтовано, справдились вкінци; ніхто в поміч менї не прийшов“ каже Замоїський в листї до товариша свого воеводи люблинського Зебжидовского³⁾ 9 липня. Шкоди, страти і встид перед цїлим свїтом се були причини, які Поляків заналили тепер до діла. Веї говорили тільки про пімєту; про канцлера говорили в краю і за границею особливо, що він був в пороозуміню з Татарамі і ті поголоски могли єго також запалити до діла, до війни з Татарамі.

Сеж і спонукало єго дати призивл старостї снятиньському Миколї Язловецкому, що набравши козаків під проводом Наливайка і Лободи постановив напасти на Крим як раз тоді, як Татари були на Угорщинї.

Виправа Язловецкого і єї плян не виїшли виключно з єго голови. Ніхто досї не представив діяльности Комулея, навіть Еварницкий, що мав єго донесеня до Риму, ледви кілька слів про него згадує; а се як раз сего Комулея рука була у тїй виравї Язловецкого. Вже у Гайденштайна, що знав найтайнїщі тайни державні спотикаємо слова⁴⁾: *resumiaque aliqua a Comuleo asserpta*. На сей зворот ніхто з істориків не звернув уваги; коли однак се получимо з тими дрібними відомостями, які дає нам Еварницкий на підставі

¹⁾ Listy St. Żółkiewskiego стр. 64

²⁾ Listy St. Żółkiewskiego стр. 44.

³⁾ Haus-Hof-Staats Archiv; Polonia 1594 р.

⁴⁾ Heidenstein Rerum ab excessu стр. 307.

знаменитого, перворядного материялу до діяльности Комулея, а також з деякими реляціями нунція в Польщі Германіка Маляспіни¹⁾, то можемо пізнати, що ту є рука папи і його посла Комулея.

З козаками почав Комулей пересправляти²⁾ від кінця цвітня до червня; вони під проводом Богдана Микосіньського готові були послужити проти Турків. Пересвідчивши ся в їх прихильности, почав Комулей пересправляти дальше з господарем молдавским, щоб з ними получив ся: однак сей не приставав на се, по части зі страху перед Турком, а хто знає, чи не найбільше зі страху перед самими козаками, що як писав папа „sono come aquila volante“, готові кинути ся раз на сю, раз на сю сторону. В кінці рішив ся получить ся з ними, по якій то причині був там Комулео аж два рази.

Маляспіна доносить в цифрі з 22. IX до Риму, що в Польщі невдоволене з сего, що Комулей робить заходи, щоб підбурити людий до війни з Татарами, що обіцяє гроші Язловецькому, колиб лише підняв ся сеї виправи. Крім сего певно робив йому надію на се, що допоможуть йому і господарі Молдави і Волощини як каже Гайденштайн³⁾: *Inductus spe auxiliorum a principibus Transilvaniae et Valachiae pecuniaque aliqua a Comuleo accepta*: з депеші Маляспіни 7 жовтня довідуємо ся справді, що Комулей дав йому гроші, тільки опізнив ся для якоїсь причини. Як сказано, канцлера спонукала спрага пімети дати дозвіл Язловецькому до походу, та ще ужити тих козаків, про котрих недавно так зле виражав ся — *nullius pretii eos esse*, хоч не богато, як каже Гайденштайн⁴⁾ і сподівав ся на се.

На жаль справдились дуже скоро слова Замойского: *neque disciplina militari ulla imbutos, nec communi sensu praeditos*; швидко дуже зрадили Язловецького козаки „*qui non hostem sed praedam petebant*“ як каже Гайденштайн⁵⁾. Виправа Язловецького не повела ся зовсім: коли його покинули козаки, він ще хотів піти під Білгород, але за козаками стали опускати его і его власні люди, тож мусів вертати до дому не вдіявши нічого. Козаки покинувши Язловецького розгулялись на добре. Не станемо розказувати про їх походи, бо се

¹⁾ Реляції ті маю в відписах з Archivio Vaticano відділ Borghese; відписи ті паходять ся в архіві академії наук в Кракові т. зв. Teki Rzymskie.

²⁾ Пор. Эвариицкій Исторія Запор. козаковъ т. II стор. 101.

³⁾ Heidenstein Rerum ab excessu стор. 307.

⁴⁾ Heidenstein R. a. e. стор. 307.

⁵⁾ Heidenstein R. a. e. стор. 307.

до нас не належить; скажемо коротко, що під проводом Наливайка пішли під Брацлав, відтак на Кілію, Бендери; в повороті зайняли їх Молдавяне, і побили страшно. В пімсту за се получив ся Наливайко з Лободою і з 12000 війська, з орлами цісаря кинулись в Молдавію, запалили Цецору: Арон мусів утікати в Волощину, а козаки тоді спалили Ясп, а зрабувавши місто і околицю вернули до дому. Тут напали в Брацлаві на шляхту зібрану на роки, обрабували єї, а відтак стали в Барі.

Сеї пошкодовані кинулись з скаргами: шляхта до короля Жигмонта, а Арон до свого союзника цісаря Рудольфа. 9 грудня¹⁾ прибули до короля послы земель руских з скаргами на козаків, що заподіяли їм шкоди. Скаржились, що ті козаки гірш Татар дали ся їм в знаки; а до того дивувались, що ті козаки все те чинили несучи перед собою орли цісарські — не знати отже, з ким то війна чи з Татариним і Турком, чи з цісарем.²⁾ Можна собі представити, яке обуренє повстало між шляхтою на цісаря; ходили нечувані поголоски, буцім то Максиміліян обіцяв козакам получить свої війська з ними і взяти короля в полон.³⁾ Не досить сего. *Es ist Fluch der bösen That, dass sie fortwährend böses gebären muss.* Того ж самого дня, коли послы руських земель, прибули і послы цісарські — та привезли з собою лист в справі Арона⁴⁾.

„З превеликим жалем зачули ми, що воеводу Молдавії Арона, що оказав ся так прихильним і вірним для справи християнської якесь військо польске і козаки напастують.“ Цілий лист повен закидів і жалів; просить короля, щоб вздержував нападн Поляків і козаків на Молдаву, бо се перешкаджає его справам і успіхам сьвятої війни; краще сили ті, яких енергія марнує ся на дармо, найзлучить з иньшими християнами проти Турка⁵⁾. Можна представити собі, яка вийшла з сего ситуація, як неувало се справу цілу, для якої головно послів вислано, справу союзу проти Турків.

¹⁾ Депеша Малиспіни з 9. XII.

²⁾ *Soggiungendo che facendo i Cosacchi tutto questo col stipendii che hanno dall' Imper. et portando lo stendarlo che S. M. C. gl' ha dato, si accorgevano gia, se bene con lor meraviglia che al Regno e mossa guerra non dal Turco et Tartaro, ma dall' Imperatore.*

³⁾ Депеша Малиспіна з 6. січня 1595.

⁴⁾ *Epistolae Rudolphi II ed. Pace* стр. 397 dat. Pragae 24 nov. 1594.

⁵⁾ Здаєть ся нічого більше ту додавати не треба щоб відперти елюкубрацію Евариицкого Ист. запорож. козаковъ II. 127: какъ разъ въ это время ихъ (козаків) привлекъ въ сьверную Молдавію германскій императоръ Рудольфъ II, которому полєзньє было видѣть Запорожцевъ въ Волощинѣ, нежели въ Крыму.

На разї за заходом нуиця Маляспіни ¹⁾ утаєно, що було можна, перед загалом; бо досить було все подати до відомости всіх, а справа ціла союзу була на віки убита — а всему виною була і нещирість а також і велика незручність політики австрійської. Хвилево якоесь справу полатано — але подібні случаї повтарялись нераз в дальших роках 1595, 1596; тут і лежить причина, що мимо горячих заходів куриї апостольської провкт союзу з Польщею розбив ся на нічим.

¹⁾ Дешеша Маляспіни з 16 грудня 1594.

Д О Д А Т К И.

I.

Instructio pro Ioanne Matheo Wacker, Iurium Doctore, eorum quae nostro nomine ac jussu in Polonia, quo ipsum mittimus, exequi debeat
Dat Pragae die 21 Decembris 1596.

Уступ що відносить ся до козаків:

Et quoniam Cosaci Nizovienses suam nobis operam antehac adversus Turcam obtulerunt, quinam illi et quam multi sint, quas opportunitates invadendi Turcarum habeant, quomodo conduci possint, dextre inquiret, idque non quidem ad Cancellarium, neque apud alios proceres, sed apud eos, per quos Cozaci illi ad infestandum Turcarum oras excitari possint.

(*Haus-Hof-Staats. Archiv у Відні, відділ Polonica з р. 1593 фасцикул II.; копія з XVI віку*).

II.

Виїмка з реліції посла цїсарського Матїа Вакера.

De Cosacis cum forte fortuna mentio ab uno hospitem Oczalcovio (sic!) injecta esset, cum indignatione respondit (Замойський), nullius pretii eos quidem esse, qui hodie hoc nomine censeantur; nam neque duces habere, neque disciplina militari ulla imbutos, nec communi prope modum sensu praeditos esse, utpote qui non ita pridem amico, et illi quidem potenti Palatino Kijoviensi tantam iuriam intulerint, cui etiam meritas stultitiae ac temeritatis suae poenas dederint.

Postea cum magno risu atque adeo cachinno recitavit ultimum eorum factum, Orseoviensis nempe oppidi invasionem, inflammationem et depredationem, et quo praeclaro facinore eas scilicet Hectoreas manubias consecutos fuisse ajebat, ut in singulas victorum decurias binae pecudes spoliolum nomine distribuarentur, quemadmodum ad sese scriptum asseverabat. Verum ex his ipsis Cosacis, cum in diversorio Zamoscii essem, quidam Valikkus nomine, qui sese tributum summi illorum Ducis esse ajebat, puerum ad me misit, qui clam seiscitaretur an mei adeundi potestatem sibi facere vellem, habere enim sese, quae mecum nomine sui ducis communicaret: Cui respondi, in libero regno cuivis ad me aditum patere, si venire vellet, me ipsum libenter visurum.

Ille sub crepusculum vespertinum ad me venit, mihique exposuit, se suosque commilitones adventu meo laetatos esse, quod sperarent,

me de voluntate M-tis V., cui studia et servitia sua per peculiarem legatum obtulissent, certi aliquid allaturum, quod cupitis ipsi animis expectent. Dummodo enim M-tas V. Caes. ipsos de desiderio suo certiores faciat, et de stipendio cum ipsis legitime conveniat, moram in ipsis advolandi, quo M-tas V. jussisset, nullam futuram. Dolere sibi, quod Dux ipsorum Orscheovius nunc absit, qui ante proximum biduum ad vicina quaedam rura sua profectus sit, se tamen illum de adventu meo statim certiore fecisse, ac futurum sperare, ut intra biduum vel triduum Zamoscium ad me veniat, aut si tam diu illic manere non possem, Lublinium usque prosequeretur. Plane enim optatam occasionem videri, in iis locis, ubi plures ipsorum essent, tractari cum ipsis posse, modo ego quoque tractandi cum ipsis mandata haberem.

Ego, quod mihi persona hujus Valitzkii (sic) ignota, et locus, oppidum nempe Zamoscium de subornatione aliqua suspectum esset, praesertim cum Valitzkium illum mei in aula Cancellarii vidissent, caute respondi: Probari mihi hoc ipsorum Reip. Christianae iuvandae studium, neque me dubitare, quin apud reliquos etiam Christianos praesertim vero apud M-tem V. Caes. Christiani orbis caput magnam sint hoc nomine laudem reperturi.

Legatum si quem jam ante ad M-tem V. Caes-am miserint, procul dubio certi aliquid responsi ipsis allaturum; me quidem, ut in specie de stipendio aliquo cum ipsis aliisve agam, in mandatis non habere; quia tamen hae sermonum communicationes ad Reip. Chr. salutem et utilitatem spectare videantur, neque ab eo scopo prorsus alienae sint, quem ego nunc publice propositum habeam, cupere me ex ipso discere, et quae summa legationis illius fuerit, et quam sese operam putent M-ti V. Caes. praestare posse, quidque etiam a me exigant, quod suo nomine apud M-tem V. Caes. confectum cupiant.

Ad quae omnia, si mentem suam mihi sincere aperuisset, et de toto ipsorum statu me certiore fecisset, studia vicissim illi mea quam cumulatissime pollicebar.

Ille subjecit, priorem legatum suum sine responso certo domum rediisse. Nunc alterum in itinere esse, cujus reditum avidè expectent.

Esse se homines liberos et milites voluntarios, qui cum hostibus Christiani nominis perpetuo concertent.

Castra se ad Tyrum fluvium, qui Niester, et ad Borysthenem, qui Nieper appellatur, circa Kyoviam et Canioviam et Circassiam, nullis tamen certis sedibus, habere.

Duce prius usos fuisse Coschinio nobili viro, nunc in ipsius locum successisse Mycoschinium et alterum tribunum esse Lobodam; cujus ductu nuper Orsiovia capta et incensa fuerit. Sed hunc Lobodam vix operam M-ti V. navare posse, quod nimis procul a finibus Hungariae absit.

Summum enim Ducem Orschioivium esse, de quo ante mentionem fecerit, huic reliquos omnes libenter parere. Cum hoc si M-tas V. agere velit, validam manum lectorum militum primo quoque tempore ipsum in aciem producturum. Cum de numero interrogassem, vel ad decem milia numerum illum extendi posse putabat, sed nisi prius de stipendio convenisset, nihil certi constitui posse putabat.

Cum denuo interrogassem, ecquem haberent notum hominem in Poloniae vel Hungariae finibus, ad quem literae ad ipsos vel nuncii si opus esset, mitti possent, respondit, nemini res suas notiores esse, quam Iaslovecio Praefecto Sniatiniensi et Duci Ostrogiae nunc Castellano Cracoviensi, sed fidere se his non posse, quod consilia cum Regni Poloniae Proceribus communicata habeant, rectissime cum ipso Orschiovio (sic) Duce suo, tractari posse. Illum intra biduum, quemadmodum antea dixerat, certo affuturum.

Dixi me biduum adhuc Zamoscii negotiorum causa substiturum, et Lublini etiam alterum tantum me commoraturum. Si quid mecum agere velit, libenter me illi operam daturum. Interea me propositum ipsorum vehementer commendare, neque intermissurum, quin data occasione haec omnia cum Caes. M-te V-a vel Ipsius intimis consiliariis post reditum meum communicem, certo persuasus, M-tem V. grato et liberali animo hoc ipsorum studium prosecuturum.

Valicius mihi gratias egit, dixitque, certo futurum, ut Orscheovius intra biduum ad me veniret, aut si id facere hoc tempore omnino non posset, sed expectandum ejus reditum sibi putaret, quem denuo in aulam Mtis V. misisset, tamen eo accepto nuncio officio suo praeclare functurum. Ego denuo illi testatus sum, me libenter cum Orscheovio familiariter locuturum, si vel Zamoscium ad me, vel Lublinum etiam venire luberet. Quamquam autem et Zamoscii usque in tertium diem a Cancellario detentus fui, et Lublini prope biduum expectavi, tamen nec Valicius, nec Orschioivius ad me rediit, quae res suspicionem illam apud me auxit, subornatum fortasse Valicium ipsum fuisse, praesertim, cum ego quoque ipsum postea inter familiares Cancellarii vidissem, cumque ex literarum quarundam, ad Cancellarium a Praefecto limitaneo scriptarum, particula animadvertissem, Cancellarium certiore esse factum, quasi M-tas V. Caes. Cosacos illos Nisovienses muneribus suis incitasset, ut Orschioiviam

oppidum, de quo supra dictum est, eo modo invaderent Sic enim verba particulae illius in praedictis literis, Sbarae¹⁾ (sic) VIII Ianuarii 1594 datis habent: Haec Dom. V. significo, quod a pluribus testibus fide dignis audio, Caes. M-tem hujus rei (nempe oppidi invadendi) causa Cosacis munera dedisse; de quo Domin. V. certiore facere dolui.

Itemque mihi postea de literis hisce Praepositus Lascensis²⁾ Cracoviae dixit, ad herum suum Archiepiscopum a diversis perscriptum esse; cui ego illum scrupulum pro viribus eximere conatus sum, utque eadem et hero et reliquis, si qui in eodem errore versassent, persuaderet, rogavi.

A reliquis tamen plerisque omnibus, quibuscum de Cosacis istis locutus sum, eadem fere intellexi, laboris et inediae quidem patientes homines esse, sed sine militari disciplina, neque tanto numero, ut iustum exercitum conficere possit, nisi socios e Polonia adseiscant, quod tamen facere sine consensu Regis et repugnantibus ordinibus non facile queant. Omnes autem e media Polonia lectos equites, qui sese cum illis Nisoviensibus conjungunt, Cosacos hodie appellari, atque hoc modo fieri posse, ut et in magnum numerum exerescerent, et non contemnendum militiae robur perficerent, si cum reliquo exercitu Christiano coniungerentur.

Cum Duce quidem Ostrogio, qui ipsis vicinissimus est et qui rationes illorum perspectissimas habet, libenter hac de re pluribus communicassem, si ejus adeundi mihi potestas facta fuisset. Sed incommodum accidit, quod antequam ego Zamoscium venissem, ille inde discesserat, in extremam Podoliam properans, ut ibi Brazlaviensis praefecturae a Rege sibi nuper concessae possessionem adiret. A Lascensi autem Praeposito postea intellexi, etiam ad hunc Ostrogium Ducem ab aliis scriptum fuisse, quasi M-tas V. Cosacos ad invadendam Valachiam muneribus suis concitasset.

Reinholdum etiam Haidensteinium neque Zamoscii, nec alibi in Polonia reperi, erat enim, ut mihi consobrinus suus retulit, in Prussia et Cassubia in praediis suis.

Ita cum in quartum usque diem Zamoscii detentus fuisset, et cum tempus instaret, quo ipsi Cancellario illinc discedendum esset, me quoque benevole et humaniter perpetuo habitum dimisit, majorem in modum petens, ut se M-ti V. Caes. quam humillime quamque diligentissime commendarem.

¹⁾ Правдоподібно З Бару.

²⁾ Vincentius de Seve.

In reditu quemadmodum supra scripsi Lublini per biduum substiti, si forte eo Orscheovius ille veniret, aut mitteret aliquem, quo cum prolixius ac tutius etiam quam cum Valitio illo tractare potuissem. Sed cum omnino neminem expiscari possem et suspicio Valitiana magis magisque apud me augetur, relicto Lublinio Cracoviam versus profectus sum, quo mensis Februarii die duovicesima appuli.

3 *Haus-Hof-Staats Archiv, videtur Polonica, fasc. 3 p. 1594.*

III.

Litterae Rudolphi II Romani Imperatoris pro Stanislae Clopitzio Exercitus Zaporoviensis seniore commendatitiae. Pragae 3 februarii A. 1594.

Rudolphus II Romanorum Imperator Serenissimo ac potentissimo Duci Theodoro Iwanowicz Czaro et Magno Duci Russiae Wladimiriae Moscoviae, Novogrodiae, Ill. Aaroni Principi Walachiae, Ianusio Duci Zbaraviae et Palatino Brezlaviensi caeterisque exercitus Zaporoviensis militibus salutem et animum benevolum, ac gratiam nostram Caesaream.

Dilectioni vestrae et vobis amanter benevole et elementer significamus, quod praesentium exhibitor generosus et fortis Stanislaus Clopitzius Senior exercitus Zaporoviensis coram Nobis comparuerit, Nobisque servitia sua militaria adversus perpetuum Christiani nominis ac fidei hostem Turcam, una cum octo vel decem milibus suorum commilitonum, nempe Cosacorum humiliter obtulerit, nosque illum cum dictis copiis (siquidem gentem Cosacorum liberam et operam militarem, quibuscunque velint, ad libitum navare posse profitetur) ad expeditionem Nostram bellicam contra Turcam, quam propterea, quod pacem, quae inter Nos mutuo intercedente juramento religiose sancita et firmata fuerat, perfide violaverit, et provincias Nostras superiori tempore hostiliter invaserit, apparamus, elementer receperimus, tum quod illi vexillum Nostrum Caesareum Imperiali aquila insignitum quo secundum morem militarem, quam diu iu servitiis Nostris fuerit, utatur, tradi mandaverimus, sperantes, non tantum Regno Nostro Hungariae et vicinis provinciis Nostris, sed toti reipublicae Christianae, cujus hic potissimum res agitur, magnum emolumentum atque commodum inde accessurum esse. Quandoquidem in hunc modum cum illo transegerimus, ut omnes suos conatus in id maxime intendant, quo Tartaris a Turca evocatis viarum transitus intercludant, illosque inhibeant, ne in fines Nostros irrumpant, simulque pro viribus enitentur, ut in Turcae regionem trajecto Danubio in Selistriam incursionem

faciant, et obvia quaeque longe lateque ad Adrianopolim usque vel ulterius igne et ferro depopulentur, vastent ac pessumdent, neque solum hosti occasionem praebeant exercitum suum distrahendi et in plures partes dividendi, verum etiam ista locorum desolatione commoditatem cibariorum et commeatus eripiant. Cavemus tamen, ne vel regno Poloniae provinciisque ad illud pertinentibus, vel aliis Christianorum principum locis ac dominiis ullam molestiam aut damnum ullum quovis nomine et praetextu inferant, sed potius ab iisdem auxilium, opem ac promotionem expectent. Quapropter Dilectiones Vestras amanter et fraterne, vosque alios benignae ac clementer cohortamur, ut Nostrum hoc pium institutum et toti Reipublicae Christianae salutare futurum, approbare et praefato Chlopitzio copiisque cum ipso profecturis, non modo nihil impedimenti et molestiae inferre, sed magis pro dilectionum Vestrarum et Vestro erga sacrosanctam fidem Catholicam promptissimo studio, tum erga Nos quoque et Sacrum Romanum imperium benevolentia atque devotione, eorum conatus juvare ac promovere, illisque per loca Vestra tam terra quam aqua liberum transitum permittere et viarum securitatem concedere velitis, quo opus hoc magnum necessariumque recte ad effectum atque optatum finem deducere possint. In his Nobis Dilectiones Vestrae et Vos rem gratissimam et Christianae Reipublicae utilissimam, Dilectionibus autem Vestris et Vobis ipsis longe honorificentissimam facturi estis, quod Nos fraterne et benevole ac clementer, quoties se obtulerit occasio, Nostrae benevolentiae ostensione et Caesarea gratia compensare et recognoscere non intermitteremus.

Видчатане в збірнику I. Chr. Lünig Litterae procerum Europae Lipsiae MDCCXII том I стор. 896.

IV.

Лист султана Турецького Мурада III до короля Польського привезений його чашем в марті 1594.

Exemplum litterarum Turcarum Imperat.

To przymierze którym miał z królem Wiedeńskim teraz je zrzucam, dla tego, że on wojsko wielkie zebrawszy w ziemi mojej mi szkody poczynił, szable swej w przymierzu dobywszy w ludziach i w koniach wielkie szkody poczynił, za trzy lata dań powinna przy sobie zatrzymał i nie dał jej, dla tego Synan Basza posłałem do Węgiei z wojskiem mem, zawołałem też na Hana Tatarskiego, żeby półtorakroć sto tysięcy z sobą wojska wziął i szedł z tym ludem na po-

moc Sinan Baszy. A iż przodkowie nasi z przodkami W. K. M. trzymali zawsze stateczną przyjaźń i my je też z W. K. M. trzymamy i pokiśmy żywi trzymać chcemy, jeśli też W. K. M. z nami chce utrzymać stateczne przymierze, żądamy W. K. M., żeby pod ten czas, kiedy tam Tatarski pójdzie z ziemie swej na posługę naszą, miał pokój od poddanych W. K. M. jako od wojewody i starost okrainnych, tak też od kozaków niżowych, w której sprawie posyłamy do W. K. M. czausza i prosimy, cobys nam W. K. M. pisaniem swem oznajmił, jeśli to chcesz dla nas uczynić, jeśli Tatarzy będą w domiech swych bezpieczni od ludzi W. K. M. W czym jeśli poznamy chęć W. K. M., kiedy tę tam wojnę skończymy i kiedy się wojska nasze zwróca, lepiej i doskonalej przymierza z W. K. M. potwierdzić chcemy.

З рукопису Бібліотеки Оссолтських число 185 карта 87 (Silva rerum списуване при кінці XVI в. або початку XVII).

V.

Litterae responsoriae ad Turcarum Imperatorem a Senatoribus Varsaviae congregatis. Varsaviae 26 aprilis 1594.

Serenissimo ac Potentissimo Principi Domino Soltan Murath Dei gratia Imperatori Maximo Constantinopolitano Asiae Europae Persarum Arabum Syriaeque, Aegypti ac Cypri etc. Domino.

Serenissimi Principis Domini Sigismundi Tertii Dei gratia Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae ac Livoniae, nec non Regni Suetiae Regis haereditarii etc. Consilarii, Regnique Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae Senatores officiorum suorum commendatione praemissa salutem et omnem prosperitatem. Serenissime Potentissime Princeps! Czaussius Serenitatis Vestrae Ussanius venit superiore mense Martio in hoc Poloniae Regnum cum litteris ad Serenissimum Regem nostrum a Vestra Serenitate datis. Cum autem Serenissimus Rex noster superiore anno in Regnum Suetiae ad capiendum illius Regni, quod Patre defuncto illi hereditario iure obtigit possessionem esset profectus in eoque adhuc moraretur, optionem dedimus Czaussio Serenitatis Vestrae, ut vel ad ipsum Serenissimum Regem in Suetiam profisceretur, vel dum prope diem Majestas Ipsius Regia in Poloniam sit reditura, Eum in Polonia expectaret: verum, cum neutrum ei placuisset, atque datum sibi a Serenitate Vestra in mandatis esse nobis retulisset, si Regem Serenissimum in Polonia non perveniret, ut nobis, qui Ipsius Consilarii sumus, litteras redderet, a nobisque responsum ad Serenitatem Vestram refferet, ne diutius eum morari

videremur, et habuisse nos rationem Serenitatis Vestrae cum Serenissimo Rege Nostro ostenderemus, quas ad Serenissimum Regem litteras attulit, ab eo accepimus, et quod promissam a Serenissimo Rege potestatem cognoscendi de quibusdam legationibus haberemus, illas aperuimus, eamque sententiam, quantum ob interpretum Arabicae scripturae cum Regia Majestate discessum assequi potuimus, hanc esse intelleximus: Serenitatem Vestram foedus, quod illi cum Rege Viennensi (sic enim in litteris eum appellat) intercedebat, reiecisit ob eas causas, quod ille exercitu magno comparato, ditionibus Serenitatis Vestrae damna gravia dedisset armisque foedere intercedente comparatis, non parum detrimenti hominibus ac equis Serenitatis Vestrae intulisset atque trium annorum pensionem non prosolvisset, qua re missum a Serenitate Vestra Sinan Basám Ducem belli cum exercitu in Ungariam accersitumque quoque Tartarorum Principem cum centum quinquaginta hominum milibus; cum autem maiores Serenitatis Vestrae cum maioribus Serenissimi Regis nostri foedus et amicitiam a multis seculis sancte colluissent ipsumque Serenitas Vestra eam inviolabiliter se quo — ad vita ipsi suppetat observaturam promittat, — si Rex quoque Serenissimus noster ex parte Sua eam firmam et inviolatam esse cupit, postulat Serenitas Vestra, ut dum princeps Tartarorum cum exercitu ad navandam Serenitati Vestrae operam progredietur, eius ditionis a Serenissimi Regis nostri hominibus a Palatinis, Capitaneis ac Praefectis ac etiam Cozacis non infestentur, deque ea re certiore se reddi per Czaussium istum a Rege Serenissimo petit, promittitque bello peracto se quidquid ad confirmandum foedus hoc sanctissimum pertinebit, abunde praestaturum. Haec posteaquam ex litteris et Czausio Serenitatis vestrae cognovissemus absque ulla mora Serenissimo Regi Domino nostro Clementissimo in Suetiam diligenter et exacte perscripsimus ipsasque adeo Serenitatis Vestrae litteras ad eum misimus. Cupissemus autem, ut Czaussius Serenitatis Vestrae cum neque proficisci ipse in Suetiam, quo per brevem maris tractum intra paucos dies pervenire poterat, neque reditum Serenissimi Regis, quem in diem expectamus, praestolari voluisset, saltem dum Ipsius Majestatis Regiae responsum ex Suetia refertur, praestolatus. Verum quod mirum in modum properaret, in his ipsis Serenitati Vestrae respondendum fuit et quidem brevibus, quod ne spatium quidem consulendi Majestatem Regiam habuerimus: Serenissimis Regibus nostris ac Regno huic Poloniae cum maioribus Serenitatis Vestrae antiquissimum foedus et amicitiam intercedere non ignoramus. Quod quemadmodum a maioribus Suis Serenitas Vestra sancte esse observatam commemorat, ita non minore studio et sinceritate antecessores Serenissimi Regis nostri in eo tuendo et servando versatos

esse pro certo confirmare possumus. Nullis unquam aliorum amicitias et societatibus aut emolumentis ab eo se abduci sunt passi, quod ut is quoque, qui nunc apud nos feliciter regat, Serenissimus Rex Sigismundus Tertius progenies et stirps veterum domus Iagielonicae Regum nostrorum faceret, nos Regni huius Senatores, postquam ad Regium fastigium esset evehctus, authores illi fuimus. Itaque et legationibus ultro citroque missis hoc ipsum foedus inter Serenitates Vestras ac earum ditiones et confirmatum et dum Serenissimus Rex in Regnum suum haereditarium Sueciae proficisceretur misso ad Serenitatem Vestram Aulico Suo generoso Drozinski hoc ipsum contestatus est nobisque Senatoribus et militiae praefectis discedens mandavit, ut pacta et foedera in confinio sancte et integre tueamur et servaremus. Quod quidem nos magistratusque ac praefecti militiae huius Regni quantum in nobis ex iussu et mandato Regiae Majestatis proque nostra in servando hoc sanctissimo foedere prepensione diligenter sumus praestaturi, neque dubitamus Serenitatem Vestram Suam itidem sinceritatem et amicitia cum Serenissimo Rege colenda Majestati Ipsius praestituram. Caeterum, quod Principem Tartarorum attinet, is quidem non recte neque ex fide debita cum Serenissimo Rege nostro agit. Foedus cum illo nobis intercedit, quo tum etiam foedere cum Serenitate Vestra intercedente Serenissimus Rex noster fretus cum anno praeterito sub discessum Suum omnes fere militiae praefectos ex finibus ad comitia evocasset, ille magno exercitu ditiones Serenissimi Regis agressus omnia Ipsius consilia perturbavit damnaque gravissima populis Ipsi subiectis intulit, captivos multos abduxit, bona et facultates depopulatus est. Ad quem cum Rex Serenissimus postea internuntium cum litteris misisset, superbe satis et arroganter respondit. Verum tanti Serenissimus Rex noster amicitiam Serenitati Vestrae facit, ut quemadmodum cum Serenitate Vestra, ita et cum Illo foedus sit servaturus, daturique sumus nos consilarii ac Senatores Majestatis Regiae litteras ad Palatinos et Capitaneos ac Praefectos militiae in confiniis existentes, ne ipsius ditiones invadant et infestent, aut sive iurisdictioni subiectos homines infestare promittant, modo ille quoque ita cum exercitu, uti nobis persuademus, progredietur, ut a nostris ditionibus prorsus sibi temperet, easque non attingat, esset enim id contra pacta ac foederis mutuum. De Cozacis porro latronibus perpetuis, nihil aliud possumus respondere, quam illos acerrimos quoque nostros esse hostes. Significatum est nuper Serenitati Vestrae a Rege Serenissimo per Aulicum ad Serenitatem Vestram missum, que Serenissimo Rege Stephano vivente in eius Legatum commississent, qua etiam licentia in vastandis et diripiendis Regni huius oppidis usi essent, quos cum Rex Serenissimus

omnino cohibere et castigare decrevisset, magnusque eorum numerus proelio et acie ab Illustribus Kiioviae et Volhiniae Palatinis Majestatis Regiae iussu esset profligatus, a praefecto etiam arcis Regiae Circasiensis dum aggredi illam tentassent Duce eorum caeso, essent repressi ac de reliquis comprimendis et compescendis Rex Serenissimus in Publico Regni conventu ante suum in Suetiam discessum, ut pacata omnia sub absentiam suam in Regno relinqueret, esse[t] consultaturus, eiusque rei causa Praefectos militiae ex confiniis, uti superius commemoratum est, evocasset: Princeps Tartarorum fere eo ipso tempore quasi ex condito ditiones Majestatis Regiae exercitu numero invasit eorumque maxime, qui Cozacos profligarant, Illustrissimorum Kiioviae et Volhiniae Palatinorum bona depopulatus est, ita ut commune aliquid cum Cozacis habuisse videatur et sane aliqui illorum ad eum se contulerant, iuramentoque illi praestito duces illi fuerunt in invadendis Serenissimi Regis ditionibus. Quod ubi in Regni conventu auditum esset, qui consultandi de illis reprimendis ex finibus ad Maiestatem Regiam convenerant, statim ad sua quisque defendenda consultatione omissa rebus infectis dilapsi sunt, qua quidem re latrones isti confirmati denuo convenerunt, ducemque ac exercitum novum sibi constituerunt, cum eoque non Tartaricas iam ditiones, illis ob amicitias parcentes, verum Moldavicas, uti ad nos perlatum est, fortasse ut cum Serenitate Vestra nos committerent, invasisse dicuntur, ac ratione ipsi etiam Tartaro gratificari cupientes, qui ne in longinquiore partibus operam Serenitati Vestrae praestet in vicinia potius omnia turbari cupit, haec autem inscio et invito Rege Serenissimo insciis Praefectis et Ducibus exercitum Regni acciderunt: imo isti ipsi Cozaci aliam rursus militiam et stipendia captare nunc dicuntur; videat igitur et perpendat Serenitas Vestra, quomodo et ipsi Chano Tartarorum fidere debeat et quid de securitate a latronibus istis praestanda nos polliceri possumus, cum et hostes nostri sint et ipsius Chani opera multo nunc audaciores et firmiores quam antea facti sint. Rex quidem Serenissimus mandavit Duci et Praefectis militiae, ut armis etiam ac exercitu, si copiam eius rei habere possint, eos reprimant, nosque litteras ad Capitaneos ac Praefectos arcium mittimus, serio Regis Serenissimi nomine illis iniungentes, ut quacunque ratione possint, eorum conatibus eant obviam, in oppidis, si usque compareant, eos capiant, omninoque nihil a nobis magistratibus ac praefectis praetermittitur, quod in cohibendis illis praestari maxime possit. Multi quidem nostri homines gravissimis a Tartaris damnis affecti sunt, expectabunt tamen quieti Regiae Majestatis reditum. Non dubitamus autem Serenitatem Vestram diligenter tunc, uti pollicetur, totum hoc

negotium esse perpensurum, de Tartaroque iustitiam administraturum, ac ad resarcienda damna captivosque restituendos eum adacturum; ita rebus utrinque compositis et pacatis de latronum quoque istorum licentia prorsus tollenda confacilior ratio inire potest. Haec quidem sunt, quae Serenissimo Rege absente ad litteras Serenitatis Vestrae respondenda putavimus. Quod reliquum et fausta omnia vitamque longaeavam Serenitati Vestrae precamur. Datum Varsoviae 26 Mensis april: Anno Domini nostri Iesu Christi MDXCIII.

(З рукописи бібліотеки Осолінських № 185 карта 85).

VI.

Litterae a Senatoribus Varsoviae congregatis ad Sacr. Caes. Mtem ex parte Chłopiczki. Varsoviae 26 Aprilis Anno D. 1594.

Sacratissima Caesarea Majestas D. D. clementissime. Officiosa commendatione... mutuaque benevolentiae Vicinitatisque praemissa secundissima quaque S. M. V. a Deo ex animo precamur.

Ex instituto Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae cum Varsoviam venissemus ad consilia quaedam Regni Poloniae explicanda, perlatum ad nos est, Nobilem Stanislaum Chłopiczki subditum... coram Regiam (sic) Mtis Dni Clementissimi Sacratissimae Mtis Vrae nomine militem conscribere, vexillum imperiale stemmate (sic) circumferre, clasicum canere, homines ad arma sollicitare in provintiis et ditionibus Ser. Regiae Magestatis arcis pactorum et foederum propinquitatisque vinculis cum Ipsa conjuncti[s]; eadem et absente et una cum toto senatu Regni Pol. Magnique Duc. Lith. nescio id postremo agere, ut quodam¹⁾ ejus fieri posset magna militum comparata manu inferendique belli arbitrio sibimet usurpato in ditiones Turcarum Imperatoris irrumpat, quam²⁾ communibus pactis et foederibus exceptum esse, minime dubitamus ipsam meminisse. Accepimus et litterarum exemplum, ut ille dictitat Sacr. Magestatis Vrae acceptos principes tute et libere hoc idem negotium peragendi gra(ti)am; fugimus non mediocriter tamen nuntio perturbati, nam et res ipsa magnopere a foederibus pactisque aliena visa est, quibus Regna Ipsius cum Regno Poloniae M. D. Lithuaniae mutuo sunt obstricta, et absente Ser. Rege observabatur oculis nostris praesentium ut p(er)urgrabit et pacis discrimen et non modo res praeteritae, quarum facilis est memoria, mentes nostras subibant, sed etiam futurae imminentes, quarum conjectura interdum non adeo obscura est,

¹⁾ Або quedam (поправлено).

²⁾ Або quem.

animos nostros sollicitos redebant. Eo tum sententias nostras fleximus, ut nihil propere de Serenissima Magestate V. credendum esse censeremus, in cuius Augustam prudentiam haec minime cadent, cura foederis et pactorum optime calentem et sanctissime colentem, gnaram praeterea, quid quantumque sibi in alieno regno liceat quaquidem cum ipse per se constantem firmitatem semper habuerint, nunc etiam constantiorem nacta sunt necessitudine, communioneque sanguinis cum Caesarea Ipsius domo Ser. Poloniae Regibus singulorum animorum nostrorum ordinumque Regni universi laeticiam crescente[m] mittimus Serenissimae Magestatis vrae exemplum eorum litterarum, quas Ipsius nomine Stanislaus Chlopiczky circumfert, quorum fides apud nos, etsi ut Chlopicii levitas et res istae a Deo elevet, et nihil minus existimemus credendum, quam ab Ipso aut Ipsius scitu profectus esse; nihilominus petimus a Serenissima Magestate vra scire, quae a Stanislao Chlopiczki narrantur, vera sunt, id quod nos minime credemus, sive vana — id quod potius ita esset, existimamus, ut ne quid ejusmodi praeter pacta et foedera in Regno Poloniae Magnoque Duc. Lith. cum periculo pacis, si nescitu Ser. Maj. Vra Regi ordinumque Regni M. D. Lith. cuiquam committendum putet. Optamus bene valere Serenissimam Magestatem vram hostium victorem Augustum.

(З рукописи Бібліотеки Оссолінських N 185 карта 87 (копія очевидно дуже неоправна).

VII.

Epistola Imperatoris Rudolphi II Reverendis Archiepiscopis, Episcopis, Praelatis, Proceribus Caeterisque Consiliariis Inclyti Regni Poloniae conjunctim et divisim. Ratisbonae 11. junii 1594.

Rudolphus II divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus etc.

Reverendissimi, Reverendi, Illustres, Venerabiles, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Nobiles, Egregii, Honesti, Providi et Circumspecti sincere Nobis dilecti.

Litterae vestrae ad diem XXVIII mensis Aprilis Varsoviae ad Nos datae, in quibus de Egregio Stanislao Chloplitzio conquerimini recte Nobis allatae et perlectae sunt.

Quanquam autem non dubitemus, vos pro vestra prudentia ex Nostrarum literarum exemplo, quas Chloplitzio circa initium mensis Februarii Praga ex aula Nostra Caesarea discedenti elementer dari jussimus, haud obscure intellexisse, quid Chloplitzius a Nobis in mandatis habeat, tamen ut omni scrupulo vos liberemus, paulo fusius,

quomodo se tota haec res habeat, vobis exponendum censuimus. Postquam Chloplitzius de bello inter Nos et Turcarum Regem gliscente inaudiverat, Nosque de apparandis rebus bellicis et conscribendis copiis deliberarem, in Nostram aulam Caesaream tunc forte advenit, et Nobis servitia sua militaria cum octo vel decem millibus Cosacorum Zaporocensium contra Turcas et praecipue Tartaros in regnum Nostrum Hungariae perrumpere conaturos, devoto animo obtulit, afferens, Cosacos istos esse liberos et nulli domino parere, sed operam suam militarem (unde potissimum viverent) pro libitu addicere et navare quibus velint, atque ideo prompte et alacriter sub Nostro et Sacri Romani Imperii vexillo in hac duntaxat expeditione adversus Turcas et Tartaros magno cum emolumento totius Reipublicae Christianae militaturos.

Haec cum altius perpenderemus et non tam ex usu Nostro et Regni Nostri Hungariae, quam universae Christianitatis futura considerarem, facile in eandem sententiam iniimus, oblationemque Chloplitzkii acceptavimus, committendo ipsi, ut cum dictis Cosacis Zaporoscensibus, quorum majorem partem in procinctu iam esse aiebat, Tartaris in Christianorum regiones impressionem facturis sese opponat, transitumque intercludat, ac ipsis quoque Turcis, si posset, detrimentum inferret, impediretque, quominus totas vires suas in Hungariam converterent, ex qua in vicinas provincias et regna vi et armis sibi viam facile aperturi essent. Qua conditione tamen istud a Chloplitzio et Cosacis ad effectum perducere debeat, ex iis ipsis literis, quas Chloplitzio superinde tradidimus, manifeste apparet, ubi inter caetera sic expresse legitur: Cavemus tamen, ut hanc expeditionem ita aggrediantur, et suscipiant, ne vel Regno Poloniae provinciisque ad illud pertinentibus vel aliis Christianorum principum locis ac dominiis ullam molestiam, nec damnum ullum quovis nomine vel praetexto inferant.

Et sane polliciti Nobis fuimus, et adhuc certo pollicemur, tale Nostrum institutum, siquidem pactis et foederibus neutiquam adversatur, vobis, quibus Tartari viciniore sunt, et per quorum loca transitum iam diu animo conceperunt, non ingratum esse futurum, cum nos non lateat, quae Tartarorum immanitas et barbaries sit, qui quocumque se vertunt, obvia quaeque nulla datae fidei nec ullorum pactorum habita ratione prosternunt, vastant, et desolata relinquunt.

Quapropter, cum eum in modum sese res habeat, Nobisque propositum non fuerit praeter pacta et foedera (quae inviolata maxime cupimus) cuiquam in Regno Poloniae quicquam committere: vestrum erit de Nobis et Nostra erga Rempublicam Christianam pio ac paterno affectu, et propensa voluntate bene sentire, nihilque sinistre interpre-

tari, in ipsum quoque Chlopitzium severius nihil statuere, vel pronuntiare, sed potius opus hoc tam necessarium, et toti Reipublicae Christianae in primis salutare, communi vestro consensu approbare, iuvare et omnibus modis promovere. Quod vos pro vestro in bonum et commodum publicum egregio ac debito studio lubenti et alacro animo facturos esse, non tantum penitus Nobis persuasum habemus, verum etiam, ut omni contentione faciatis, benigne vos hortamur et requirimus.

Quod porro ad gravamina tredecim Civitatum Scepusii attinet, quarum in schedula quadam literis vestris adjuncta mentio fit, de iis Nobis hactenus aliud nihil constitit: scribemus tamen hac de re ad partium illarum supremum Capitaneum Nostrum, fidelem Nobis dilectum Christoforum liberum Baronem Teuffenbachium, nec permittemus, ut contra jus et fas onerentur. An autem Civitates hae, praesenti rerum Hungaricarum turbulento statu, et necessario bello Turcico, a publicis oneribus omnino immunes et exemptae esse possint, nec eadem pro defensione patriae ferre et praestare debeant, quae reliquae Hungariae urbes ac Civitates iuxta Regni constitutiones praestant, vobismet ipsis dijudicandum relinquimus: Caeterum ab omnibus injuriis et oppugnationibus quorumcunque eas clementer defendemus et tuebimur. Atque haec ad vestras benigne respondenda esse duximus. Quos bene et feliciter valere cupimus. Datum in Civitate nostra Imperiali Ratisbonae die undecima mensis Junii Anno Domini Millesimo quingentesimo nonagesimo quarto, Regnorum Nostrorum Romani decimo nono, Hungarici vigesimo secundo, et Bohemici etiam decimo nono. Rudolphus m. p.

Ad Mandatum Sacrae Caes. Mtis proprium Hieronymus Arconatus.

Оригінал в бібліотеці кн. Чарторийських в Кракові, рукопись N 2243 fol 32; печатки нема, лише слід.

Метрика Самбірська,

подробіці з історії відносин релігійних,

подав М. Грушевський.

В львівській бібліотеці ім. Оссолинських під ч. 2174 переховується досить цікавий рукопис XVI в. Є то невеликий (50 карт.) зшиток в аркуш, вдовш перегнутий (т. зв. дудка), оправлений в пергаменові карти гарного канціонала (з характером письма XIV в., як зауважив др. Кентржинський), на хребті сучасна напись: *Metrica Samboriensis 1571—1700*, на окладковій картці напись неб. Беловського: *Metryka i spominki Samborskie i potatka: Mistrz Andrzej Bargiel, Samborzanin, który tę metrykę pisał, był jednym z bardzo światłych mężów swojego wieku. Benedykt Herbst, wielki jego przyjaciel, oddał mu pod sąd dzieło swoje: Periodicae Responsonis libri quinque, Lipsiae 1566. A. Bielowski. На першій картці рукопису (правий край її обгризений, як і дальші картки, аж до 25) стоїть: *Met(rica) rerum in (eccle)sia Novae Sam(bor) promulgata(rum) a m. Andrea Bargelo, indignissimo parochio consignata CIODLXXII*, і пізнішою рукою приписано: а 1571 ad 1602. Се книжка записок Самбірського костела, куди плебан записував розпорядження єпархіяльні, заявленя, присяги і т. н. — переважно в справах шлюбних: декрети про розвід, про підтверженє шлюбів, присяги в тім, що жених або заручена не мають живої жінки чи чоловіка, справи про сурруга, що ухиляється від спільного мешкання і т. н. Серед таких заміток кілька карток займають записи датків і видатків і ріжні рахунки (f. 9, 14, 16 v. 20), а на л. 24 з особим титулом іде *metrica excommunicationum* Розпочаті Баргелем,*

сі замітки велись і за його наступників, ксендзів самбірських, більш менш регулярно до кінця XVI в.; остання нотатка належить до р. 1599. В кінці вилетено три цілком окремі картки з найрізкішими записками XVII і початку XVIII в., видерті з якоїсь більшої записної книжки того-ж костела, тут в і ліки від зубів, і лігописні записки.

Між сими записками є деякі цікаві для історії побуту релігійного і громадського — такі напр. деякі справи шлюбні, про еретиків, свідощтва цехів про право шлюбу і т. и.¹⁾ Але я тут зверну спеціально увагу на одну, досить богату категорію записок, що ближче нас обходять, бо належать до „руської віри“ (ritus Ruthenicus, або schisma Ruthenicum, ritus Graecus), себто — в той час — православної.

Сюди належать перш за все численні записки про перехід з руської віри на латинську, таких записок, в протягу тих двадцяти девяти років нарахував я 77; в 70-х роках, за Баргеля, вони ще

¹⁾ Навожу на зразок кілька цікавіших уривків:

f. 6, свідощтво цехове: 1575. Ioannes Pol et Martnnus Mnieh, frenifices et cives samborienses, professi sunt e testimonio consuetudinis, in artificio suo servatae, honestum Stanislaum Stolorskj, Leopoli oriundum, eiusdem opificij socium, ab omni impedimento matrimonij esse liberum, alioqui socij nulli eum secum artificium exercere paterentur, si ulla esset olim suscepti matrimonij suspicio in eum. Itaque admissus est a me ad copulam cum Barbara, Stanislai Cichy de Felstyn filia. Подібне див. f. 37 v.

f. 37, квіт на вільний шлюб: (1585) In praesentia mei, nempe Sebastiani presbyteri, plebani samboriensis, et honestorum virorum Martini Mareczkowitz et Iohannis Isaiski, civium samboriensium, Eva, Nicolai Czerminski filia, libere et palam fassa est, quod ab Adamo sarctore, dni Iacobi Orlowskj famulo, ratione virginitatis amissae ac deflorationis suae accepit florenos octo pecuniae, ideo illum ab ea causa et promissionibus omnibus, sibi praestitis, liberum facit atque ut aliam praeter se uxorum ducat, permisit (подібні на f. 38).

f. 40, справа ереси: (1589) Iacobus Chyrurgus hereticus, duobus testibus acceptis, hospite suo Simone Malowani et Guihelmo Sotho, civibus samb., dignis fide, fasi (sic) sunt, ipsum hereticum non vesci carnibus neque lacticinijs tempore quadragesimae; под. див. f. 28; f. 42 охрещення ариянина Андр. Камінського.

рідкі (5), найбільше число прийшло на 80-і р. (41), особливо щось припадає їх багато на часи плебана Себастьяна (р. 1780—86) — щось до 30-и, хоч і не відомо, в якій мірі се залежало від його особистого впливу; особливож видають ся р. 1582—4 (20), 1590—1 (12) і 1593 (12).

На жаль не всі записки дають нам якісь відомости про становище неофита й обставини його переходу; досить часто одначе знаходимо ми згадку, що неофитка була служницею у латинників, або жила в сусідах (inquilina), часом її хазяєва асистували й при її переході: „Анастия сирота, дочка Пашка з Добромиля, служниця п. Непельської, читаємо в одній записі, зрікла ся схизми Руської і прийнята до церкви Римської католицької, п. Непельська її презентувала і під свою опіку прийняла“ (див. витяги, текст VII). Такі хазяєва звичайно й бували мабуть ініціаторами переходу: „Улька, дочка Ізидора з Ольшаник, служниця п. Туркової, і Софронія, взята в полон з Московського краю, служниця Келбасчиної, відріклись схизми Руської etc. Причинилась в сій справі (operam suam hac in re illis praestitit) п. Туркова, як їх хазяйка (patrona) (текст VIII). Іноді стрічаємо і чоловіків — слуг, але далеко менше (напр. текст X: Іван сирота з с. Людків, слуга Томи Мачовича з передмістя Самбірського, вирік ся схизми Руської“ etc). Трапляють ся діти і недорослі часто, окрім вище поданого маємо напр.: „Хлопець подданого п. Оржеховського Прокопій Чомик за присягою пристав до єдности церковної і т. д. (текст XIII), або „Демко, син Кузьми, сирота, з нижнього передмістя Самбірського, сам просив, щоб його до церкви католицької прилучити, і як показав ся здатний до того і научений початкам віри, до того його припущено: вирік ся прилюдно і т. д., в присутності Симена Бндриховича, хазяїна того сироти“ etc. (VI). Все се зде-

f. 16, увільненя від екскомунікації: 1571. Laboriosus Thomas Krasmar ad dnum plebanum samboriensem, pastorem suum, libere consensit, ut obtineat absolutionem ab excommunicatione Iacobus Tataru, in quem coniectus fuit propter Zophiam sororem suam, quae una cum eo in sorte patris manens cum praedicto Krasmar, marito suo, recusavit et aduc (sic) recusat cohabitare. Quam quum nullo iure potest ex aedibus expellere propria autoritate, nisi id magistratus ipse faciat, propterea facilius consensit predictus Thomas ad obtinendam absolutionem. Ipse vero absolvendus promittit se partes praefati Thome omni ratione adiuturum. Acta sunt haec praesentibus etc. Справи екскомунікацій див. ще f. 24, 39.

більшого переходу на ново, є один випадок, що прилучено до латинського костела дитину латинників, охрищену „у попа“ в горах за браком ксендза (fol. 44), знов в иньшому підтвержено перехід до латинства, що став ся перед п'ятью роками (f. 39 v.). На дітей з мішаних шлюбів натякають записки як „уроджений від батька Русина“ (Rutheno patre natus — напр. f. 41 etc.)

Характерну категорію становлять кілька невільників з Московщини. За одну таку невільницю (captiva ex regione Moschovitica) вище згадано вже. До сего прилучимо ще одну записку: р. 1584 дві жінки московські, взяті в полон з Псковського краю (e Plescoviae regione), Огруха і Палашка, служниці п. Сухинського, вирікли ся схизми руської і московської (schismate Russico et Moscovitico) і т. д. (XI) — отже се невільниці з Псковського походу Баторія.

Може до сеїж категорії належить же якийсь Іван Buza(n?) Moscoviticae religionis, прилучений р. 1590.

Між неохитами є двоє й шляхетних (nobiles) одна — Маргарита Русецька de Kognownicze, мабуть жінка латинського шляхтича (між свідками знаходимо Адама Русецького), другий — якийсь захожий nobilis quidam Альберт Домашевський з Люблина (XVI).

В ранішніх записках знаходимо часто і переміну імені, навіть хоч би неохит мав таке ім'я що є і в католицьким календарі: такий „русин Яцко“ здобуває ім'я Яна, Маргарита з Угерця — Анни, Мартин Валигурка — Яна, не кажучи за такі імення як Настка, Васька (жіноче), Івга, Федько, Улька etc. Здасть ся, переміна була ніби нормальним явищем, бо в давніших записках потуєть ся, як ім'я зостаєть ся без переміни. В пізніших записках рідко про ім'я згадуєть ся, ба й взагалі вони далеко бідніщі всякими подробицями, ніж давніші, виступає тільки звичай присяги, що неохит не зламає того свого переходу і все зостанеть ся при обряді латинським; часом згадуєть ся і про добровільність переходу.

Окрім записей про самі прилучення до латинства належать до відносин обрядових ще деякі записки. Так напр. маємо присягу такого Данилка, міщанина самборського, „обряду Грецького“, що він своїй жінці Ядвизі Слоцькій жадної перешкоди ані словом ані ділом не чинитиме що до „релігії католицької“ і всіх дітей охрестить на обряд латинський — очевидно, за тою умовою дозволений був той шлюб (II). В других випадках виступає ворожнеча обрядова ще гострійше: так Андрій Шурий, міщанин самборський, попав під епитемию, що взяв за себе навпереки законам церковним Кулину,

жінку — схизматичку; йому дано тільки провізоричне увільнення на пів року для того, бо обіцяв, що за сей час здобуде собі диспензу у папи і що буде силкувати ся „всеїми способами, якими зможе і повинний буде“ повернути дітей своїх до латинства (IX). Подібне значіне має й запис про прилученє до латинства Васьки, дочки вїта з Озимини (названа була тоді Барбарою): на сїй основі (ideo) дозволений їй шлюб з Мартином Пивоваром (IV). Згадана вище шл. Маргарита Русецька по переході на латинство здобула собі также підтверження шлюбу, „даного попом руським“ (XV). Отже бачимо ті самі гострі приписи що до мішаних шлюбів, які й тепер о церкві римо-католицькій уживають ся.

Витяги з метрики Самбірської:

I. 1573, 2 martij. Margareta, olim Marina vocata, ex Hryc et Malanka Ruthenis parentibus orta, colonis pagi Strzalkowice, nunc a sex fere annis in Bieskowice serviens apud Franczek subditum dni Macieiowsky, expetebat se participem esse communionis catholicae, ad quam, quod summo studio desiderare videbatur, facto in manibus m. Andre(ae) parochi iuramento, est admissa, praesentibus famatis Stanislae Bargel, et Mathia Rog, et Catharinae Ioannis Bargel, Catharinae Sotowa et Anna Sobkowa Piwowarowa honestis matronis, item Petro Stephanio, publico notario. f. 4

II. 1575 die 21 martij. Danilko Iacinkonis sartor et civis samboriensis, ritus Graecj, iusiurandum fecit ad imaginem s. Crucis de mandato officij r. d. administratoris d. St(anisl)aj Leczkj de duobus: primum — quia uxori suae Hedvigi Slocka, quam apud dnam Margar. Horenicka duxit, nihil unquam impedimentj de religione catholica verbo aut facto daturus sit; deinde — quod omnes liberos, si quos in posterum ex ea suscipiet, baptizandos dabit baptismo catholicorum, ut matris religionem in omnibus sequantur, — praesente dno Matthia Chalcouio, vicario samboriensi, Ioanne Niedzwieckj et eadem Hedvigi, uxore eius, ac me m. Andrea parochi, rotalum iusiurandi p(ro)ferente et huius actus praeside. f. 8.

III. (1579) Bartek Sczesny syn z Kotkowicz Zophia Rachnyacka brali slub u popu ruskiego w Huerzacz. f. 23.

IV. 1581, XIII die februarij. Vaška ex Ozimina, Deriglouae advocati filio, Russico schismate abnegato, religionem catholicam et obedien-

Ruthenicum, praesentibus testibus: famata dna Ianova Turkova et alia cive Sczepankova, avo Ioanne ecclesiastico vocato Sczudlo ad hunc solennem actum et me Laurentio Gardecki praesbytero et commend(ari)o samb. f. 44.

XV. 17 junij anno ut supra. Nobilis Margaretha Russiecka de Korownicze, scysma Ruthenicum abnegavit, unitatem ecclesiae suscepit Romanae, obedientiam summo pontifici moderno, facto iuramento corporali super evangelium s. Ioannis in facie templi, rite et legitime sponndit, de caetero confirmatio ss. matrimonij, collati a popone ruthenico, per me facta est suo ritu et legitimo modo iuxta consuetudinem sacrificam ss. ecclesiae Romanae. Circa hunc actum solennem propter maius testimonium praesentes aderant: gnosus d. Ioannes Raporsky, d. Lucas Iuchnowsky, d. Adam Russiecky, d. Iuchnowska et id genus nobilem, et me praesente Laurentio Gardecky, comendario samboriensi, confirmante matr(imonij). f. 44 v.

XVI. (1594) 8 d. aprilis. Nobilis quidam Albertus Domassewsky a Lublin suscepit abnegato scysmate Ruthenico fidem catholicam cum obedi(enti)a, iuramento corporali facto. Testes: Simon Kletowsky, Fridericus Poznanka, civis samb, Anna Turkowa etc. f. 45 v.

XVII. (1598) 24 iunij. Martinus Valigorka de Lesko genuit filium Feithko, iste filius eius, genere Ruthenus, auriga mgfici dd. Ioannis Pallatinidis, capitanei sanocensis etc. suscepit obedientiam ecclesiae, nomine illi imposito Ioannes de Ferens, iuramento in facie ecclesiae praestito, praesentibus Ioanne Pendel, Ludovico, Petro civibus samb. f. 46 v.

Miscellanea.

Участь Данила в битві під Крессенбрунн.

Король чеський Оттокар, повідомляючи 5-го жовтня 1260 р. папу Олександра VI про свою славу перемогу під Крессенбрунн, писав у листі між иньшим: „gravis belli, quod adversum Belam et natum eiusdem Stephanum, Ungariae Reges illustres, et Danielem Regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Tataros qui eidem in auxilium venerant... auctore Deo gessimus“ [Monumenta Germaniae, Scriptores IX p. 184]. Також і стирийська літопись віршована (Steierische Reimchronik) оповідає, ніби то „die Rossen“ підпомагали Белі у тій битві.

Ці вісті жерельні й спонукали мене, що всі учені історики західні оповідають про підмогу, яку Данило, король галицький вивів Белі, яко про факт що не підлягає найменшій непевності. Сю вість знаходимо і у найновішого історика австрійської держави (Huber — Geschichte Österreichs I. 538). Ї повторює автор монографії про Белю IV, що вийшла перед двома роками (Moritz Werthner, Ungarische Revue 1893 ст. 383). Навіть і польські історики, як наприклад Шуйський (Historia Polski I, 163), не вагають ся в тім зовсім. Протинно історики російські і галицько-руські не згадують нічого про сей цілий факт. Для них немов би не існували Annales Ottocariani та Steierische Reimchronik.

Порівняймо оповіданє про поміч Данила королеви угорському з сучасними подіями в князівстві Галицькім та зі словами Волинської літописи.

В р. 1259 і 1260 заливають сей край татарські полчища. Хан Бурундай взиває Данила, щоб ішов з ним на Литву, хочаби через

се зломати союз Данила з литовським князем Миндовгом. Данило вислав лиш свого брата Василька а сам посунув ся до Берестя. Але се не вдоволило Бурундая і він приказує зруйновати всі укріплення городів галицьких. По-при се візвав знову обох князів, щоб особисто перед ним ставились. Але і сям разом лиш Василько і Лев послухали єго розказу. Данило, боячись за своє життє, утік до Польщі а звідєля на Угорщину: Въ лѣто 6769 (1261); Данилови же убоявшу ся побѣже въ Ляхи; а изъ Ляховъ побѣже во Угры (Гал.-вол.-літонись). Тут ще замітимо, що Гал.-волинська літопись поміщує вістку про утечу Данила під р. 1261. Одна се річ доказана і загально відома, що хронологія сеї літониси доста каламутна та що все заходить о кілька лѣт ріжницї між властивою датою, а роком у нїй поданим. І се булоб дивним а навіть рішучо неможливим, колиб сеєя літопись, що скрунулятно занисує всі походи Данила, нічого не знала про виправу Данила 1260 р. З другого боку не маємо ніякої звістки про побут Данила 1261 р. на Угорщині. Коли се матимем на увазі, то мусим згодитись, що оповіданє Оттокара в листі до нас і стирийської літониси віршованої — з одного боку і вість у Гал.-волинській літониси з другого відносять ся до одного і того самого факту.

Тепер доперва можемо цілу подію представити у властивому світлі. Оба жерела сучасні тож і оба заслугоють віри. Вони й не суперечать собі! Тяжко притиснений Татарами утік Данило на Угорщину, щоб просити в свого свояка Белї IV помочи против Татар. Ми знаємо, що не в добру хвилю трафив він. Король угорський збирав як раз всі свої сили, щоб знищити свого соперника Оттокара. Мабуть обіцяв він Данилови поміч, але аж по побіді над королем ческим. Однак королеви галицькому нічого було з голими руками вертати, тож прилучив ся до війська угорського, щоб зараз по побіді одержати поміч. Данило був проте в битві під Крессєн-брунн; однак не яко король на чолі свого війська в підпомозї Белї IV, лиш яко втікач перед Татарами, що просив помочи.

Мирон Кордуба.

До Болоховщини: Губинське городище.

Погляд на Болоховську територію, висловлений проф. М. Данкевичом 1874 р. в розправі про „Болоховську землю“ (землі по рішній Случі й Бугу), хоч знаходить собі з часом все нові підпори і доводи своєї правдивости, та не переборов ще цілком непевности

в історіографічній літературі (отсе недавно показав своє ваганє в сій справі д. І. Лїниченко в дисертації про внутрішній устрій Галичини XIV—XV в.), тому годить ся не залишати того, що може той погляд ще більше підперти і зміцнити. До деяких відомостей актових, що подані в моїй розвідці попередній (заміщений в Чтеніях київського тов історичного т. VII) додам сей раз маленьку подробицю археологічну.

З трох певних болоховських міст: Губина, Кудина і Деревича тільки за останнє були оголошені докладні відомости про давнє городище, що підходить своєю формою до т. зв. князівського типу (замітка в Київ. Стар. 1882, VI), про два перших були звістки в матеріялах, зібраних з „волостних правленій“ (в своїм часі користав я з їх рукопису — див. Історію Київ. зем. с. XIV і 45).

В опублікованім літографованім зводі їх (Сборникъ топографическихъ свѣденій о курганахъ и городищахъ въ Россіи. Волынская губ., Спб. 1888, вид. Императорської археологічної комісії) про Губин читаємо: „городище за версту від с. Губина, в напрямі до с. Ладигів, на високім березі Случі. Має дві площі, з них одна має вздовш 205, вшир 166, наоколо 371 крок, друга має вздовш 230, вшир 198, наоколо 428 кроків. Форма городища кругла, поверхня обох городищ рівна і ореть ся під сївбу. Городище з усіх боків окружене валами, ровами й провалями; довжина ровів та валів до 500 кроків, ширина 12—15; в'їзд зі сходу (с. 88).

В книжці, виданій Батюшковим „Волынь“ (примітка 20), на основі матеріялу, зібраного від волостних правленій Академією sztuk згадуєть ся коло с. Губина велика земляна кріпость „Згуба“ і легенда про якусь княгиню й Татар.

На доповненє сих не дуже докладних звісток місцевий мешканець д. Конахевич минулого року за моїм проханєм оглянув Губинське городище і подав мнї такі відомости за нього: воно лежить на рогу між Случію і її притоком Ладижанкою, високе, з концентричними валами, яких можна нарахувати 7 або 8, в одному з валів зроблено пробну яму звиш 2-х метрів глибини, знайдено вугілля, ніби слїди дерева, а глибше — камінь. Отже і се городище своїм видом як найблизше підходить до типу т. з. князівського, характеризованого звичайно положеннєм на високім рогу і концентричними валами.

М. Грушевський.

Г о н ч а р и х а.

Д. Олександр Яблоновский в своїй географічно-статистичній розправі про Волинь та Поділе (вступ до т. XIX *Źródła dziejowe*), нарікаючи на неможливість докладного означення давніх границь воеводств та повітів, між иньшого писав (с. 9): „щож робити з такими термінами як „Гончариха“, межи Поділем та Волинею, або „Чорний шлях“ між Поділем та Браславщиною вище Мурахви?“

На подібні труднощі натрапляє дійсно всякий, хто забираєть ся до студивання історичної географії, і виясненне таких топографічних назв, що часто мають велику ролу в актових означеннях, є річ дуже пожадана, а може бути найліпше зроблена спільною увагою вченої братії — з одного боку і місцевих людей — з другого.

До таких загадочних, а тим часом не позбавлених значної ваги в історичній географії, топографічних назв належить між иньшими й згадана д. Яблоновским Гончариха, бо була граничним пунктом чотирох воеводств — Київського, Волинського, Подільського й Браславського. Для того докладне означення її на мапі має певний інтерес.

В своїй замітці про Болоховщину, друковану 1893 р. (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора т. VII), означаючи границі Кременецького староства, я вказав досить близько місце Гончарихи, умістивши її „коло верху Тетерева, трохи на захід від нього, наприклад — на вододілі р. Коранки й Сниводи“ (с. 5). Тепер — по части на основі деякого нового материялу, по части — на основі докладнішого комбіновання попереднього, хотів би я ще ближше означити сей граничний копець українських земель.

Документальні дати в граничних актах маємо такі:

В обводі границь в. кн. Литовського з короною Польською р. 1546 читаємо, що границя Волини й Поділя йшла Бужком до с. Митковець і р. Смальчею (очевидно та, що на ній стоять Митковці) до дороги з Пилявець в Межибож, дорогою сею на Пилявці, потім річечкою (криниця), що тече з Пилявець в Икву, далі через Икву і потім трохи на схід (бо просто на північ йшла дорога на Губин, а границя пішла дорогою на Басарабів Брод -- що був, правдоподібно, на Случи деє коло Острополя), на Сторожеву могилу і на річку Золв або Золч — теперішня Жилка, що падає в Случ під Острополем; від тієї Сторожевої могили границя очевидно пішла вододілом Бога і Случи, бо такі могили звичайно стояли на вододілі. Від р. Золчи (очевидно — її верху) границя пішла далі во-

доділом Буга і Случи та Тетерева: на північ лежали ґрунти волости Кузминської — селищ Журбинець і Калинець (Калинівка коло Острополя) і маєности Тишковичів (між ними Бурковці — на Тетереві), на полудень — Хмельницький повіт, ґрунти Ілятковець (Ілятка на Икві), Кумановець і Березної (на схід від Ілятки). „И вели отъ тоє могилы Сторожевое отъ рѣки Золчи Черною дорогою, и повѣдили, ижъ тутъ пришла граница селища Бурковского пановъ Калениковичовъ... и тою Черною дорогою на могилу Гончариху, отъ могилы Гончарихи, къ верхомъ болота врочища Мытника“, де починали ся границі бердичівських ґрунтів, і звідти до дуброви Немировки на урочище Білий Рукав, инакше Тростянець (Археографическій сборникъ, т. I. с. 121). Отже від р. Золчи границя йшла Чорним шляхом, себ то вододілом Тетерева й Случи та Буга до болота Митника — на його вказують Великий Митник і Митничок, на північ від Хмельника, а верх сього болота лежить недалеко верху Сниводи, і звідти на Білий Рукав, на притоку Сниводи, на північний схід від Хмельника. Значить, з сього місця виходить, що „могила Гончариха“ лежала на Чорнім шляху, себ то на вододілі Буга й Дніпра, між верхом річки Жилки й болота Митника.

Обвід границь воеводства Київського з р. 1566 (Архивъ Юго-Зап. Россіи VII, II N 17) згадує про Гончариху, але означає границі в загальнійших напрямках: границя київського воеводства йде від Білої церкви полем просто між Пикова (на Сниводи) й Слободищем (на Гнилопяти) „до пяти могили Гончарихи“, а „від Гончарихи в Случ“. Не даючи, докладнішого означення місця Гончарихи, обвід сей цікавий тим, що говорить за неї, як за пункт добре звісний.

Дуже докладне означення сеї місцевости знаходимо в розграниченню київського воеводства з Браславським р. 1754 (Київський Центральний Архив кн. N 4607 f. 1440): комісарі з Пикова ідуть Чорним шляхом між Янушполя і Петриковець і ставши на ґрунті с. Сьмілої, на Чорнім шляху, признають се місце початком границь обох воеводств (granice swoje zład rozczynają), але зазначають, що воеводства початком своїх границь уважають Гончариху і могилу Сонцеву, на заході від с. Сьмілої.¹⁾

З сього акту виходить, що Гончариха була в сусідстві с. Сьмілої (як раз на вододілі Тетеревки й притока Сниводи), на захід від неї, на Чорнім шляху.

¹⁾ Jednakże tak wojewodz. Kijowskie wolne sobie extensją granic swoich secundum obloquentiam dokumentow granicznych aż do Hanczarychly u mogily Slonczowey ad plagam occidentalem będące zachowuje.

До цього прилучаю ще місцеву звістку: згаданий вже д. Ко-нашевич, перебуваючи в сусідстві тих місць, розпитувавсь р. 1894 у старших селян і довідавсь, що Гончарихою тепер зветь ся місце коло села Носівок (Носовки) під лісом, де криниця Безодня, звідки тече Тетерев. Се місце становить як раз вододіл Тетерева й Спиводи й вдасть ся рогом в Подільську губернію.

Коли ми візьмемо під увагу, що се місце лежить на Чорнім Шляху, бо на вододілі Спиводи й Тетерева, що воно є на захід від Сьмілої і може бути взяте верхом трикутника, що буде мати інші роги на верхах р. Жилці і Митника, то не підпадає найменшому сумніву, що сучасне означення Гончарихи цілковито згожується актовою „могилою Гончарихою“. Певні сумніви могла би надати, з одного боку, та обставина, що ся Гончариха не так близька від Сьмілої (яких зо дві милі), з другого — що границя, йдучи від верху Жилки на верх Тетерева, мусить по тому за-вертати досить круто (з яких 60°) на верх Митника; але ці об-ставини не тільки не мають великої ваги самі собою, але власне самі себе урівноважують, бо що ближше б ми посували Гончариху до Сьмілої, тим гострійшим став би ріг граничний, і навпаки.

Можлива ще думка, що від „могили Гончарихи“ й більша су-сідня місцевість звала ся тою назвою; бачили ємо вище, що тим часом як в граничних актах XVI в. згадується могила, в акті XVIII в. говорить ся про могилу Сонцеву, а поруч її виступає Гон-чариха, як би якась місцевість. В такому ширшій значінню можна б розуміти згадку в оповіданню про звісну битву під Чудновим 1660 р. В літописи Величка (I с. 99) оповідається ся, що Юрась Хмельниць-кий ішов з військом на Наволоч, „взм'яраючи на поле Гончариха именуемое“, де й став військом. Але характерно, що в ближшій до тих подій джерелі — літописи Самовидця говорить ся про „шлях Гон-чарський“, ¹⁾ а така назва могла з'явити ся й у шляху, що йшов повз могилу чи певного урочиска Гончарихи. У всякім разі осеред-ком тієї місцевості цілої, як що припустити її існування, мусів бути той пункт, граничний кінець земель, могила Гончариха.

Місце ж Гончарихи в тім тіснійшій значінню, уважаючи на все вище сказане, з цілою правдоподібністю можемо означити на вододілі Тетерева й Буга, між вершинами самого Тетерева й Спиводи.

М. Грушевський.

¹⁾ Боярин Шеремет на Котельно поїшовъ шляховъ, а Хмельницькій гетманъ Гончариским (вид. 1878 с. 62), з того у Грабишки (с. 172) і в „Кратком описаніи Малороссіи“ (видаані в додатку до Самовидця) — с. 256, виїшов вже „тракт Гонча-риха“, шлях „Гончариха“.

Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости).¹⁾

Книга, що про неї буде мова, ходить з рук до рук між письменними мужиками, під загальною назвою: Александрія. Назва та однакже не відповідна для цілої книги, бо побіч історії про Але-ксандра Македонського заміщені там інші статі в числі осьми, з котрих остання не перехована в цілости. Загального титулу не можна означити, (може який був, але бракує титулової картки) та навіть й історія про Александра не має одного титулу, лише кождий розділ має для себе особну назву.

Тенерішим власителем книги є господар в Хітарі, пов. Стрий-ського, Василь Вовкунович. До Хітара тільки оженив ся Василь, ро-дом же походить з Козови, тогож пов., де живуть ще его два брати. Батько Вовкуновичів, Михайло, умираючи, полишив кілька руко-писних книжок (одіичених по своїм батьку) для синів, а ті ними поділили ся так, що Василь отримав „Александрію“; що інші брати отримали, не міг я напевно довідати ся, бо Василь не умів доклад-нійше їх описати; казав лишень, що одна книжка звалась „Ключ разумінія“, де все поясняло ся, що лиш могло зацікавити нашого мужика, а друга дуже груба, Євангелів. Батько Михайло заповів синам, щоби ті книжки читаючи берегли пильно і нікому не від-давали — чого сини доси й держали ся. О. Тиндюк, будучи за-відателем парохії в Хітарі, робив ріжні пропозиції Василю (до-відавшись про Александрію) щоби книжку отримати на власність, але Василь не згодив ся. На моє питає, чи книжку продав би, відповів: якби видрукували і мені дали одну, щоби діти мали що читати — бо тепер таких книжок нема — то тогди продавим ру-копись; інакше ні; она в мене їсти не просить.

Попередні власителі книги, як і Василь, підписували ся в ріж-них місцях на книзі; з них імен: Joannes Wolkonowicz, Grzegorz Wolkunowicz — не вмів Василь ближше пояснити; з дальших: Ro- man Wolkunowicz, bakaliarz wsi Koziowy був его дідом, а Michał Wolkunowicz, urodzony 1816, его батьком. Є деякі імена тих, що читали книжку; між ними в двох місцях, раз по німецьки (... hat dieses Buch gelesen d... r...) і раз по польськи підписав ся звисний сторонник о. Тиндюка, Курцеба з сусіднього села, належачого до парохії хітарської, Калного.

¹⁾ З текстів збірника має скористати наша комісія археографічна в своїх пу-блікаціях.

З інших написів замітніші от які:

На першій чистій картці написано: „die 4... (випалено) 1793 anno Jako Ja Wziolnem u wieliebnego Gregorza Wolkunowicza (відай прадїда Василя) Th: 9. Nro. 8. na tę xięęę. Michayło Daszawsky. На 38 картці стоїть важна напись, бо свідчить, що в самій річи книга вже була в тім році, в котрім подано (1743). Звучить она так: Czytał tę xięęę w... (правдоподібно Тухли) Juranowicz, Paroh Tuchligski w 1747. З інших написей суть в ріжних місцях от які: Syia kso-żka czytana wesy Tuchli. На іншим місци:

Roman Wolkunowicz bakaliarz wsi Koziowy

Różga popelnia Rozumu Do głowy
uczy pacierza y bruni zliey mowy

Gdyby Zydy s panami nieszerwirowali
to by jak psy pozdychali

bo żydzi nie sieje nie orze... (дальше урвано).

Знов в іншим місци:

Paracia Romana Wolkunowicza curka oddała się W roku 1822.

Roman Wolkunowicz przeczytał całkiem xięęę alexandryją nazy-
wając się, ktura to xięęę do niego nalieży.

По сїм перша строфка: Пречистая діво Мати і т. д.

По „Флавиянї“ є така напись: Finis, koniec, poszła baba w ta-
niec; надто много є пописаних поодиноких слів або речень що не
дають жадної гадки; то, правдоподібно, проби пера.

Цїла книга обіймає 125 карток 4' записаних полууставом; па-
пір грубий, оправа зроблена з досить грубої дошки потягнутої скі-
рою. Письмо змінєє ся кілька разів; найкрасше і найрозбірнійше
на початку і при кінци книги; в середній части книги видко якби
якийсь поспіх. Чорнило рівнож не всюди однакове. В початкових
заголовках поодиноких уступів Александриї букви писані червоними
буквами; дальше чорними. Картки нумеровані з виїмкою кількох
середних. На горі на картках, над текстом, заміщувані заголовки
уступів; на боці декуди одним, двома словами позамічувано
зміст уступів, пр. смерть Александра і т. иньш. Інтерпункция скла-
даєть ся лише з кропки і протинки і цілком довільна. Поодинокі
слова часто злучені суть з собою, так що треба їх вперед розлучити
і аж тогди відносити до одного або другого реченя. При перепису-
ваню змінив я інтерпункцию, ділення слів і зляті слова розділив
всьо иньше полишив незмінним.

Александрия обіймає 94 картки; в кількох місцях карток бра-
кує (в відписї відповідні місця зазначені); иньші статї разом

займають 31 картку і то: 1) Про короля і злодія (заголовки тут
скорочую) 4 картки; 2) слово от патерика (4); 3) про рицаря і смерть
(5); 4) про Ювиана (8); 5) про Давида розбійника (1); 6) про Фла-
віяна (2); 7) про пустельника (5); 8) про патрарха (2); решти
карток бракує. Що книжка уживана була дуже часто, проте свід-
чать грубі верстви подекуди бруду і товстоети.

Що книжка писана між Бойками, про се свідчать деякі слова,
лиш між ними уживані і форми, особливо дієслову; польонїзмів
дуже мало; живих слів і форм руських дуже много, тому й па-
мятник сей заслугує на увагу також з погляду диялектологічного.

Вол. Гнатюк.

Подаємо деякі уваги про зміст сего рукопису. Текст єго маємо
перед собою в копії зробленій д. В. Гнатюком.

Перший твір, що є в рукописї, се, як сказано, „Александрия“.
Є се казочна повість про вчинки і війни Олександра Македонського,
звісна майже у всіх літературах цивілізованого сьвіта від Персії
до Ісландії. Ся повість основана на грецькім оповіданю т. зв. Псевдо-
каллїстена, що первісно зложене було мабуть у Александриї в Є-
гипті, опісля було перероблене в Греції і відси в другій перерібіці
широко розійшло ся по Європі, частенько перекладане та переро-
блюване, то скорочуване, то безмірно розширюване, нпр. в перській
поемі Казвіні „Іскендернаме“, в німецьких та французьких лицар-
ських поемах, в латинській перерібіці пз. Historia de proeliis і т. д.
(Гл. Истринъ, Александрия русскихъ хронографовъ. Москва 1893,
стор. 1—68). В старословянській письменстві Александрия звісна
була в двох формах: як осібний твір і як частина т. зв. Хронографа
т. є. компілятивної історії від сотвореня сьвіта. Сю другу форму,
що переходила через кілька редакцій (Істрин установив їх чотири)
ми лишаємо на боці, бо наш список є очевидно переробкою само-
стійної, так званої сербської Александриї, що по досьлідам ученого
Веселовского (Изъ исторій романа и повѣсти I. 29—511) повстала
в Сербії, переведена з грецького тексту, та не з Псевдокаллїстена,
а з такої єго переробки, що основана була на західноєвропейських
переробках того-ж Псевдокаллїстена (гл. op. cit. стор. 444—445).
Не вдаючи ся ближше в розбір сеї теорії ми подамо титули пооди-
ноких розділів хітарської Александриї, надїючи ся з часом опублі-
кувати весь її текст.

Як уже сказано, загального заголовка рукопису ані головного
титулу Александриї в хітарській рукописї нема. Текст починає ся
титулом першого розділу повісти:

Початокъ исторіи в Александрі Македонском, како са почалъ и зачалъ. Оповідать ся тут про єгипетського царя Нектанава, его прихід до Македоніи, про вродженє Александра від того Нектанава і жінки царя Филипа Алімпіди, про молодість Александра, про смерть Нектанава з руки Александра, про їзду Александра на конілюдоїду (Буцефалі), про его побіду на олімпійських ігрищах і про розбитий Александром слюб его батька з якоюсь нншою царівною.

О цари Алтамиши и о Куманахъ. Перша побіда Александра над „Кумянами“ при помочи воєнної хитрости Александер убиває царя Алтамиша, та пускає полонянників кумяньських до дому і дав їм на царство Ванцатула.

О цари пелазійском Яназархоск. Цар Анаксархос підчас тої війни нападає на Македонію, щоби захопити царицю Алімпіаду, він доконує сего і смертельно ранить Филипа. Та в ту пору прибуває Александер з війни, доганяє Анаксархоса, ловить його й приводить до батька, так що той перед своєю смертю здужав ще вбити свого ворога. За радою Арістотеля Александер готує ся до війни з сусідами.

О цари Дарій перскомъ. Дарій почувши про смерть Филипа шле свого слугу Кайдавлуса до Македоніи з листом, щоби Александра вислано на его двір, а Кайдавлус щоби був там царем. Александер відписує Дарієви, що прийде до него, але з усіми Македонянами. Дарій в відповіді послав йому „строжку и дві колісця дерев'яних и два кораблі порожних и два м'яхи маку,“ а в листі вияснює: стружка і колісця — щоби бавив ся як дитина, кораблі — щоби їх наповнив даниною, яка Персам належить ся від Македонян, а мак — щоби почисливши його довідав ся, кідько у Персів війська. Александер відписує, що дітські забавки прислані йому вказують, що сам Дарій — дитина; колісця віщують, що він з Македонянами об'їде все перське царство; як стружка вертить ся, так Дарій буде вертїти ся перед Александром, та не зможе сховати ся і в утробі своєї матери; а число війська ми знаємо, бо мак іззїли, а за кораблі дякуємо, бо нам їх давно було треба.

О цари Архидонк селвнскомъ. Александер іде з військом на Персів. Солунський цар Архидон пише йому лист витаючи його і віддає йому у службу свого сина Поликратуша. Александер відписує Архидонові, цитуючи в листі приповідку Соломона. Відси йде до города Антини, де панувало 12 князїв; город супротивляє ся йому; по невдалій облозі Александер за порадою філософа Гедеона відступав, лишаячи в таборі багато волів і овець. Антиняне вихо-

дять і розсипають ся по таборі. Тут в рукописі бракує кількох карток, де оповідало ся про наглий поворот Александра і завойованє Антина (у Псевдокаллїстена се не що, тільки грецькі Атени!).

Похід Александра на Рим. Титулу і початку сего розділу також нема в Хіт. списку, а в тільки оповіданє про те, як Римляне прийняли Александра з почетом і дали йому многоцінні дарунки.

О холодныхъ странахъ и дикныхъ людехъ романтихъ. Війни Александра з двоголовими Канаѳасами, з крилатими жінками, котрих Александер убиває 20.000 обпаливши їм уперед крила. Дійшовши до Океана Александер пускає ся морем до Єгипту, де основує Александрію. Тут устроївши військо вирушує на схід.

О приходк Александромъ до Іерусалимъ. Тоді в Єрусалимі був жидівський сойм, пророк Єремїаш служив Богу. Жиди по короткім ваганю піддають ся йому. Єремїа являє ся йому в сні і каже йому оглянути храм єрусалимський; той же пророк опрощує його по храмі, вияснює віру жидівську і пророкує йому будучину.

О Єгиптк великомъ како Александр к него вїхалъ. Александер іде до Єгипту (автор немов не тямить, що він власне прийшов відтам!), по дорозі розігрїтий купає ся в холоднім озері і тяжко хорує. Єгиптяне листом підмовляють лікаря Филна, щоби отруїв Александра, та сей відповідає їм з погордою; тоді Єгиптяне потайно написали Александрові, що Филип хоче його отруїти. Слїдує звісна з історії сцена з кубком повним лікарства. Александер приходить до здоров'я і здобуває город єгипетський, де находить портрет свого батька Нектанава.

О цари Дарій перскомъ — довге, в значній часті на історичних подїях основанє оповіданє про війну Александра з Дарієм, доведене до смерті Дарія і до сльубу Александра з Розанною.

Сказаніє в скотехъ и в зєвкахъ дикныхъ челоукообразныхъ и в жонахъ и в мѣракахъ и птицахъ. Александер іде в правий бік щоби дійти до кінця сьвіта, доходить до краю, де люде на локоть заввишки. За сим краєм ідуть другі чудесні краї; епізод про царицю Кандилкію і сина вї Кандавлуса перерваний у рукописі.

Сказаніє в Ракаїи царї и в шесторочныхъ и в шестеногыхъ и дикныхъ людехъ. Пройшовши ті землі Александер доходить до „Макарова острова“, де буцїм то жив Адам 100 літ по вигнаню з раю. Поставивши тут свій образ Александер доходить до височенної гори,

а на ній бачить чоловіка 1000 сяжнів заввишки а 200 завширшки прикованого ланцюхами; 4 дні дороги від сего чоловіка находить також жінку приковану до скали. Далі йде опис „Макарова острова“ і розмова Александра з тамошніми мудрцями (рахманами). Відси Александер доходить до дверей раю, та до середини не міг заглянути.

Сказаніє якъ Ялѣандеръ на Індійского цара Пера пойдеть. Оповіданє про війну з Пором близше до переказів історичних.

Сказаніє як прийняли поганіє царѣ з дары. Тут знов оповідав ся про Кандакию і Кандавлуса, та і сим разом оповіданє переривав ся.

Вѣхъод Ялксандрокъ на Матридонскіє стороны. Матридонскі жінки пишуть хитрий лист до Александра, то оповіданє знов тут перерване.

Вѣхъод Ялксандрокъ на сѣвернѣи стороны, на югъ. Походи Александра до краю Сироудів і у Московщину, до краю Сатурів. „Если хочешъ лѣнше за нихъ знаты — пише автор — читай же собѣ житіє преподобнаго Анѣтонія Великаго и преподобнаго Пимина, великихъ пустелниковъ, также и Павла Фивенскаго; тамъ за нихъ лѣнше дознаешъ правди и многихъ розмаитихъ людей.“ Знов здибає Александер величезного чоловіка прикованого до скали, а за 3 дни ходу від него такуж жінку; Єремія являє ся йому у сні і вияснює їх значінє. Далі описана боротьба Александра з крилатими жінками.

Вѣхъодъ Ялксандрокъ на сѣверныє стороны и на поганыхъ царекъ на Гога и Магога. Александер побиває їх і заганяє за гори, що зіступили ся за ними; Александер надто заскелпив їх „каменемъ сунькетомъ,“ так що вони не вийдуть відтам до суду-віку. Тут же находить ся опис круга сѣвіта з рисунком.

Вѣхъодъ Ялксандрокъ на полѣденнѣю сторону до Капернаума и до Бифксанды и до Зина городокъ слакныхъ и до Тиръ, до Ффесъ, до Сидонъ, до Понта великаго, шквѣжаючи оубѣсь свѣтѣ. Обік поплутаної географії тягне ся тут далі епізод Александра з Кандавлусом.

Приходъ Ялксандрокъ до Кандакни царици мѣрсон в поселствѣ. Конєць епізоду з Кандавлусом і Кандакиєю.

Порѣшєна Ялксандрево на косточныє стороны далекие, знати, що са чинить оу тыхъ сторонахъ косточныхъ. Пригоди Александра з великими мурашками і на океані.

Смерть Александра — сей остатній розділ не має осібною заголовка.

Як бачимо з сего огляду, текст Александриї в хітарських списку цікавий з многих поглядів, та при тім в деяких місцях поцсований і поплутаний так, що не маючи другого українсько-руського списку для порівняня, справленя похибок та поповненя прогалин, годі приступати до єго друкованя. Ми маємо надію не вдовзі роздобути такий список, а поки що подаємо дальший зміст хітарського рукопису. По Александриї йде:

2. Покѣсть ѡ єдномъ королѣ, который ходивъ со злодѣемъ в ночи красти; еси бы был красти не пошел, то бы был изгнѣнъ злою смертѣю. Є подібне оповіданє, записанє в Хітари д. Гнатюком із уст народа і надрукованє мною в „Житю і Слові“; правдоподібно устне оповіданє пішло з книжного, а се книжне в царістком вельми розширеного буддійського оповіданя про царя що ходив красти; в середніх віках се оповіданє приклададо ся то до Константина Великого, то до Карла Великого гл. M. Dragomanoff, Le Dit de l'empereur Constants un conte buddhique et son histoire.

3. Слово ѡ Патернка ѡ покѣтѣ, якъ ѡна человеккови грѣшномъ есть позитечнаа, хтѣ са по правдѣ выдѣржитѣ, хоч и не на вныи часѣ, абы по правдѣ. Оповіданє про те, як оден невірний вояк, Лях, з наказу св. Антонія молив ся в церкві в ночи і витерпів 7 чортівських покус.

4. Оубажъ тебѣ, человекѣ, же мѣсимо мѣки перетерпѣти а лѣко на сѣм а лѣко на тамтомъ свѣтѣ; а лѣнше єднак' на сѣм, нѣкж на тамтомъ покѣтєвати. Коротеньке оповіданє про те, що одна година мук у чистилиці тяжша і видаєсь довшою, чим десять літ хороби на землі.

5. Сказаніє ѡ єдномъ рицарѣ слакномъ, который надѣкав са на сѣлѣ свою и прококал' цѣстѣ своєго коєвати из каждомъ, а на остатокъ из' смертѣю. Звісне і вельми популярне у нас оповіданє про лицаря й смерть.

6. Сказаніє ѡ єдномъ цесарѣ Іукианѣ, который был подѣкѣныхъ противко Богѣ, которого Богъ каралъ. Є се переробка апокрифічного оповіданя про Соломона і Китовраса; другий варіант сего оповіданя має заголовок: Слово про царя Аггея; літературну історію сих оповідань обробив проф. Веселовський, гл. „Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ і доповненя до сеї книжки в єго „Разысканіяхъ въ области русскаго духовнаго стиха“, де видруковано текст оповіданя про Аггея. Віршовану переробку сего оповіданя нашою мовою зладив д. Щурат.

7. Слово о Давидѣ разбойникѣ. Оповіданє про розбійника, що за 3 роки монастирського житя спокутував 25 лѣт розбою.

8. Слово о Флавіанѣ разбойникѣ, который хотѣлъ разбити монастырь чернічскій, але и самъ спасеся.

9. Слово о єдномъ пѣтельникѣ, который хотѣлъ зкѣдати сѣдовѣ кожухъ, который 8 пѣщи сѣдѣвъ лѣ лѣтъ и на послѣдкѣ хотѣвъ стратити свою покѣту и дѣшю, если бы емѣ ангелъ не повѣлъ. Вельми популярне в нашѣмъ старѣмъ письменствѣ оповіданє, звѣсне під титуломъ „Слово о хитрости божской“. Є се переробка одного оповіданя із збірки „Gesta Romanorum“. Літературну історію сего оповіданя гляди в книжцѣ А. В. Клоустонъ, Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський. Львів 1896, стор. 31—36, а також М. Драгомановъ, Забѣльжки на славянскитѣ религиозни легенди (Сборникъ за н.р. умотворенія 1892).

10. Слово о пѣтнікѣ, книги како во Цариградѣ свѣтѣйшій патрїарха Терентій кнѣилъ виль лютѣю трѣтизнѣ из рѣкъ єдиногѣ жидѣ — легендарный мотив, що находить ся в дуже богатѣхъ легендахъ гл. Douhet, Dictionnaire des lѣgendes du christianisme, а також Gesta Romanorum.

Др. Иван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд українсько-руських часописей за р. 1895.

Категорія часописей виключно-наукового змісту представлялиє в українсько-руській літературі минулого року, як і попереднього, двома видавництвами Наукового товариства імени Шевченка — „Записками“ і „Часописию Правничою“.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка минулого року стали видавництвом періодичним, вийшли чотирма книжками по 12 аркушів кожда, з відділами: статей для розвідок з усіх галузей наук і ширших матеріалів з вступними замітками, miscellanea — для дрібних заміток і матеріалів, наукової хроніки — для загальніших оглядів літератури наукової про Україну-Русь, бібліографії — для критичних оцінок й справоздань з поодиноких публікацій тієїж літератури, з товариства — для справоздань і новинок про діяльність Наукового Товариства імени Шевченка, його секцій та комісій. В минулім річнику було заміщено в відділі статей 15 розвідок і матеріалів, в відділі miscellanea — 16, з того до історії українсько-руської літератури належало 8 розвідок, до у.-руської філології 2, історії літератури — 8, до історії (з помічними науками — археологією, археографією, історичною географією і т. н.) 9, матеріалів історичних і історично-літературних 10, розвідок природничих і математичних — 2. В відділі наукової хроніки й бібліографії обговорено 51 періодичне виданє (з того українсько-руських 8, російських 37, польських 4, німецьких 2) і поодиноких книжок і розправ 122, з того припадає на історію українсько-руської літератури 9, на філологію 4, етнографію 15, історію взагалі з помічними науками 46, археологію 3, історію церкви 12, історичні й історично-літературні матеріали 16, право 4, економію й статистику 6, природничі розвідки 2, збірки, словарі і т. н. — 5.

Правнича Часопись вийшла 1895 р. (V річник) чотирма випусками. Між самостійними розвідками займає перше місце — не лиш в технічнім, але й мериторичнім порядку — студія Дра П. Стебельского (професора карного права Львівського університету) п. з. Нелітні проступники в сьвітлі нових напрямів в праві карнім. Автор, оден з визначнійших кримінологів галицьких, виказує доконечну потребу реформи карних постанов що до проступків недолітків (проступків поповнених в долітности, до 14 р. життя). По наведеню ухвал міжнародних конгресів учених правників, важних аргументів антропології, гео- і етнографічних досьвідів, статистичних дат, етичних вимог, економічно-суспільних потреб і т. д., становить він такі рішучі домагання до законодавства: знесенє кримінальної одвічальности для проступників више 14 літ, зміна дотичних постанов права формального й материяльного, злагодженє процесу, обкросенє і усмиренє кар в напрямі моральної поправи, публичне вихованє засуджених, а почасті також свобода совісти суддів в оцінюваню каригідности з огляду на пропоновану критерію „психічна доспілість“.

По австрійському праву подибуємо ще дві студії: Про новий цивільний процес в Австрії (продовжена і недокінчена) — Дра К. Левицького, де автор подає цілу диспозицію сеї устави рівночасно з своїми критичними увагами що до її добрих і злих сторін, — і Трилітний річинець з § 1487 з. к. з. ц. — Дра С. Дністряньского.

В третім випуску Правничої Часописи видано Правду Руску з копії Карамзинської, з перекладом і поясненнями Дра К. Левицького, що тим виданєм зробив ще одну важну ирислугу нашій літературі правничій.

На вступних замітках редактора не будемо спинятись, бо про него мова буде де инде. Переклад тексту в цілости вірний і складний. Одначе совістний критик мусів би зауважити, що в декотрих місцях вийшов він за невірний, і то так в поодиноких виразах, як в цілих реченнях, через що сї місця як в первотворі не зовсім і не кождому ясні. На поперте свого не авторітетного твердження наведу приміри: „отрок“, „ратайний“, „колбят“, „митник“, „борть“, „істець“, „огнищан“, „слово против слова“, „на зелізо до половини гривни в золоті“ — статя 17, „то веї по 60 кун“ (що і хто?) — ст-я 39, „чим хто відбуває“ ст-я 100, „обельне холопство“ ст-я 119 і ціла 48-ма, хоч правда сї статі, і не одна иньша потребує ще осібної інтерпретації. Сам таки автор, бодай тут і там, мусів додавати поодинокі слова, що так і просять ся до доповнення і зрозуміння гадки уставодавця, — найпаче десь по ст-100, як: а, отже, друга (жінка), має... чи що там випадє; а як то зараз гладко

читають ся дотичні уступи, — приміром досить скомпіювані постанови о спадкоємстві жінки!

Думаю, що чим переклад научних річий свободнійший і яснійший, тим лучший: прецінь в кождому разі всяк зверне ся до первотвору. На такий лад треба було на мою думку усунути такі тяжкі архаїзми первотвору: 90000 овець і 100 овець і 12 овець і т. и. які находимо в статях 49—63, ставляючи сї числа зовсім звичайно в т. зв. чисельнім укладі.

Може я помиляю ся, але все позволю собі зауважити, що дескільки слів означено не зовсім відповідно, а то: оже обвинить ст-я 99 не стоїть мабуть в значіню нашого „обвинить“, але радше „докаже вину“; милость ст-я 122 не стоїть за одно з прикрим житейским „милостиня“, ворочати милость буде хіба рід метафори і звідси мало би правне значінє: звернути предмет уділений „ласкаво“ (з милосердя) — звертає ся тим, що не відроблено (о милостини того не можна казати); тутечки ще чи не лучше заступити термін „придаток“ теперішнім правильнійшим „переддаток“, — дальше погубить ст-я 71 рівнає ся не так слову „загубить“, як загальнійшому „стратить“, — таким способом Др. Л. сам висловлює ся опісля в ст-ях 97, 98 (пагоуба = шкода, страта). При тім уважаю лиш за немилу помилку толкованє оже не боудеть ли истца через „як не буде лица“, ст-я 17, бо вже в дальших статях подано властиві значінє: истець = істець (жалібник, позовник) ст-я 32, а лице = лице, corpus delicti (спірна річ або предмет злочину) ст-я 29. В статях 108 і 109 двійно толкованє слово „городня“ затирає материяльну сторону першої, формальну звязь обох.

Опроче термінологія Дра К. Левицького сама в собі, неважаючи на такі неологізми як крадун = тать, служник = челядинь, та деякі ненародні форми (як дієприкметники) представляє ся сьвітло: згадаю лиш такі вислови: цінувати = таксувати, правувати, спадкоємство, загуба = загубленє, заперєка (грошій) і т. п., які відповідають що найкраще вимогам права і духа нашої мови. Та треба піднести, що й сама „Правда Руска“ має важне значінє для нашої термінології, бо в ній зберегли ся наші питомі, дуже гарні вислови, що і порішать судьбу многих дотеперішних заквєстионованих, і зарекомендують ся зовсім новими, так марно пошукуваними, на пр. винуватий; приплід; прибуток = часть маєтку, що приросла; істина = капітал; поклядь = депозит.

Звичаєве право заступленє в сїм річнику перекладом поважної студії київського професора М. Владимирского-Буданова — Начерк родинного права Литовської Руси в половині XVI в., в перекладі Гр. Зацерковного, і уложенім Дрм К. Левицьким Квєстионарем до збирания

звичаєвого права на Русі¹⁾. Сей останній займає 85 питань з цивільного і карного права з вступом про значіне і спосіб збирання матеріалів звичаєвого права; в сій справі, по дорозі кажучи, датують ся ще з 60-тих років накликування „Правди“, — тодішнього органу народовців (з р. 1867).

В „літературних замітках“ обговорювано головню розправи по історії питомого права. Сюди належать: оцінки Дра К. Левицького праць про карне право Литовського статута Г. Демченка, М. Максимейка і І. Малиновського — та д. А. Дольницького широке справоздання з праці І. Линиченка: Черты изъ истории сословій въ Галицкой Руси. Обі повисні праці в скороченю одночасно печатано в відділі бібліографічним Записок (т. V і VI). Публікації з австрійського права рецензував Др. М. Зобків.

В відділі „Практичні замітки і справоздання“ находимо замітки Дра К. Левицького — Наші сервітуті (до історії економічної болячки руського селянства в Галичині: „ліси і пасовиска“) і До нитаня про відносини службові учителів шкіл середних, також замітнійшу: Голоси теорії і практики що до спірних питань права цивільного — Дра Данила Кулика. Автор розвиває свою тему таким чином, що ставить серію (доси 4) оспорюваних квестій в сучаснім праві, далі при кожній подає з одного боку ріжні погляди учених (голоси теорії), з другої опінії жіродайних властей (голоси практики), а на останку розв'язує їх. Праця вельми интересна, зраджує рідку правничу здібність.

Особливої уваги заслугує в тім відділі замітка д. Богдана Рожанського — Руска мова на правничім виділі Львівського університету, на підставі II-гої части „Історії львівського університету, де автор виясняє причини, задля яких руська мова, маючи de jure такі широкі права на сім відділі, de facto зайняла третєрядне місце і руські правники опинились в такім становищі, що свою освіту мають перепроваджувати в польській мові, з невеликими виїсками¹⁾.

Під koniecь випусків поміщувано коментовані ореченя найвисшого трибуналу судового (нише між иньшим Любомир Рожанський) і бібліографічний перегляд.

Г. З.

¹⁾ Приготований для програми етнографічної, де видрукований також — в т. I Етнографічного збірника.

²⁾ Годить ся на сім місці згадана про проф. Зьрудловського, що промовляв за рівноправністю національностей. „Др Фердинанд Зьрудловский був типом справдішного Римлянина правника, що не оглядаючи ся на жадні політичні взгляди мав на оді лиш науку в понятю права і справедливости або краще: право і справедливість в понятю науки“. Так висказує ся про него Др. К. Леницький в посмертній згадці (стр. 63).

Зоря, ілюстроване літературно-наукове нисьмо для родни, видаване Науковим Товариством імени Шевченка під редакцією Василя Лукича, р. XVI, стор. 480, 4^о.

Материял науковий сього річника складаєть ся з статей оригінальних і перекладених і дрібних заміток. Істория заступлена тут двома статтями: про гетьманованє Брюховецького д. С. Б. та О. Левицького „Превелєбний сват“, друкованими в Київській Старині а переложені В. Лукичем. З статей про літературу у-руську важійші Р. Заклинського: Чи можна Федьковича Коссованом звати? (ст. 13, 34, 54, 216), та І. Копача: Огляд поеми Т. Шевченка „Сон“ (336, 357, 374, 396, 417, 435).

Розправа д. Заклинського займаєть ся звістним питанєм викликаним Дром Ол. Колессою, що намагав ся в своїй студії „Юрій Коссован“ доказати ніби Федькович був сином Гуцула Коссована. В обороні правди і по думці автора, чести Федьковича, забрав ся д. Р. З. по цілорічних студиях на тому полі до острої але небезосновної полеміки з Дром О. Колессою. Автор свої досліди опирає на листах, автобіографиях Федьковича, на самій студії Дра Колесси, а також на новому незнаюму досі материялі. Він розбирає наперед ті листи Ф-ча, що промавляють за походженєм Юрія від Коссована, опісля громадить з того самого жерела і з нового всі виводи contra. Часті згадки Ф-ча в листах до К. Горбали і Д. Танячкєвича походять, по выводам автора в незвичайної вдачі поста і его родинних відносин (межи ним та батьком) а фікція сих згадок найлучше показуєть ся з иньших очевидно фальшивих звісток, що находимо в листах Ф-ча. Всі вони сумнівної вартости, за-що не можна їх уважати цілком певними жерелами. Дальше виказує д. Р. З. виразні супротивности в сих листах і в праці Дра О. Колесси. На доказ, що подібність Юрія до батька не є річ зглядна або й випадкова, наводить автор погляди європейських учених про родову ділчність. Вкінці покликують ся автор на свідоцтво д. В. Волянського. Ів. Левицького і ин., людей, що стояли в близьких зносинах з Ф-чем і тим, на нашу думку основню рішає питанє Коссованщини. Ми вдячні д. Заклинському за те, що висвітлив се питанє (яке одначе не відіймає вартости решті згаданої студії Дра Колесси), квестию, що на жаль, подала ворогам руської літератури материял до глумливих оповісток про буковинського поета.

Огляд поеми Т. Шевченка: Сон (з р. 1849) І. Копача замітний головню не новим що правда, однак докладно аналізованим підкладом для розбору Шевченкової поеми. Автор передовсім відкидає погляд, що донедавна, бл. й тепер подекуди наує, ніби Шевченко був κατ'εξοχήν національний поет, і пайбільший саме через те. У Шевченка

перевага думок соціальних, громадських. На поеми Шевченка дивитись треба не з тої точки, як на інших великих поетів: у нього естетична форма грає дуже невелику роль. „Нема мабуть ані одної більшої поеми Шевченка, котра була-б написана лише для самої штуки, для того лише, щоб милозвучністю мови й гармонійністю образів та ситуацій розганяти цудьгу високообразованих пань або вколисувати до сну пообіднього російських поміщиків, апатичних і анемічних чиновників та інших благоденствующих лиць сего міра. Ввесь біль душі Шевченка, який проявляється в його творах, як раз з відси походить, що він не має сили достаточної не то самому перетворити суспільність, але бодай збудити дрімливих, байдужних, оглухлих братів, щоб о свої права впінулися. І в тім по громадянстві лежить як раз найбільша вартість творів Шевченка для грядучих поколінь. І з того то боку мусимо його твори в першій лінії й оцінювати бо інакше кривду йому заподіємо, шукаючи у него того, чого він нам не хотів по prostu дати с. є. чистої штуки для штуки“... Такого погляду придержуючись переходить автор поодинокі думки вказані у сні, додаючи всюди психологічну їх вірність, гармонійність і паралельність... Він противний гадці, що віби то „Сон“ був прикладом розтріпаности поета. Се справдане виключає докладнійший розбір сих виводів, однак зауважити мусимо, що автор подекуди, скажемо, натягає, а то особливо при різких переходах думок поета.

За розвідку д. О. Кониського: Т. Шевченко під час висшого розцвіту його кебети до арешту його була мова в відділі бібліографічній (т. IX).

Д. А. Кримський забравши ся до видання поетичних творів Степ. Руданського, подав в передньому слові (стор. 332) свої погляди на недруковані поезії Руданського які зберігають ся у автора. Проф. М. Грушевський своїми відчитами про останні романи Г. Сінкевича познакомив наше жіноцтво (вони були читані в Клубі Русинок) з визначнішими творами знаменитого польського письменника, подав характеристику їх і тих течій які тепер в польській суспільности освіченої, особливо серед жіноцтва, кружать (275, 396, 314, 337). — Огляд життя і діяльности Ів. Верхратського, поминаючи його заслуги, замітний тим, що особа І. В. ого єсть мішатиурою життя літературно-наукового в Галичині.

С. Т.

З етнографічних статей є кілька перекладів (д. Дикарева про Різдяні свята, Сумцова про коломийки, Л. П. про дніпрових лоцманів, а оригінальна лишень одна Д. Лепкого: „Земля в людовій вірі“ (12, 23, 53). Автор на підставі зібраного власного матеріяла в на пів науковій, на пів белетристичній формі представляє світогляд галицького селянина. Земля се кружок облитий довкруги білим морем,

там де земля кінчить ся, стоять на горах золоті стовпи, а на них оперте небо. По золотій горі, що стоїть серед моря мож зайти до неба. Входу на тамтої світ стереже змії з сіма головами, лабами та хвостами. Землю, людей і звірята сотворив Бог одним словом. Декотрі звірята то закляті люди. Они мають те саме чуте, що й чоловік. Перші люди були велити, що жили по кілька соток літ, що сокиру подавали з села до села. Їх однак знищив Бог потопом за якийсь гріх. Тепер люди менші, а колись будуть такі, що дванадцять буде в печі молотити. Бог однак не сотворив всі твари. Вовка, ужа, а також нетлі сотворив чорт. Сьніву научили ся птахи від Матери Божої, а цвіти то єї слюзи. Люди переміняють ся не тільки в звірята але і в рослини: козак в дуба, дівчина в тополю. Ріки вирили птахи своїми дзьобами. Они плывуть на вехід надуть під землю і дістають ся до краю Рахманів. Земля приписує нарід людске чуте, представляє її собі местником всякого лиха. Земля угинаєсь під стопами лихого, а навіть не хоче прийняти его до себе. Має она на собі чисті і не чисті місця. Нещасний через цілий свій вік той, хто на нечистім місці заложить своє доміство. Вкінці земля як і чоловік потребує супочинку. Спочиває она від Михайла до Благовіщення.

В замітці Чудодійна криниця д. Гр. Коваленко говорить про криниці, що їх зовуть чудодійними, а які по цілій Україні не раз можна побачити. Вода, що тече з такої криниці свята, її не можна лаяти, ані обиджати. Она могає хорим, а особливо хромим. Про початок таких криниць оповідає народ різні чуда, що однак в частих разях одні до других дуже схожі. Так про забиване гноем криниці, що робить якийсь пан, або лісничий, лучаєсь не тільки слухати на Україні але й в Галичині (с. Новосілка пов. Львівського). Найцікавішу таку криницю найшов д. Коваленко в Лубеньському повіті в Полтавській губ. До селянина, що орав, чи волочив, надійшла дівка і питала деб їй сісти: „Ось там в болоті“ показує той. Она пішла в болота і там стала криниця. Коли обходять празник сеї криниці, молодіж забавляє ся, гуляє. Таке має бути бажане криниці. Автор нарушує при тім питання про спеціальну богиню криницю, що ставила вже перед кількома роками д. Литвинова (Київська Старина 1884, IV).

В замітці Шевченко і народ д. Д. Нісочинець наводить автор пять оповідань людових про Шевченка з села Пекарів Черкаського повіту і застановляєть ся над тим, як взагалі народ поета собі представляє, за якого він між народом уходить, і порівнює вісти біографічні, які подає народ, з вістями, які подають біографи поета, знаходячи між одними й другими неодну схожість.

С. III.

Правда, вісник політики, науки і письменства (том ХХІҮ—ХХVІІ, стор 704) виходила того року два рази на місяць. З розвідок літературних, історичних і етнографічних поміщено було такі:

Звичаї, обряди і повіря сьвяточні в місті Яворові, зібрав Осип Маковей (ст. 50—53, 210—215, 250—253, 286—289). Сі материяли етнографічні зібрані в такій місцевості, що під впливом висшої культури мійської (Львів-Перемишль) чим-раз більше тратить зі своїх давніх звичаїв та традицій. „Пани“-міщани соромлять ся вже грати гагілки; за ними йдуть і передміщани. Хіба підручки передміщаники остались прихильниками звичаїв, які „здавна-давен ведуть ся“. Одначе богато з пісень сьвяточних не найдеш вже межі молодим поколінням. Знають їх тільки старі люди. Короткий час, коли місто Яворів буде мати вже цілком новий мійський характер.

Сьвята ділять ся на весняні, літні, осінні і зимові. Того поділу придержуєть ся автор, розповідаючи про відповідні звичаї поодиноких сьвят. З весняних сьвят найважнійший Великдень. Се сьвято найбільше в цілому році, про те й звичаїв, обрядів і повірок найбільше відносить ся до Великодня. Повірки належать головно до останніх днів посту. Найважнійшим звичаєм великодним є гагілка (яголойка). Автор помістив 26 гагілок, по більшій часті друкованих по збірниках, хоча в відмінних варіантах, що ними відзначаєть ся майже кожде село. На сьому кінчить ся розвідка д. О. Маковея. Одначе маємо надію, що автор подаєть нам дальші материяли етнографічні з околиці Яворова.

Д. І. Дяченко помістив гарний образок п. з. Психічне становище Т. Г. Шевченка за час від звістки про волю Лазаревського до офіціальної звістки (22 квітня—21 липня 1857 р.) по єго журналу (113—121). Перед нами малюєть ся душевний стан пригнетеного неволею поета від першої хвилі, як довідав ся приватно про волю. В ньому бере верх наперед чутя необмеженої радості, що покине вже по десятилітній неволі непривітні надаральські околиці. Він думкою несєть в рідну Україну і в рожевих барвах рисуєть ся перед ним нове житє... Одначе хвиля за хвилею упливає, день за днем минає а човна зі звісткою урядовою немає, — се подвоєє неохоту поета до окруження, він починає аналізувати час перебутий, давні вражіння вертають в єго душу і приносять тяжке пригнобленє. На якийсь час являєть ся бездільність духа, з якої вкінці вириває єго офіціальна звістка волі. Вражіння неволі лишають ся в єго душі, одначе яко щось перебуте, до чого вже не прийдесть ся вертати, — тепер буде инакше. Тогож автора статя: Народна релігійна живопись (етнографічна замітка), не з спеціальною студією над народною живописю, тільки на кількох старих образах, що заховані в Лебединському жіночому мона-

стирі, показує як народ ідеї релігійні приміює до своїх поглядів, алгоризуючи події біблійні (163—166).

Далі поміщено: Січовика — статя про історичний розвиток і сучасне становище українського питання в Росії; Р. Висовського: Становище Т. Шевченка в історії національного відродження України-Руси (465—469, 490—493), та Дра К. Студинського: Причинки до історії Унії (517—537); перші дві статі мають характер переважно публіцистичний; за останню буде мова в відділі бібліографічній, тож не будемо тут про неї говорити.

Вкінці згадати належить за критичну розвідку В. Коцовського про Гальшку Острожську, трагедію Дра Ом. Огоновського (стор. 146—150, 187—191, 216—219, 254—256, 313—317).

Автор характеризує наперед становище жінок на Русі й признає жіноцтву від найдавніших часів доволі великий вплив на культурний розвиток нашого народу. Се завдячувати належить передовсім самостійності Русі-України, а відтак впливови сторонньому, в найбільшій мірі византийському(?). З затратою самостійності упадає й значінє жінок; з винародовленєм зникають в історії руської видні патриотичні постаті жіночі. Одною з останніх таких поєв в борбі з затратою чутя патриотичного, чи радше жертвою її вважати належить Гальшку Острожську. Далі обговорює автор відносини Гальшки на підставі тодішніх обставин історичних та культурних, а опісля переповідує зміст драми Огоновського, зазначаючи ріжницю між нею а подібною драмою польського історика Шуйського.

С. Т.

Учитель, двохижневий орган руского товариства педагогічного (рік VIII) минулого року уміщав дальше „Виймки з жерел до історії України-Руси“ М. Грушевського, гл. 5—21 (ч. 1—16), що вийшли потім в особній відбитці. З иньших статей можна згадати коротенькі некрологи О. Партицького (ч. 4) і В. Ільницького (ч. 9) та промову на Шевченкових роковинах в Коломиї д. Начовського (ч. 5). Иньші статі трактують питання загально-педагогічні й дидактичні.

*

Народ руско-українська радикальна часопись, рік VI, чисел 17, ст. 1—278, 4^о.

Сєфорішний, разом останній річник Народу в порівнаню з попередними не так богатий змістом. Значна часть статей присьвячена в сїм річнику славному співробітникуви М. Драгоманову, а то: Опис ювілея трицятьлітньої єго літературної діяльності (ч. 1, 2, 8), та опис єго похоронів (ч. 12, 13, 14, 15 і 16). В иньших числах містять ся переважно статі політичні, полемічні (тих велика відповідно частина), інформаційні, бібліографія (того не дуже много). З більших статей належить замітити:

1) Нова сім'я (відчит в роковини смерті Шевченка) В-аго; 2) В справі Угорської Русі, Посмертний голос М. Драгоманова; 3) Вражнія з Угорської Русі, Вол. Охримовича.

З 17 числом перестав Народ виходити; причиною була смерть М. Драгоманова та хоровитість редактора. Замість того почав виходити „Радикал“.

Дѣло, часопись політична, щоденна, рік XVI, чисел 289. Сього року помістила згадана часопись у своїх фейлстонах кілька статей наукового змісту, але вони по більшій частині характеру публіцистичного. З них згадати належить: В. Щурата огляд нашого літературного руху за рік 1894, що обмежився на загальній характеристиці і поданому числі нових публікацій (ч. 4, 11), Руські колонії в Америці, М. Д. (49—55, 75—76). Іл. К. подав переклад звісної брошури п. з. Поработаемый народъ (56—58, 60, 61, 64). Др А. Чайківський розбирав справу засуду Христа зі сторони юридичної в статі п. з. Процесс Иисуса Христа (69—72). За „Народом“ передрукувало Дѣло В. Охримовича: Вражнія з угорської Русі (109, 111, 112). Далі статі Дра В. Павлюка: Гідротерапія (113, 114, 116) та про дісінфекцію підчас холери (245, 246, 249). З нагоди ювілею проф. В. В. Антоновича подано за одеською часопискою: „По морю и суши“ житєпись і огляд єго діяльности (261). Др Я. О—ський подав деякі звістки з життя пок. М. Драгоманова з часів єго побуту і діяльности межі Русинами у Відні (се було тоді, коли Д. в р. 1891 приїздив туди лічитись і збирав коло себе гурток українсько-руської молодіжи, хоча тяжко був хорий, однак вельми інтересував ся течією життя політичного і культурного рідної землі і ясно висловлював свої гадки в тій справі; тоді мав він на думці цілий ряд праць по етнографії, історії і літературі українсько-руській, яких однак смерть довершити єму не дозволила) (144). В ч. 148 подано етнографічну студію П. Лукашенка-Бодрого: Українці в Уфимській краі, перекладену з мало розповсюджених „Уфимских губернских вѣдомостей“; автор вважає, що в Уфимську губернію переселяють ся Українці ледви від кількох літ а вже вєпіли зайняти тут видне становище і різько відріжняют ся своєю вдачею, ба навіть культурою, від тутешніх сусідів Вєлкоросів, Башкирів, Черемісів і иньших. Українець в способі життя наскрізь консервативний, оселя уфимська, де живуть Українці, нічим пічогіським не відріжняет ся від сїл українських; за сим йде їх велике привязанє до батьківщини і туга за рідним краєм. Далі треба занотувати переклад академічної промови проф. Дашкевича: Світовий біль, мрачний світогляд і пессимізм в новочасній західноєвропейській поезії (ч. 163, 165, 166, 168, 169, 175, 177). Замітна розвідка о. В. Чернецького про місце-

вості: Плазів, Нароль і Липско, їх повстанє і опісля відносно до Хмельницького в р. 1648 (212, 213): нинішній Нароль звав ся давніше Фльоріянів і завдяки привілегіям королівським зростав доволі забезпечений від нападів ворожих, Хмельницький, йдучи з під Черемішля, пристав тут і почав здобувати Нароль; довго успішно боронилось містечко, під кермою свого властителя Юрія Лаца, і не хотіло піддатися, однак вкінці впадо під силою козацькою; в рівні мало згинути 12.000 жидів, Русинів майже тут не було тоді.

Вкінці треба згадати про розвідку проф. Ів. Верхратського: Про змій, ужі та веретільниці на основі зібраного в Галичині матеріялу (ч. 261, 262, 264, 265).
С. Т.

Буковина, часопись політична (рік XI) і ілюстрований літературний додаток „Неділя“ (рік I). В сих часописах поміщено ось які статі наукові: Дра Вол. Мильковича габілітаційний відчит: Постепенне відокремленє всходу Європи від заходу. Автор кладучи передовсім вагу на загальний погляд в історії добачає почин відокремлення двох світів в поділі римської імперії Константином Великим, що найперше було причиною ріжницї язикової. Язикова отже ріжниця була перша, а до неї прийшли рівночасно иньші: тут найвищий авторитет царський, тут знов папський. Друга ріжниця політична, що датуєть ся від р. 754, а властиво 800, себто від сполученя влади папської з державою франкською; східна і західна держава стали ся політичними противниками. Яко третя ріжниця виступають відносно церковні, а се відмінні погляди на примат церковний; на заході рара *supra concilium*, на сході *concilium supra papam*. Абсолютизм церковний західний мав в наслідках посередно волю європейських народів; на сході абсолютизм світський того ніяк дати не міг. Так отже розійшли ся схід і захід.

Гарний етнографічний нарис О. М—єя: Рекрут (ч. 116—119) єсть першим обробленєм галицьких вояцьких пісень, що так видне місце займають в людській літературі. Військова служба, се один з найважніших моментів в житю мужика. Обставини життя примушують єго глядіти на рекрутчину як на дуже велике лихо. Що правда, обставини військові в теперішніх часах в дечому поправили ся, но все таки парубки дріжать перед „цїсарською“ службою. Зрештою погляди, виказані в піснях вояцьких не нипішні, вони походять від часу забору австрійського і бурливих часів по нїм, коли справді рекрут тратив слід за собою. Автор, знаток вояцького життя, зумів вірно передати психологію рекрута, єго погляди на військо, відносно в причини брачки до батьків, дівчинок і ин. Пісень сих багато походить від жінок, тому то й в нинішніх піснях добачаємо застарілі погляди на житє військове. Пісні тут

зібрані й інтерпретовані відносять ся, як заголовок показує, тільки до самої бражки. Пісні про саме військо, яко таке, їх відносини до народу і вплив тої інституції на мораль народну, яких також є у нас доволі, не найшли тут місця.

Згадати належить ще про культурно-політичну статтю Дра І. Франка: Дещо про польсько-руські відносини (переклад статі уміщеної в Kurjer'i lwowsk'ım). З посмертних згадок замітна про Мих. Драгоманова, що подає погляд на значінє діяльности того ученого в розбудженю житя Руси-України.

В „Неділі“ надрукована тільки одна наукова статя, а се Т. Галіва: Повстанє українсько-руського письменництва (ч. 14 і 15). Мова тут про причини, що викликали національну нашу літературу. Відродженє се вяжесть ся тісно з відродженєм загальним славянським, одначе завязки его лежать, по думці автора, не в подіях XIX в. але в давних письменних памятниках українсько-руських, в кождому разі XVIII в. Національна література зросла силою конечности, бо народ український стояв на відповіднім до того степені культурнім. Тим то поясняєть ся, що пі чернець Климентий, пі Котляревський, пишучи народною мовою, не були свідомі ідеї національної, а її прапор піднесли аж пізніші діячі XIX столітя.

С. Т.

Огляд двохмісячника „Житє і Слово“ не міг вийти в сю книжку, бо річник не закінчив ся ще досі, тому справозданнє з нього подале буде в відділі бібліографічнім.

БІБЛІОГРАФІЯ.

(Рецензії й справозданнє.)

Труди девятаго Археологического Съѣзда въ Вильнѣ, подъ редакціей графини Уваровой и С. С. Слупцакаго, Томъ I, Москва, 1895, стор. 349 + 165 + 11 табл., 4^о.

Насамперед вважаю потрібним навести тут цілком титули тих рефератів, що були уміщені в першій томі „Трудовъ“, щоб зазнайомити в загальним змістом його; при огляді-ж ми доторкнемось лише кількох рефератів, що мають для нас найбільшу цікавість. Зміст тому такий: Павлінов — Давні церкви Витебська і Пинська; його-ж — Дервяна церква у Витебську; Нейман — Возле будівництво в середніх віках; Біленштейн — Le village d' Aponie dans le gouvernement de Kowno et la ville finnoise Apulia; Селіванов — Про розкопки Борковського могильника (в Рязанській губ.); Кочубинський — Литовська мова і наша давнина (автор хоче звязати походженє литовського слова druskà, сіль, з гор. Truso); Петров — Монети великого князя київського Ізяслава Ярославича; Корелін — Перші кроки клясичної археології; Сторожев — Московська управа в Вильні XVII в.; його-ж — Виленькі приходові камінярські книги з р. 1658; Площанський — Акти холмських судів XV—XVII в. в. і їх вказівки до історії і етнографії Забужа; Покровский — Могили на межі сучасної Литви і Білої Руси; Завитневич — Форми похоронного чину в могилах Минської губ.; Фурсов — Розкопки могил в п'ятих повітах Могилевської губ.; Мержинський — Про надровського жреця вогню Криве; Данилевич — Грошові скарби в Київщині до першої чверти XV в.; Попов — Де була хозарська кріпость Саркел?; Маркевич — З питання про народів, що жили за давніх часів в Чорноморщині; Апучин — Амулет з людської кости і трепана-

пня черепів за давніх часів в Росії: св'ящ. Лев Паєвський — Жировицький і Брест-Литовський Архиви; його ж — Місто Брест-Литовськ і його давні церкви; Покровський — Археологічна мапа Гродненської губ.

Ми навели тут повний зміст цього тому „Трудів“, аби читач міг з ним ознайомитись. В рецензії нема можливості доторкуватись усіх згаданих статей, досить різнородних що до свого змісту; ми обмежимось лише декотрими з них.

Зостановимось перш за все на статі д. Петрова про монети в. к. Ізяслава Ярославича. Ця стаття є корисним додатком до тієї полеміки, що повстала межі гр. І. Толстим і д. Черневим з поводу питання про належність к. Ярослави деякої частини київських монет. На деяких монетах імя князя, на думку гр. Толстого, треба читати *ИОРНИ*, себ то „Георгій“*); д. д. Чернев і Петров читають се слово *Петр*, щось близьке до „Петр“. На відворотній стороні читається „Димитрій“ при догадці, що різбар скопіював стемпель з грецьким написом *Βασιλειος*, бо її було вибито на стемпелі, себ то на відвороті.

На таке читання вже вказав д. Чернев**), але не переконав гр. Толстого: обидва не знаходили поміж старо-руськими князями Петра і Дмитра. Д. Петров, боронячи читання Чернова, каже що Ізяслав Ярославич вже мав імя Дмитра а син його Ярополк, очевиднож, мав ще імя Петра, бо збудував церкву на честь свого патрона і був в ній похований (р. 113.) Отже при таким способі читання питання про Ярослави срібняки мало б розв'язувати ся досить просто.

В другій нумізматичній невеличкій статі д. Данилевича про грошові скарби в Київщині (р. 260 — 262) представлені виводи автора, зроблені ним на підставі студій тих місць, де знаходились гроші. Матеріалом для нього були як друковані праці (д. Біляшевського, Сатрашкевича і Фундукля), так і рукописні замітки В. Б. Антоновича. Можна тільки жалувати, що автор при розкладі монет не покликається на свої джерела, обмежуючись натомість одною загальною заявою; завдяки тому читач не може перевірити виводи д. Данилевича. При означуванні монет треба бути вельми оглядним, для чого і покликування на джерела коньче потрібні.

Два історичні реферати св'ящ. Паєвського дають взагалі мало чого цікавого для історика. Він переглядав архив і книгозбірню Жировицького монастиря і зробив для з'їзду кілька не конче докладних про се виводів. Про те-ж в руках його були два-три певно

*) Древнійшія русскія монеты в. кн. Киевскаго СПБ. 1882 р.

**) Замятки о древнійшихъ русск. монетахъ СПБ. 1888 р.

цікаві рукописи, але автор ваги їх не знає. Наприклад у нього була рукопись західно-руського письма XV в., писаний пів-установом (р. 305). Навіть досада бере: хоч би словечком озвав ся автор про зміст цієї рукописи! В своїм же рефераті про Брест і його давні церкви він, опріч простого переказу подій, що дотичать ся Бресту, подав ще опис церков брестської капітули по ревізії початку XVIII в. З заголовку до України-Руси належить ще реферат д. Площанського про холмські акти. Але се є лише педокладний, нев'язаний переказ змісту холмських актів, виданих Виленською Археологічною Комісією в XVII томі Актів, зібраних тим же Площанським і ним же перерахованих в передмові. Що, властиво хотів сказати або довести своїм рефератом автор, вгадати тяжко.

Нашу рецензію на перший том „Трудовъ“ Виленського Археологічного з'їзду закінчимо вказівкою на докладно і старанно уложену археологічну мапу Гродненської губ. Праця ся належить д. Покровському, що зібрав чимало рукописного матеріалу виїнятого в звісток сьвященників і волосних писарів. Пояснення до мапи становлять поважну працю, що обіймає 165 сторін.

М. Д. — 3.

Древности — Труды Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества, изд. под редакціею В. К. Трутовскаго, т. XV, вып. I ст. 79+203, вып. II ст. 99+153, і 7 табл., 4°, Москва, 1894.

Новий том видавництва московського археологічного товариства складається з двох книжок, що поділяють ся кожна на два відділи — розправ і справоздань та протоколів товариства, що займають більшу частину обох книжок.

В відділі розправ безпосередно належить до нас серія статей про класичну старину з нашого Чорномор'я. Особливо цікава між ними розвідка д. Шварца — „До історії давніх грецьких релефів на золотих річах, знайдених в південній Росії“ (I с. 17—34). Виступаючи проти загально розповсюдженого погляду, що грецькі вироби Чорномор'я — то продукти атенської штуки, д. Шварц уважає їх виробами штуки малоазійської, вказуючи особливо на Кизик — до сього приводить і порівняння деяких артистичних форм, і уживання характерного аліажа золота і срібла — т. зв. електрона. Гадка про малоазійську фабрикацію цікава тим, що її ознаками може пояснити ті прикмети виробів, що без того записувано б на рахунок місцевої імітації атенських взірців і впливу варварської штуки. Ця важна думка отже заслуговує детальної перевірки спеціалістів. По дорозі автор вказує на мало відому в місцевій археології находку в Бранденбурзі 1882 р. скарбу з річами, що своїм ти-

пом виразно вказують на наше Чорноморе. Ми мали нагоду оглядати сей скарб минулого року в Берліні й аналогія його з Чорноморськими находками впала нам теж в очі.

Дві інші замітки: п. Орешнікова — кілька уваг про старину, знайдену в с. Паругинім 1891 р. і Шварца — з поводу вази з релефами, знайденої в с. Паругинім (в вип. II) мають предметом річі, знайдені 1891 р. в гробниці ольвійській, що їм де хто закидав фальсифікацію. Д. Шварц звертає особливу увагу на вазу, бачучи в ній гротески на тему суду Париса александрійського виробу дець з I в. по Христі.

Д. Сперанський в розвідці: Апокрифичні діявїя ап. Андрія в славянсько-руських версіях (II с. 35—75) застановляє ся над питанням про відносини їх до грецького первотвору, приходячи до виводу, що таким була незвісна для нас скорочена редакція грецька, від якої походить версія сербська і руська; з руських дві (тверська, XVI в. і гр. Уварова XVII в.) на основі мови з ознаками і українськими і великоруськими відносить він до якогось етнографічно-посереднього району. В кінці подано текст з рукописи тверської.

Цікава стаття д. Лихачева: „О разръшительныхъ грамотахъ восточныхъ патріарховъ“ (II с. 77—99) зводить до куни материял про сі грамоти, аналогічні цілком з західними індульгенціями, і подає фототипичний рисунок такої грамоти єрусалимського патріарха Партенія XVIII в., перехованої в роду автора і друкованої, на думку автора, в Єрусалимі-ж, по славянськи. Аналогічна грамота київського друку (як догадуєть ся д. Л. — Іоасафа еп. монемвасійського) є в Петербурській бібліотеці. Автор наводить далі в рахунків московського „печатного приказа“ записки про друкування таких „розрїшальних грамот“ для патріархів полуденних. Особливо-ж цікаво опубліковане у м. Макарія проханнє патр. Атанасія (1653 р.) видрукувати йому грамот, бо всі пороздавав, їдучи через Україну, і при повороті нема чого буде роздавать козакам, як будуть просить, а ніким йому послати грамоти до друку в Київ. Видана грамота дає розуміти, що містили в собі сі так широко колись розповсюджені, значить, у нас грамоти.

Запонуємо нарешті замітку проф. Павлова про каталог рукописей єрусалимської патріархії Панадоцуло-Керамевса (вип. I) і фрагмент билини про Алешу Поповича, писаний в XVII в., поданий д. Ставкевичом (вип. II).

В протоколах знаходимо кілька менших рефератів, цікавих для нас. Так в вип. I знаходимо замітку д. Китицина про вал між Росєю і Синюхою (с. 111), в вип. II справоздання — д. Щербачова про розкопку могил в Кременьчущькїм повіті (при кістяках — носуда і брон-

зові окраси с. 39), д. Завітневича про розкопки під Київом (за Дніпром) і в Річицькїм повіті і Бранденбурга — про розкопку коло с. Гадомок (чоловік з конем).

Видана книжка — як звичайно — розкішно, з гарними фототипичними таблицями й рисунками.
М. Грушевський.

Древности — Труды Славянской комиссии императорскаго московскаго археологическаго общества, т. I, изд. подъ редакціей М. Н. Сперанскаго, Москва, 1895, 4^о, ст. 284+37.

1892 р. засновала ся при московськїм археологічнїм товаристві, за взірцем комісії орієнтальної, комісія славянська; ініціатори мотивовали її утвореннє зростом наукової діяльности серед народів славянських, що викликав потребу пильнїйшого слїдження її, метою її становить ся — студіювання славянської старинности, виданнє й захованнє її памяток; комісія розпочала свою діяльність в кінцї 1892 р., під проводом московського слависта Матвія Соколова. З поданих в сім томі розвідок і уміщених в кінці його протоколів з р. 1892—4 видно, що на засіданнях комісії головнїю подавали ся результати самостійних студій членів її, переважно з сфери старо-славянського письменства, огляди ж наукової діяльности інших славянських народів займали другоряднє місце, носячи здебільшого припадковий характер.

В відділі розправ заміщено in extenso чотири розвідки, три самостійні й один переклад (Мікльосіча — про способи експресії в славянській епіці). Не зачіпаючи останньої, коротко згадаємо про перші, бо всі вони мають певну, хоч і не безпосередню цікавість і для нас.

Д. Істрин подав простору (с. 1—75) розвідку про славянське оповіданнє за індійське царство, навяжуючи се до своєї розвідки про Александрию, куди се оповіданнє увійшло, як епізод. Взявши під увагу кілька нових копій його, окрім вистудіюваних і оголошених друком давнїйше, д. Істрин поставив собі дві задачі — вияснити початок оповідання й спеціально — відносини до латинського „Листу пресвитера Івана“ за Индию, і уставити генеалогію різних варіантів його. Студії привели д. І. до виводу, що всі звісні йому варіанти стоять в залежности від латинського листу і не вказують ніле на переклад з грецького, що припускали деякі дослідники. Оригіналом їх була, по класифікації Царнке в його спеціальній монографії про пресв. Івана, трети редакція того листу; переклад однак ампліфіковано ріжкими поясненнями назв звірів, дуже невдатними; вітчиною сього перекладу уважає д. Істрин Боснію — Далмацію, по аналогії з сербською Александриєю. Сей ампліфікований переклад в своїй першій редакції не заховавсь

осібно, лише в тексті Александрії; його переробка — друга редакція заховалась в відомих варіантах. Границею *non post quem* перекладу ставить д. Істрии час укладу Александрії — поч. XV в.

Реферат сей викликав контр-реферат д. Долгова, де той доводив, що славянські тексти оповідання не залежать від латинського оригіналу й перекладу, заведеного в Александрию, а подекуди ясно вказують на оригінал грецький; від грецького оригіналу д. Долгов виводить і тексти латинські (зміст реферата в протоколах с. 14).

Д. Михайлов в розвідці про Учительне Євангеліє Константина еп болгарського (с. 76—133), оглянувши літературу цього питання, описує новий (третьої числом) кодекс цього Євангелія при збірнику Пандектів Антиоха Віденської двірської бібліотеки, відомий і давніший, але нерозгаданий що до свого змісту; автор подає уривки з нього, уставляє відносини його текстів св. Письма до славянських перекладів і поспільні відносини відомих досі кодексів Євангелія.

Проф. М. Соколов в своїй розправі „Новий матеріал для о'бяснення амулетів званих змієвиками, вертаєть ся до теми, якій вже присвятив спеціальну студию кілька літ тому (Журнал Мін. Народ. Пров. 1889); признаючи, як і тоді, в написах сих амулетів відгомон східньої, халдейської магії, д. Соколов збирає багатий матеріал з сфери замовлянь і молитов грецьких і ріжних славянських до о'бяснення сих написів. Хоробу, від якої боронять сі амулети, *βασίρα* або *μύρα* грецьких написів, д. Соколов порівнює з славянською дною (звісного й у нас з оповідання літописи за смерть Володимирка) і аналогічними замовленнями від гостця, нежитю і т. и.; на однім з змієвиків д. Соколов знаходить навіть і напис д'яна. Заразом поясняє він і символіку тих замовлень.

Доволі місця займає бібліографічний відділ (с. 237—284), присвячений новинам візантійської науки й славістики; та хоч декотрі рецензії просторі і зроблені спеціалістами, має він характер припадковий. Занотуємо тут по дорозі висловлене д. Карневим порівнянне Послація Данила Заточника з аналогічним утвором Михайла Гліки (вид. Legrand в Bibl. Gr. 1).

З відділу протоколів згадаємо ще за справозданне з цікавого для нас реферата д. Орлова про „Казочну повість про взятє Азова“, де він застановляє ся також над відносинами до неї українських пісень на сю тему. Тут же є надрукована вже в Етнографическім Обзор'їні минулого року замітка про музику билин Рябінїна з нотами.

Як видно із нашого короткого огляду, новий орган визначаєть ся науковою солідністю і може бути повитаний з радістю в наукових

сферах, але — на жаль — він не заступає потреби в органі, що давав би перегляд поступу наукового у поодиноких славянських народів, поступу, справді, дуже значного, а такий перегляд дуже потрібний, і підняти його найвідповідніше було такій інституції науковій, як нова „Славянська комісія“.

М. Грушевський.

Dr. Rudolf Abicht. Слово о полку Игоревѣ. Das Lied von der Heerschaar Igorjs. Abdruck der editio princeps, nebst altslovenischer Transscription und Commentar, Lipsk, 1895, стор. 52.

Працю свою присвятив др. Абіхт липському професорови словянських мов і літератур, польському ученому В. Нерінгові, і покликає ся на его поміч при праці. Др. Абіхт називає „Слово“ — ein Erzeugniss der höfischen Kunstdichtung im Kiewschen Russland, а в транскрипції не держить ся ніякого пам'ятника, але граматики Лескіна. Годі згодитись з таким втасканем силоміць нашого пам'ятника в зовсім довільно добрані форми; подібну пробу пок. Мікльошича з т. зв. Несторовою літописею годі як-небудь назвати вдатною.

В Коментарі подає автор уперед всего диспозицію поемату, щоб доказати — die bis ins Einzelne gehende kunstvolle Gliederung unseres Heldengedichtes; в поясненнях опирає ся головню на Огоновськїм і Варсові. І транскрипція і пояснення — дуже старанні, але не подають нічого особливого. Транскрипція — се хіба вправа в старословенщині, она по нашій думці майже нічого не поясняє. Що до пояснень, то Трояна уважає автор поетом X в., попередником Бояна; звертає увагу що лада в лікійських написах означає правильно жінку; відповідь бояр, коли їм в. кн. Святослав оповів свій сон — пригадує д-рови Абіхтови ролю хору античної трагедії, а в кінцевім уступі „Слова“ знаходить — die tiefste Bedeutung jener blutigen Kämpfe (з Половцями), ein Gedanke ganz des Zeitalters der Kreuzzüge würdig (чи справедливо?).

Др. В. Коцовський.

Правда Руска, пам'ятник законодавчий права руского з XI віку, уложив Др. Кость Левицький, Льв., 1895, ст. 51 (відбитка з „Часописи Правничої“ 1895, кн. III.).

Ся елегантно видана й присвячена „пам'яті незабутного нашого сьвіточа і дослідника давнього руского письменства Омеляна Огоновського“, представляє собою першу пробу видання в Галичині пам'яток давнього права руського. Хоч головніші пам'ятки ті існують в доволі приступних виданнях (особливо розумію гарно уложено і загально при-

ступну „Хрестоматію по історії руського права“ Владимирського — Буданова), однак при малім розповсюдженню її в Галичині своє, хатнє видання головніших пам'яток є річ безперечно пожадана для розбудження серед місцевих правників і особливо — серед молодіжи академічної інтересу до давнього руського права, так що за сю першу пробу видавцєви належить ся щира подяка.

Др. Левицький видруковав текст Р. Правди по редакції Карамзинської копії, подав en regard переклад її по руськи, а на вступі помістив „Огляд правно-історичний“ (с. 6—12), де ставить такі питання: хто і коли надав Правду Руську? чи Р. Правда була якимсь правом новим, доти неаним на Русі? і про систему руського права по Р. Правді (с. 8—12). Розуміть ся, в рамках короткого вступу міг автор сі справи лише дуже коротко обговорити; на кінці він зауважає, що не мав він на меті подати науковий розбір і порішення сумнівних питань про Правду Руську, тільки представлення сучасного стану науки предмету та вказання на потребу осібних студій наукових для основного розбору піднесених питань давнього права руського (с. 12). Годі тому заміру закинути, але власне для того випадало би замість категоричної відповіді на поставлені питання вказати на важіші погляди в літературі що до них. Так годилось згадати, що авторитетніші з сучасних істориків права в Руській Правді виділяють початковий кодекс (перших сімнадцять розділів короткої редакції, себ то розділи 1, 19—23, 26—30, 34, 76, 78 Карамзинської копії) і його уважають „Правдою Ярослава“, решту розділів короткої редакції уважають додатком його синів, а ширшу редакцію (як Карамзинська копія) уважають зводом XII (як Сергієвлч) або навіть XIII в. (як Владимирський Буданов). Напись кодексів і закінченне, на яке вказує др. Левицький, свідчать лише за погляди на Р. Правду, як на кодекс, що вийшов від Ярослава, а не за дійсний такий початок. О'бясняючи залежність Р. Правди від народного звичаєвого права, годило ся представити погляди оборонців реценції — давнішого напряму, що виводив се право з права північно-германських народів, і новішого, що занехавши скандинавську теорію, добачає сліди реценції візантійської. Далі, поруч з княжими уставами, як жерелом кодексу, можна було вказати на судові рішення; справедливо зауважено що розд. 21 короткої редакції (а копюхъ старий оу стада 80 гривень, яко уставилъ Изяславъ въ своємъ конюсѣ, его же оубилѣ Дорогобоудьци), або й 29 (число 18) представляють собою казуси, що лише в ширшій редакції затрачують свій початковий характер і прибераютъ форми загальних норм.

Не протягаючи своїх заміток в сій справі, зауважимо, що переклад взагалі близький до оригіналу, хоч подекуди можна і не згоджатись

з толкованнем автора (так в розд. 5 „стаєть на розбои“ ледви чи добре перетолковане: стане до розбою; клѣть скорше можна б перетолкувати словом комора, як загорода або хата — розд. 37); для початкових студій текст Р. Правди вимагає більших пояснень, ніж які дає шан. видавець, заховуючи часто без пояснень навіть терміни. Але передовсім треба подякувати за те вже, що дає, и пождати; щоб на тім діяльність д-ра Левицького коло видавання пам'яток правних не скінчилась.

М. Грушевський.

Лекції и изслѣдованія по древней історіи руського права В. Сергѣевича, Спб., 1894, ст. VIII + 282.

Ся книжка петербурського професора, одного з найбільших авторитетів в історії руського права, представляє собою скорочене повторення видання 1883 р. Автор відкинув новий (петербурський) період, обмежившись „давнім періодом“ по термінології автора, себто давнім правом руським і правом Московської держави; при тім в історії давнього права не увійшли сюди ті партії, які вийшли в виданих томах курсу „Юридических древностей“, себто про устрій державний (Staatsverfassung) давньої Русі (територію, людність і власть віча — власть князя увійшла в се виданне). Таким чином книжка розпочинаєть ся вступними увагами про джерела права, з глави про право державне увійшли з давнього права князя власть і адміністрація московська, по тім ідуть в цілости розділи про право карне, цивільне і процес. Що автор назвою „давнього періода“ обіймає зарівно давню Русь і державу московську, тож тут і не розділяєть ся докладно право давнє руське від права московського (як то робить ся, наприклад, в иньшій широко розповсюдженім курсі історії руського права проф. Владимирського-Буданова). Не вважаючи на звязки, що звязують право московське з давнім правом руським, мусимо признати таке мішаннє цілком безпотрібним і шкодливим для самої річи, бож між правом давнім руським та московським заходять дуже значні ріжниці. Не кажу вже про те, що витворюєть ся тим чином фальшиве розуміннє історії руського права; ся сторона явичайно залишаєть ся без потрібного освітлення. Пам'ятки давнього права руського, право московське і право імперії Російської становлять ся в одну лінію, ніби факти однородні, ніби наслідуваннем тих моментів вичерпувавсь весь розвій руського права. Коли в пам'ятках московського і імперського права маємо ми норми права загальні, для цілої держави обовязкові, обовязкове значіннє Руської Правди й иньших деяких пам'яток давніх на всім просторі земель Руської держави зовсім не доведене, не вияснене. Далі, право московське з'являєть ся такою-ж модифікацією давнього

руського права, втвореного де инде і пересаженого на иньший ґрунт, як і право держави Литовської, ба ще — хоч в меньшій розмірі, увійшло воно і в право руських земель корони Польської. Коли іде мова про право руське по термінології російській, то по історії права давнього мають наступати, як рівноправні партії, історія права в кн. московського і руських земель в князівства Литовського й корони Польської; звичайна ж схема курсів історії права властиво є геневою права держави Російської.

Вертаючись від сих уваг, висловлених з поводу книги проф. Сергєєвича до самої його праці. В перегляд його поглядів на історію права державного (звісна теорія трактату, умови, що лежала в основі відносин) або карного та приватного запускатись ми не будемо, тим більше, що поодинокі партії сього курсу, мабуть, будуть з часом виходити в курсі „Юридических древностей“, і то пильнійше оброблені — в курсі, що про його говоримо, при всій його вартості, предмет представляєть ся без докладнійшого зауваження літератури (загальні реєстри літератури подаєть ся лише на початку поодиноких глав), а часом і основи того чи иньшого виводу, вказівки джерелові не подають ся ближше, чого не можна сказати про „Древности.“ З розділів про право Московської держави варто зауважити кілька сторін, присвячених прилученю України до царства Московського. Розказавши зміст умов сього прилучення, д. Сергєєвич зостаюваєть ся над питанням про характер самого прилучення: „Україна (Малороссія) не прилучена як провінція, як напр. були прилучені Твер, Рязань і ин. князівства. Україна зістала ся окремою державою, з своїм окремим устроєм, з своїм військом, з своїм законодавством і навіть з правом зносин з чужими державами. Питаємо, в яку категорію можна занести се полученне, — в категорію особистого чи реального получення? Як взяти під увагу ті умови, на основі яких Україна прилучалась до Росії й привилей („жалованную грамоту“), наданий Україні, то характер сього получення легко вяснить ся. В привилею говорять ся: „Україна приймаєть ся під нашу (царську) високу руку і обіцяєть ся служити нам, сину нашому й спадчикам.“ Звідси видно, що прилученне мало характер особистий, а не реальний. Україна не сполучалась з Московською державою, а тільки признала своїм володарем володаря, що царює в Москві, з його шадками. Се випадок особистого сполучення наслідком вибору. Але що вибрано московського володаря з його шадками, тож і сполученне мало трівати доти, доки трівало потомство Олексія Михайловича“ (с. 43). „Самі умови прилучення були такі, що легко могли привести Україну до конфлікту з Москвою. Є причина думати, що в Москві не розуміли дійсного змісту умов, а може — й не хотіли розуміти. В привилею Україні, що підтвержує

давнійші права й вільности, стрічаємо таку фразу: „і в усім быть в нашій государській волі і покорности (послушаніи) на віки“ (с. 44).

Сі погляди тим інтереснійші, що висловлені, як сказано, одним з найбільших авторитетів російських в сфері історії права й науки права державного.
М. Грушевський.

Н. Д. Ієрархія всеросійської церкви отъ начала христіанства до настоящего времени, Москва, т. I. 1892, ст. XII+203, т. II, 1894, ст. VII+201—327+LXII.

Назване виданне має метою стати підручником і замінити застарілі видання такого-ж характеру, як ось: єпископа Амвросія (Ориатського) „Исторія Російської Ієрархії“ (3 частини, 1827 р. — бібліографічна рідкість), Ю. Толстого „Списки архієреєвъ или архієрейскихъ кафедръ ієрархії всеросійської со времени учрежденія св. Синода, съ 1721 г. по 1871 г.“ (СПб., 1872 р.) та П. Строева: „Списки архієреєвъ и настоятелей монастырей“ (СПб., 1877 г.)

У першому томі містять ся каталоги архієреїв і архієрейських кафедр в російській ієрархії і в грузинськом екзархаті. Се й є основа усього видання. Другий же том містить в собі якусь мішанину підручних відомостей з уривками статей канонічного та історичного змісту. Ось реєстр змісту сього другого тому в тім порядку, як статі розміщено у сій книжці: про управу „всеросійської церкви під властію константинопольского патріярха, московського патріярха і св. синода, „порядок архієрейських кафедр“, про „іменованне єпархій“, реєстр скасованих єпархій, „степені єпархій“. Потім йдуть додатки до I тому та замітки, що належать до різних єпархій, про час засновання їх, різні відомости про архієреїв та їх життє (подають ся навіть коротелькі житєписи, на пр., про Григорія Цамблака), далі: порядок архієрейських кафедр в грузинсько-імеретинській церкві, по тім — реєстр маастирів на різні лади: і як вони засновувались один за одним, і по класам, і по штатам й т. и.; реєстр сучасних єпархій та архієреїв 1891—1894 рр.; потім знов статті: захованне прав і самостійности автокедальних церков і єпархій, основи канонічних правил про соборну управу церкви, витяги з давніх актів патріярхії константинопольської що до ієрархії руської церкви й иньші; нарешті — алфаветний показчик імен архієреїв.

Отакій зміст II випуску. З сього одного перелічення вже видно, що книжка немає системи: в неї жужма напхано силу уваг, що немає ніякого значіння та користі в підручнику. Як же-ж розглянемо в подробицях ті відомости, що подають I та II випуски, то знайдемо немало недокладностей та рижниць в хронології. Так напр., про галицьку єпар-

хню та митрополію в однім місці (I стор. 2) сказано „засновано її р. 1141, р. 1371 повернено на митрополію, р. 1409 скасовано“, у другім же місці (I стор. 10) про галицьку митрополію сказано так: „По галицким джерелам заснована 1308 р., переіменена на митрополію 1371 р. (нам не врозуміло чого р. 1371 її перетворено з єпископії на митрополію, коли її засновано яко митрополію р. 1308), р. 1409 митрополія й єпархія перестала істновати і перейшла під власть київського митрополіта“; на стор. 134 того-ж таки випуску занотовано, що галицьку митрополію скасовано р. 1414. У II випуску на стор. 233 зроблено поправку, що галицька митрополія заснована р. 1303, а скасовано її р. 1347. — Отже маємо цілий ряд супротивних хронологічних дат, до того-ж і поправка зроблена у II вип. не зовсім певна: на основі найновіших студій виходить, що галицьку митрополію, дійсне, засновано коло р. 1303, року-ж 1347 її знесено, але не остаточно, а тільки тимчасово, бо р. 1371 її відновлено і на Галицького митрополіта висвящено Антонія, що умер коло р. 1391 (див. Павлова „О началъ галицкой и литовской митрополіа“).

До сього додамо, що в книжках Н. Д., не показано джерел, звідкіля взято відомости про ту чи иньшу особу, про таку чи иньшу хронологічну дату, а се-ж доконче потрібно, особливо тоді, коли се ще з певністю не встановлено історичною наукою і коли автор бере їх з мало відомих студій та журнальних статей. Але автор каже у передмові до I випуску, що джерела та матеріяли, якими він користався, будуть показані в III випуску. Себ то, ще буде один випуск, де мабуть прийдець ся ще раз надруковати усї реєстри єпархий та ієрархий, щоб поробити уваги на джерела.

На решті й ціна сих книжок (по I р. 75 к. за том) непомірно велика.

Ю. С.

Исторія канонизації святихъ въ Русской церкви, Е. Голубинскаго, професора Моск. дух. акад. Сергіев-Носадъ, 1894, 267 стор.

Сю студию звісного автора Історії руської церкви в період домонгольський викликала надрукована в III кн. „Чтеній“ московського товариства історичного дисертація д. Василя Васілева: „Исторія канонизації русскихъ святихъ“. Студія проф. Голубинського друкувалася в „Богословськѣм Вістнику“ й складаєть ся з 5 глав.

В першій коротко говорить ся про канонізацію святих у давній церкві Грецькій, від якої перейняла канонізацію святих і руська церква, про поводи канонізації святих, про місцеве шанованне їх та про пова-

важанне мощей. Далі чотирьох главах автор викладає історію канонізації в формі хронологічного каталогу святих, починаючи з найдавніше канонізованих, і при тім подає усї детальні відомости, які є про канонізацію того чи иньшого святаго.

Не погоджуйчись з думкою, буцім канонізація руських святих, почавшись з першу позиченими в грецької церкви формами. потім зпроквола відмінялась, поки не набула трівких сучасних форм, автор на підставі зверхнього перегляду поодиноких випадків, поділяє канонізацію на 4 періоди. Се час від початку християнства на Руси до Макариєвих соборів в Москві (1547—49 рр.), згадані Макариєві собори, від соборів до засновання св. синоду і на останку від засновання синоду до нашого часу. Автор таким чином не відділяє церкви українсько-руської від московської; ми подамо коротко зміст його праці в тім порядку, що знаходимо в книжці, бо і те що оповідаєть ся тут про управу московську, має також певний інтерес для нас.

Першими святими руської церкви були князі Борис та Гліб, сини Володимира — самого його канонізовано трохи згодом, потім Теодосій Печерський; снм тром святим уставлено було загальне церковне празнованне. До загальних святих московських з певністю можна віднести митрополітів Петра й Олексія, Сергія Радонєжського та Кирила Білозерського. З усїєї решти (61) святих, яким від початку установлено місцеве святкованне, 15 до Макариєвих соборів стали загальне церковними чи повсемісцевими святими. Се — вел. кн. Ольга, вел. кн. Володимир, кн. черниговський Михайло та його боярин Федір, кн. ярославський Федір з його синами Давидом та Константином, єпископи ростовські: Леонтій, Ігнатій, Ісаія, Антоній Печерський, Варлаамій Хутипський, Дмитро Прилуцький, Микита Переяславський та Авраамій Ростовський.

Митроп. московський Макарий скликав два собори — р. 1547 та р. 1549, на яких канонізовано 40 святих, а з сього числа було тільки 8 вперше заведено до канону, а решті ще раніш уставлено було місцеві праздники. Після 1549 р. до затвердження Синоду усїх святих канонізовано до 150 (певне число канонізованих святих для нас зостаєть ся невідомим); майже про половину сих святих зостаєть ся невідомим, коли властиве канонізовано їх; до таких святих межи иньшого належать і Михайло, перший митроп. київський, (моці в Києво-Печерській Лаврі), та Макарий, митроп. київський († 1497 р.) (моці в Київськѣм Софійськѣм соборі). Цікаві випадки уневажнення канонізації: р. 1677 патріярх Йоаким виключив з числа святих кн. Анну Каминську (з династії князів тверських) через те, що раскольники запевняли, ніби то вона чудом посвідчила істину „двоперстия“; дякуючи тому ж разколу преп. Евфосина

Псковського, зачислено в розряд загальних у місцеві святі, бо житіє його встоєє за подвійне аллилуйя.

З часу засновання Синоду канонізовано Дмитра Ростовського, Федосія Тотемського, Інокентія Іркутського, Іова Почаївського, Митрофана та Тихона Воронежських. Окрім того р. 1762 Синод звелів пам'яті про Київо-Печерських святих (усіх більш за 125) завести у загальні каталоги святих, а відправи їм у загальні місячні минеї. За сей час відомі випадки заборони святкування Симону, юродивому юриєвському, та Кирилови, чудотворцю Вельському, що доволі довго істнувало.

Переєвидчившись в труднощі і навіть неможливості науково скласти повний та певний реєстр святих, автор подає додатки, поправки з місцевих реєстрів святих та з „святців“.

5 глава є загальний огляд канонізації з можливо повним та докладним зазначенням усіх правил та постанов що до неї і всього порядку виконуваного при канонізації.

З огляду історії канонізації ясно видко, що єдиним загальним критерієм задля заведення їх до лику святих у нашій церкві по всяк час — з самого початку й до тепер — було прославлення їх „даромь чудотворенія“ або ще за життя, або вже після смерті, при тім чудеса найчастійше бували біля їх труни або мощей; хоча про канонізацію вел. кн. Володимира доконче треба думати, що святкування йому встановлено не яко чудотворцю, а яко рівноапостольному хрестителеви Руси (як се було й з Костянтином Вел.); так точнісенько й Антонія Печерського та декількох Новгородських єпископів заведено до лику святих не яко чудотворців, а яко таких людей, що про їх святість не було ніякої непевности. Не вимагалось і того, щоб знайдено нетлінні мощі: нетлінний стан мощей, як показує історія канонізації святих, не був конечною умовою задля заведення до лику святих, се не було доконечним доказом святости небіжчиків.

Канонізацію значної частини святих попереджало новажання їх, що виявлялось з одного боку в молитвах про них (панахиди та заупокійні служби), з другого боку над їх могилами будовано деякі монументи на пошану, а до сього прилучалися й інші способи шанування їх; над могилою ставилась гробниця чи рака, на яку ложились покривала та написані на вірець образа їх портрети; перед гробницею ставили свічку. Коли ж назбирається значна кількість чудес, що відбули ся біля могили подвижника (а їх старанно записували), то про се сповіщали кого слід з духовної ієрархії; остання ж (єпархияльний архиєрей або митрополіт, патріарх), запевнившись в правдивості відомостей про чудеса (для сього відбувало ся „свідѣтельство“ їх, се б то розслід про сі чудеса),

заводила подвижника до лику святих, призначаючи день його святкування (день смерті або знайдення мощей).

За для святкування пам'яті святого потрібна була служба йому, а також і житєпись. Що до самого порядку (чину) канонізації, нема певних відомостей; свято на місці, де була могила в тілом святого, вазначалось праздникомовою відправою новому святому. В кінці книжки автор подає чин відкриття мощів Митрофана Воронежського.

В праці шановного професора зустрічають ся деякі недокладности і навіть помилки, від яких не можна уникнути, коли робиш спішно (див. стор. 71, 209 — 6 примітка й инчі), але усе се виправлено у приложеннях до студій додатках та поправках.

X.

Antoni Prochaska — O prawdziwości listów Gedymina, Краків, 1895, ст. 34 (відбитка з т. XXXII Розправ іст.-філозоф. виділу Краківської академії).

— Stosunki Krzyżaków z Gedyminem i Łokietkiem (Kwartalnik historyczny, 1896, I c. 1-66).

Дві названі тут розвідки поважного польського історика, автора кількох студій з історії великого князівства литовського, виїшовши майже одночасно, становлять собою одну цілість, і то так що перша з них представляє собою спеціальне оброблення одного з питань, що входять в тему другого. Тож і випадає нам пачати з останнього.

Автор оглядає політику орденів рицарських Ливонського й Прусського в першій чверті XIV в. (властиво від р. 1309 — перенесення столиці ордену прусського до Мариєнбургу, до 1731, битви під Шловцями) взагалі, й спеціально — що до в. кн. Литовського й Польщі; по коротких вступних увагах автор оповідає про боротьбу литовського рицарства з Ригою й рижським архиєпископом, далі переходить до зносин Гедимина з німецькими містами й напою, виленського з'їзду й справи про замір Гедимина вихрестити ся, відносин Орденів до римської імперії й папства і їх боротьби з Локетком. Автор забирає отже свою тему дуже широко, але для того самого мусить трактувати її доволі коротко, не запускаючись в деталі і часто обмежуючись на загальніших увагах, хоч опирає ся на багаті апарати наукові. Ціла розправа має як би характер акту оскарження проти політики Орденів, а результати своїх вислідів автор резюмує при кінці розправи так:

Результат політики хрестоносного рицарства що до Литви й Польщі за ті часи був такий: під натиском Орденів виростало дике й варварське племя литовське до мужного й здатного до оборони народу, що ужив Гедимина до збудовання могутньої держави; правда, хрестоносці перешко-

дили охрещенню Литви, не дали їй стати незалежною від впливу їх державою під опікою папською, але неморальні способи орденські лише збільшили корупцію й заколот в самих орденях; релігія, ослаблена в них, не могла впливати по тому добродійно й на поганих. З злого зерна вирости й злі плоди; Орден не підбив Литви, а поміг їй зросту; його зносили з схизматиками й поганами против прихильного до християнства литовського князя, впливали на внутрішнє зіпсованнє власне; „утиск духовенства, боротьба з духовною властю, на останку — непослушність що до голови церкви, зажерливість, що виявлялась в заберанню земель сусідів, християнських князів, що міцно стояли при вірі — то принципи тих „воджів за віру“; та зажерливість і фальшива політика значно підкосила повагу Ордену, а то виявилось в заходах магістра Вернера коло реформ, його нечуваній смерті й невдачі в битві з Польщею. А Польща тим часом під натиском Німців зростала й скріплялась; під грозою хрестоносного меча сполучились її розрізнені дільниці; в сучасній боротьбі принципів Локетик міцно тримався папства і в сїм звязку з церквою знаходив невичерпаний запас сил до боротьби (с. 65—6).

Такі більш менш виводи, що робить др. Прохаска з своєї студії. На їх треба сказати, що одні з них не становлять нічого характерного як раз для розібраної групи подій, иньші зісталися не виясненими в самій розвідці. Адже чисто політичний характер діяльності Орденів, змагання передо всім до утворення держави з'являються від перших початків їх існування на сїм ґрунті, і несумлінна політика, властива всім державним організаціям, чи світським, чи духовним, була лише доконечним наслідком того; що до внутрішнього розкладу й зіпсуття і цілковитої суперечности між діяльністю Орденів і їх призначеннєм, то тут чи не треба причини шукати ще глибше, в самій ідеї навертання на християнство силоміць, ідеї цілком противної християнству, хоч і широко розповсюдженої в духовних кругах тодішніх і пізніших. Але що історична Немецька не спішиться з карою, тож і на зверхній політиці Орденів яких небудь тяжких наслідків їх несумлінної діяльності в ті часи ми не достерегаємо; невдача під Шловцями була випадкова, і в відносинах до Польщі Ордену виграли свою справу за часи Казимира, а як би можно було довести, що вони перешкодили Гедимину охреститись, то й то булоб для них великим триумфом, бо давало легальну причину для ширення земель, „великого короля огнепоклонників“, як називали в. князя литовського ще й піввіка пізнійше. Що до престижа Орденів, то що він не пропав в 1-ій чверти, вказує численна участь заграничних гостей в їх походах і їх слава в 2-ій полов. XIV в.

Вплив німецького натиску на литовські землі на сформованнє литовської держави, факт загально признаний і не підлягає певности; хоч

треба додати, що певні завязки до ширшої організації політичної у племен литовських істновали й без того (на сю сторону звернув увагу вже проф. Дашкевич в своїх „Замітках до історії Л.-руської держави“) наслідком чи то природної еволюції громадської чи то впливу сусідів-Русинів і Поляків, і натиск Німців прискорив радше, ніж витворив той процес. Але власне ся незвичайно цікава сторона зовсім вияснена, можна сказати — не зачіплена в розправі дра Прохаски; так само не вияснив він докладною аналізою фактів історичних і аналогічного погляду свого на політику Ордену що до Польщі. Вагалі сї виводи автора набули б собі відповідну цінність наукову тоді, як би оперались на широкім, деталічнім перегляді того періода, в головних точках вже відомого, і ми б раді були уважати сю розвідку дра П. програмою такої ширшої студії.

Детальнійше розібрав автор одно з питань — про заміри Гедимина охрестити ся; в останній розвідці й воно трактовано досить коротко й побіжно, але детальнійше застановляє ся над ним автор в особній розвідці „Про автентичність листів Гедимина“.

Як відомо, в 20-х р. Гедимин завів зносили з напою, висловивши охоту охреститись, але потім відірив ся, зложивши вину на Францішканців, що були в нього секретарями; Орден цуєтив поголоску, що листи були сфальшовані Рижанами; тим часом вороги Ордену закидали йому, що він власне перешкодив Гедимину охрестити ся. Оновивши тут про різні погляди на справу автентичности листів і на замір Гедимина, д. Прохаска дає на основі детальної аналізи документів, кілька важних заміток. Передовсім належить занотувати хронологічний уклад сих зносин Гедимина з папською курією й ріжними німецькими містами й гієрархією, на основі якого початок кореспонденції Гедимина з напоєм має падати на другу половину 1322 р. Ся хронологічна дата дає повод дру Прохасці рішучо заперечити, ніби на зносили Гедимина в напоєм мали вплинути рижський архієпископ і рижська громада: він вказує на те, що вже по тому, як Гедимин вислав перший лист до папи з своїм власним послом, Рижане просять його не виключати їх при пертракціях з Орденом і подають йому звістки про архієпископа; се все на думку автора має очевидно вказувати на те, що перед тим близьких зносин між Гедимином і Ригою не істновало; замітка важна, але все таки сї факти не так ясні, наведені автором звістки не так категоричні, щоб не можливо було припустити впливу й участі Рижан в тих зносинах з напоєм.

Автор зовсім справедливо каже, що про сфальшованнє листів не може бути мови, бо Гедимин сам признавав ся до них, потім тільки закинув невідповідну стилізацію. Але далеко не так переконує аргументація його що до самого заміру Гедимина. Др. Прохаска думав, що Ге-

димин дійсно мав такий замір, лише мусів зректи ся, а в тім завинили хрестоносні рицарі, бо вони під'юдили проти сього заміру підданих Гедимина, завели супроти нього умову з Новгородом, спокушали його самого обіцянками і страшили, ловлячи й забиваючи його посланців (с. 26—8). Що до заміру, то д. Прохаска опираєть ся головно на свідощтві товмача Гедиминового Геннекина, бо той на сповіди заявив, що Гедимин мав дійсно такий замір; інші факти не дають такого виразного свідощтва; сам Гедимин на з'їзді Виленським не висловив ся виразно. Др. Прохаска вказує на те ще, що легати папські не уважали справу втраченою й після того, як Гедимин заявив, що в листах зайшли недокладности не з його вини й що він сам не мав ніколи заміру охреститись, що вони не обурили ся на нього, — значить зрозуміли, що переміна в його поглядах зайшла не з його вини. Але такий вивід не можна уважати цілком оправданим.

Східня приказка вчить: не роби ніколи того, чого хоче твій ворог; всі ті перешкоди, які робив Орден зносивам Гедимина з папською курією, хіба повинні були зміцнити Литвина в переконанню, що йде по добрій дорозі, а не привести до зречення, і то коли — коли вже справа приведена була до кінця, легати приїхали! Що до обіцянок рицарів Гедимину, то вони не можуть іти в рахунок, бо давались не за ціну відречення від християнства.

Народна опозиція, звісно, була причиною важійшою, але треба уважати, що опозиція могла бути проти латинського християнства, як віри ворожої, німецької, й тут Гедимин як би міг вивести на яв перешкоди, що робили йому рицарі хрестоносні, то хто зна, чи не знищило б се того упередження.

Др. Прохаска вказує спеціально на Русь і Жмудинів. Про який небудь вплив рицарів на них не чуємо (автор і не говорить про се виразно, але текст стилізовано так, що підсуває таку думку — с. 26), лише в справозданнях своїх посланці кажуть, що Русини грозили ся Гедимину. Від того до страху якогось повстання ще далеко. Народні маси руські не визначали ся релігійною виключністю, пізнійші прояви передо всім були результатом політики Польщі, що закрасили релігійною краскою справи громадсько-економічні й національні. Знаємо, що зносиви Данила з папою не викликали ніякої опозиції в громаді, знаємо, що латинник Свидригайло був улюбленим вождом руських елементів в кн. Литовського. Що до Жмуди, то вона завсіді, й значно навіть пізніше, держала ся на узбочи, змагаючи ся зменшити впливи центральної влади на своє внутрішнє життя; одже опозиція їх ледви чи могла б Гедимина так дуже настрашити; що пізніше Жмудь могла вибрати між Ягайлом — християнином і Кейстутом — поганином, се ще не то що вибрати між

Гедимином — християнином і Орденом, хоч би вони й брали дарунки й накладали з Пімпами. Нарешті, не ясним вістаєть ся для нас і те, як міг вплинути на відречення Гедимина союз Ордену з Новгородом; може думає автор, що Новгородці дуже до серця прийняли б перехід Гедимина на латинство, але се дуже не ймовірно.

Такі думки насовують ся при читанню брошури дра Прохаски і примушують нас приймати з певною обережністю його погляди на сю справу. У всякім разі за детальні студії над сією справою треба йому подякувати: вони будуть мати чималу користь для вияснення справи.

М. Грушевський.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. XVI, Льв., 1894, стор. XVIII+581, 4°.

Під таким заголовком виходять заходом виділу краєвого, а коштом фундації гр. Ол. Стадицького від р. 1868 дуже важні збірники актів до історії Галицької Русі. Перші IX томів сего видавництва представляли збірки ріжнородних документів, але від т. XI приймає видавництво характер систематичний: кождий том містить вибір з актових книг одної землі з певного часу, (том X містив реєстр облят з книг львівських). Нововиданий том є безпосереднім продовженням т. XI, містить дальші витяги з земських і городських книг сяницьких з р. 1463 — 1506 (с. 1—376) і з книг вишого суду німецького права (judicium supremum) з років 1463—1553 (с. 377—455). Представляючи богитий матеріал для ріжних питань, для нас він особливо цікавий тими відомостями, що належать до тубильної, українсько-руської людности, до слідів давнього устрою перед-польських часів. З того погляду т. XI цілковито використав д. Лишиченко для своєї праці: „Черты изъ истории сословій Галицкой Руси“, проте про него не будемо мовити; XVI том був лише своїм початком доступний шам. авторови „Исторіи сословій“, бо вийшов майже рівночасно з его студією; одначе справоздання XVI тому докине дуже незначні черти до его праці; тут більше матеріалів для історика права польського. Ми занотуємо де що цікавіше; робота наша полекшуєть ся тим, що впорядчик того тому, звістний історик польський др. А. Прохаска, сам здебільшого звертає увагу на декотрі нові і цікаві черги актів.

Почнемо з селян, і власне з цікавої записки 265: Один селянин винаймає другому третю часть своєї землі: часть готівки дістає зараз, решту в виді роботи чотиродневною; прилучаєть ся до того ще невеликий чинш. Се повтаряє межі селянами подібні відносини, які були межі селянами та шляхтою.

Тяжке жить, часом надія відносин користнійших в иньшій оселі були причиною, що селянини часто покидав село й утікав шукати нового місця. Причиняли ся до того ще панські агенти, що були посередниками, опісля солтисами пової осади і приманювали селян вигіднішими умовами. Проте пани старали ся перешкодити скільки мога сему перехвачуваню підданих помежи собою. Як показує зап. 1510, два брати Заршинські уклаають умову: Наколи котрий підданий одного втече до другого, то тоді перший властитель платить своєму братови кару. Ми сподівали-б ся радше противного; видно з того, що пан не мав беззглядного права власности над підданим, коли платить другому гроші, що-б той віддав йому втікача.

Право волоське було в дечому користнійше для селян, як право руське. Не згадуючи про те, що перше право не знало в тому часі робіт, тільки самі чинши, бачимо в зап. 2096, що пан мав право брати по смерти селянина бездітного підданого на праві руському, т. зв. уморки се-б то спадщину по ньому. На праві волоському спадок переходив на дальшу родину.

Дань звана пізнійше під назвою „поємщина“ приходять тут під іменем „куна, купичне“ і має велике значінне. Се дохід від дівчат, що виходять заміж на друге село. Діставав ся він нанови або солтисови (зап. 3742, 3743). Що до чиншів селянських не маємо тут материялів майже ніяких, щоби ілюстровали докладно сю сторону. Тут і там згадуєть ся про *kmethonum dationes* і *census*, що не багато відрізняють ся від норм, згадавих д. Линниченком. Селяни дають грошевий чинш з лану і податок в натураліях: товар, свині, мід, вівиці і т. д. Що до пасік, то ся так важна галузь господарства не має в Сяноцькій землі такого значіння як по иньшій Галичині. Селяни давали податок медом, одначе се стрічаєсь рідше, що показує на слабо розвинуте пасічництво межи селянами. Пасіки двірські по лісам згадують ся доволі часто. Частійша згадка про стави, але тільки як власність панів. З лісів мають користь селяне доволі широку (рубати і пасти) і при актах угодових часто вимавають ся *libertates in silvis* для селян. Винайми сіл потягали за собою найрйжійші комбінації в повинностях селян що до того, в чью користь мають вони відбувати ся.

Що до побуту економічного селян, то в декотрих записок виходило-б, що він був ще не дуже то лихий. Кметі сидять звичайно на лану, в тіснійших селах на півланку. Зап. 814 ілюструє нам засібність селянина. Кміть Яцко покликуює перед суд якогось державця Кобилянського за те, що той зібрав трийцять чоловіка з голоти і з-за десятої границі напав на село Яблоницю, на хату згаданого Яцка, покалічив властителей і забрав весь добуток: поломали дві скрині, узяли шість сорочок,

чотири сукмани і шість кольчиків *alias ornamenta argentea, quae mulieres Ruthenicales solent deferre circa aures*, — і нившу одіж вартости 20 гривен. Не вчисляєть ся в се шкоди в оборі. Та нам здаєть ся, що таке богатство було рідкістю; не диво, що зва десятої границі шляхтичеви захотіло ся ним поживити. Жидів не стрічаємо в записках зовсім. Одна записка (846) згадує про старця-жебрака.

Відносини двора до селян укладались часом досить оригінальні. Два брати Мроховські вибирають по двох кметів, а вони ділять межи ними ґрунти. А в спорах граничних за головних свідків покликають завісїди старших селян. Їх свідоцтво найважнійше.

Громада, яко особа правна, має доволі просторий обсяг діяльности. Се показуєть ся при важній інституції, якою була тоді порука. Коли провинив в де-чому член громади, то громада (*tota communitas*) висилив до старости депутатів, що в імени цілої громади дають поруку за обвинуваченого і під карою зобовязують ся доставити его в означеному часі судови старостинському (зап. 954, 1438).

Громада Добра бере в охорону і під нагляд майно селянина по его смерти, доки сини его не доростуть (зап. 1080).

В зап. 314 селянин Клим відбирає за забите свого сина поголовщину від солтиса і цілої громади.

Одна записка (282) вказує, що в громаді сільській єсть якийсь становище чи уряд „ділка“ (*didko*), одначе не подає близше компетенції сього старшого чи урядника. П. Прохаска в передньому слові рад бачити тут аналогію межи іменем „дітко“ а „Детко“, що в тридцятих і сорокових р. XIV в. стоїть на чолі Галицької Руси.

Війтівства чи солтиства охоче кунували ся шляхтою. Ціни за них були декуди дуже високі, не раз до 2.000 гривен. Попри тому стрічають ся і дрібні війтівства, що низько цінять ся. Право війтівства загарбовувано часто силою, бо наїзди взагалі стрічають ся дуже часто.

Записка 44 подає нам взорець заснования села. Якийсь убогий шляхтич хоче стати солтисом нового села. Дідич землі просторої дає ему часть з неї на заселенє, якусь суму грошей і на власність луку на один стїжок сїна, а має до нього усі права як до солтиса. Его тепер обовязком скликувати охочих на нову осаду на такому праві, як і иньші села.

Не можемо поминути згадки про суд над солтисами, себ-то про найвищий солтиський суд права магдебурьського в Сяноці. Тому судови піддавали ся солтиси або міщани *bene possessionati*. Але тільки солтиси з сіл королівських виступають в тому суді. Королівщин було в тому часі в землі Сяноцькій над 80, проте суд згаданий був потрібний. До нього належали також начальники громад на праві волоському, ба навіть на руському: до того суду належать громади, де стрічаємо інституцію

сотних і тивунів (право руське) і громади під начальством князів (право волоське). Апеляція від того суду йшла до короля або до найвишого суду права німецького в Кракові.

Є де-що цікаве про становище пошівства. Право кольокації згадується часто при контрактах, замінах, винаймах з багатьма застереженнями, завсїгда в руках шляхотських. Тим-то не дивно, що вони займали дуже підрядну ступінь з погляду суспільного і морального. Вони стрічають ся під назвою батьків (*baythko, bathko*). Як показує зап. 527 такий батько Федор з Саночка напав на якогось міщанина (*fecerat violentiam*) і судом був засуджений на кару смерті. За підмогою добрих людей ледви відкупив ся. Піп з села Целлі оскаржений за крадіж яловичі (зап. 645). В формальному трактованю в урядах старостинських немає різниці межі попом та селянином.

По середині між селянством та шляхтою стояли ґруни, що тяжко звести до якоїсь одної верстви. Находимо й тут певну класу шляхти, що стоїть в ленних відносинах від панів-надавців. Отсі вазалі мають назву „мап“. З зап. 611 бачимо, що над таким маном право юрисдикції прислугує зверхнику — панови. Згадати належить також ще одну ґрупу, що вагається межі станом шляхотським а селянським. Народности сих півшляхтичів годі відгадати; стрічають ся з придатком раз *nobiles* другий раз *kmethones* (пор. Линиченка с. 68). В зап. 1518 находимо підданого Микиту з Тирави, названого *servus* (слуга, служба). Ця служба лежить в тому, що по батькови має обовязок возити сіль (*voszba solna*). Четверту часть своєї *patrimonii vectigalis* продає він братанкови своєму, *servitium militare* остається при Микиті. Служба військова, бачимо, була привязана до того стану. Той братанич не може без волі Микити відпродати своє право, бо сей застерігає собі першенство в справі відкupu. Такі *servi* можуть бути свідками в судах та ассесорами (зап. 1586, 1711) і зовуть ся часом *nobiles servitores*.

На сьому кінчимо огляд XVI тому Актів ґродських.

С. Томашівський.

Ө. И. Леонтовичъ — Источники русско-литовскаго права, Варшава, 1894, ст. 71 (відбитка з варшавських „Университетскихъ Извѣстій, 1894, I).

Треба передо всім зазначити, що брошура проф. Леонтовича дає огляд не всіх взагалі памяток русько-литовського права, а лише найдавніших, як зазначає він сам на кінці (с. 69), розумій — до-статутових; такого обмеження теми він не мотивує, і зрозуміти його треба мабуть так, що маємо перед собою першу частину огляду.

На початку подано реєстр літератури до історії русько-литовського права в його цілости; є се самий каталог титулів, без ближших пояснень, що дуже потрібні для орієнтування в тій літературі, де поруч з виданнями й статями, що досі мають наукове значіння, вчислено й такі, що мають інтерес хіба історичний. По тому наступає коротенький вступ, де автор говорить про загальні питання, звязані з темою: про руський характер права в. кн. Литовського, про його залежність від права звичаєвого, (на сю ознаку русько-литовського праводавства кладе автор особливий натиск, уважаючи памятки давнього русько-литовського права „актами кодифіцированого звичаєвого права“ — с. 10), про різні категорії й технічні терміни правних памяток, про джерело й форми праводатної діяльності, на останку характеризує ознаки русько-литовського праводавства — пановання партикуляризма й консерватизм; вплив сторонній признає автор головно в політичній, адміністраційній і громадській устрою держави, тим часом як в иньших сферах розвивали ся принципи давнього руського права, Руської Правди, де „кодифіцировано власне правні звичаї України-Руси (юго-западної Руси)“.

По сьому переходить автор (с. 19) до огляду „законодатних памяток Литви“; коротенько говорить він про трактати князів литовських, зазначаючи лише категорії сих трактатів (годилось би тут вказати докладніше збірники того рода памяток, а не лише *exempli gratia*) і переходить (с. 23) до огляду „партикулярних законів Литви“.

Дальша частина є огляд привилеїв загальних шляхетських і поодиноких земель; автор подає в нотках вказівки на збірники, де той чи сей привилей заміщено, знов таки не даючи ніяких пояснень що до способа видання, до різниць між тими публікаціями, а в тексті подає коротко зміст кожного привилея; думаємо, що такі перекази змісту не мають великої користи — можна було задержатись при формальних вказівках, або вже жадаємо від автора докладнішої аналізи й вияснення відносин, в яких стоять ті привилеї один до одного; тим більше се можна сказати про привилеї — устави поодиноких земель, що мають спеціальну монографію — Уставнияземскія грамоти Литовско-русскаго государства М. Ясичського, де переведено порівнянне тих привилеїв, постанови їх аналізовано і зведено в систему. Д. Леонтович оперує більш менш тим самим матеріялом; ряд аналогічних привилеїв, що містить в собі не виданий ще збірник проф. Бершадского (їх вчисляє д. Леонтович в своїй розвідці про „Словний тин“ etc. Литовского государства) не був ще тоді в його розпорядженню, як і привилеї, видані в *Codex epist. s. XV t. III*.

По дорозі д. Леонтович застановляєть ся над питанням, в якій мірі привилеїв з р. 1492 обмежив законодатну діяльність в. князя, приходячи до виводу, що не вважаючи на форми пізніших актів законодатних, де

джерелом їх виступає воля в. князя, мусіли вони виходити спільно від в. князя в радою; вивід сей поки що апріорний і вимагає ближших студій.

В сираві привилеїв поодиноких земель проф. Леонтович передовсім не згожується з загальним поглядом на ці привилеї, які висловив в згаданій праці М. Ясинський, доводячи, що ці привилеї не можуть уважатися регламентацією загальних прав землі, а то задля розкладу громади на верстви, „що всі головні установи їх ведуться властиво до одного — гваранції прав і вільностей місцевої шляхти“, а інших верств дотикаються лише в тій мірі, в якій вони стикалися з правами й інтересами шляхти (с. 37). В цих словах є побільшення, бо низше автор сам признає, що деякі привилеї (Полоцької, Витебської, Смоленської землі) нормують права інших верств (особливо міщанської), не лише з огляду на шляхту; про Полоцьку грамоту зауважає (с. 51), що вона представляє в себе одну з нечисленних пам'яток локального права „без особливих верстовних кваліфікацій, більш менш примітних в інших привилеях земель“, а низше трохи говорить подібне й про Витебськ (с. 53). Д. Ясинський зауважив був також сю різницю в укладі привилеїв і уложив їх з того погляду в певнім ряді, достерегаючи більший або менший вплив еволюції шляхотської (див. Ясинський *op. c. c.* 79), так що властиво поправки проф. Леонтовича не багато що можуть перемінити.

Справедливішою вважаю іншу увагу проф. Леонтовича. Д. Ясинський, йдучи по часті за попередніми дослідниками, в основі деяких привилеїв достерегав сліди початкових, наданих Витовтом; поводом для того були головні згадки про порядки й звичаї за часів Витовта, що часто трапляються в тих грамотах. Проф. Леонтович, на мою думку — цілком справедливо зазначає, що такі згадки вказують на практику, а не на користання з тексту Витовтових привилеїв; Витовтове князювання було епохою, і нею зазначали всяку стародавню практику для більшого авторитета; для підтвердження можна вказати на найдавнішу ілюстрацію київську, уложену десь в другій половині XV в. (Архів Юго-Западної Росії ч. VII т. II N. 1), де „новинам“, заведеним за останнього князя київського Семена, протиставляється старина „за великого князя Витовта“.

З подробиць зазначу, що надання Ольгерда Тункелю з р. 1337 (Skarbiec. N. 352), яке проф. Леонтович вважає найдавнішою правовою пам'яткою що до внутрішніх відносин в. кня. Литовського (с. 7), є, на мою думку, безперечним фальсифікатом: мова й стилізація вказують, думаю, на XVI в., та й дата не сходиться з індиктом на один рік; термін правда (с. 8) означає не лист, а присягу, як видно хоч би з цитованої у проф. Леонтовича умови Ягайла з Скиргайлом (Skarbiec. N. 542,

або в оповідань найдавнішої русько-литовської літописи) (вид. Попова с. 32—3). Трактат з р. 1367 (Skarbiec. N. 437) зовсім не доводить існування вже тоді актових книг Литовської Метрики (с. 12), і належав, як видно з уваги Даниловича, до оригіналів, перехованих при Метриці. На с. 61 знаходимо фальшиве датованне прилучення Волині до в. кня. Литовського роком 1321 (як відомо, ще р. 1337 видав в Володимирі свою грамоту Юрий-Болеслав, на його грамоті 1335 підписаний воевода луцький). Кажучи се, я виправді далекий від думки надавати якесь більше значіння тим недоглядам. *М. Грушевський.*

В. К. Стукаличъ — Бѣлоруссія и Литва. Очерки изъ исторіи городовъ въ Бѣлоруссіи. Витебськ, 1894 ст. 23+62.

Брошура д. Стукалича складається з двох частин: в першій він розглядає звісну книгу видану під редакцією Батюшкова „Бѣлоруссія и Литва“ — огляд не йде далі викладу змісту і побіжних де не де вказівок на недостачі, — в другій подає парис історії міст Литовсько-руської держави. Автор розглядає міста вже в добу по заведенню Магдебургського права. Нарис споруджено на підставі перших джерел і відноситься він переважно до білоруського краю; він не обіймає всього численого матеріалу, але виводи в ньому здебільшого вірні й цікаві. Написано брошуру sine ira et studio, хоча вона й належить місцевому письменнику: автор цікавиться економічним життям білоруського міста, але не національною боротьбою. *М. Д.—З.*

Рукописныя евангелія Волынскаго Епархіального Древнехранилища, Г. Крыжановскаго. Почаїв, 1895, 75 стор.

Відомо, що Волинь багата на стародавні пам'ятки православної і неправославної старовини. Навіть останніми часами можна було знайти по багатьох монастирах та парафіяльних церквах Волинської єпархії картки пергамену з різних богослужбних книжок та багато стародавніх річей. Частина таких пам'яток перейшла до російських музеїв, а ще більше пропало через темноту та через байдужість місцевої громади. Останню причину тепер у якійсь мірі усунуто. Про се свідчить факт заснування церковно-археологічного товариства й утворення „Волинського Епархіального Древнехранилища“ (р. 1893). Протягом незначного в порівнянні часу (два роки) існування цього „Древнехранилища“ до нього з різних боків волинської єпархії прибула доволі значна кількість писаних і неписаних останків старовини. Межи писаними пам'ятниками головне місце що до вартости, належить 8 рукописам четвероєвангелій та одному учительному евангелію: описи їх і подає д. Крижановський у названій брошурі.

Автор починає свою брошуру з коротенької історії рукописного євангелія. Перше, що написано славянською мовою, се богослужбне євангеліє-апракос (недіє), яке переклав св. Кирил. Очевидячки, богослужбне євангеліє не могло вдовольнити потребам новопросвіщених славян, — одразу виявляла ся потреба мати євангеліє за для приватного ужитку. Таку потребу зрозуміли ученики першовчителів, і появил ся новий переклад четвероєвангелія. Отсі два євангелія, на думку автора, стали прототипами, з яких майже 8 віків робили ся списки, що розходили ся по усіх православно-славянських краях. Розуміть ся, що така переписка євангелія не могла привести до відмін і в лексичі і в самому тексті їх. Націоналістичність та особиста вдача писця, освіта його або темнота, а також справність самого тексту — усе се відбивало не тільки на мові а й на тексті рукописі. Ось через се й з'явило ся багато рукописей з силою болгаризмів, сербизмів, русизмів, а більш за все помилок, причиною яких була темнота писарів. До XIV в. сих відмін на збиралась така сила, що одне євангеліє надзвичайно різнило ся від другого. Звісно, освіченим людям не можна було помирити ся з таким з'явищем. Через те ще до XIV в. пробовано виправити книжки. Такі проби по різних краях виникали одночасно. Особливої ж уваги заслуговують проби московського митрополіта Олексія та сучасного йому славетного терновського патріарха Євфимія. Останній багато й серйозно працював над поправленням біблії, звіряючи її з грецькими оригіналами. Наслідком цієї праці з'явила ся редакція виправленого євангелієвого тексту — болгарська й сербська. Сербські та болгарські рукописи євангелія в значному числі розійшли ся і по руських землях і відсунувши більш давні списки, почали переписуватись руськими писцями. За цієї переписки фонетичні й лексичні ознаки болгарських та сербських рукописей потроху стирають ся і замінюють ся місцевими руськими зворотами та конструкціями. По сій передмові автор переходить до огляду тих девяти волинських кодексів. Автор розглядає ці євангелія з погляду їх значіння за-для історії української мови і спеціально — для історії галицько-волинського діалекту за час XVI—XVIII вв. „В своїх нарисах ми, каже автор, подаємо аналізу мови 8 четвероєвангелій і одного учительного, розбираючи їх в хронологічному порядку. Перед студією мови кожної рукописи подасть ся коротенький опис, означення, на підставі палеографічних та інших дат, часу, коли написано рукопис (як на рукописі не дає дати). Після описи кожної рукописи подасть ся огляд фонетичних її ознак. Що до сього, то ми потуємо головніші відміни від старославянської мови, до того-ж окрім загальних ознак мови: болгаризмів, русизмів взагалі, полонізмів, в мові рукописів вказуєть ся вплив на мову місцевого діалекту, переважно-ж галицько-волинського. Зараз

після вказання фонетичних ознак кожної рукописи ми вказуємо на головніші формальні відступи та лексичні ознаки, а виколи й синтаксичні“ (стор. 9).

Простудієвані автором рукописи належать одна до XV—XVI в. (Четвертинське єван.), чотири до XVI в. (єв. Каменец-Стомиловське, Любанське, Яловецьке, Бізановське), одна до XVI—XVII в. (Коптевське) і дві до XVIII в. (Вигинське єван.). Одну з рукописей написано русько-болгарським характером, а решту галицько-волинським. Особливий інтерес має Тригорське учительне євангеліє початку XVII в., написане галицько-волинською мовою з примітною підмішкою полонізмів. Переписувач сього євангелія доволі вільно відносить ся до євангелієвої мови, бо по внодобі замінює славянські вирази народними українськими, або полонізмами (сю свою думку автор ствержує випискою сих виразів на дві сторінки друку (стор. 71—72). Студієвання тексту показує, що переписувач неустанно дбав про те, щоб яко мога більше спростити та вияснити текст євангелія. За для сього він часто живив парафраз, замінював одні слова иньшими, а иноді за для ясности вставляв нові слова й т. ин.

М. Д.

Korneli Juliusz Heck — *Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimków) na tle stosunków ówczesnego Lwowa, część pierwsza (Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział filologiczny, serya II, tom VIII)*. Краків, 1894, стор. 186.

Праця отся має для нас значіне не для того, що тут по раз перший виводі подані критично житє й діяльність обох поетів польських XVII в., вартість її лежить в тому, що в тій монографії подав автор широкий образ львівської суспільности міщанської того віку. Кожда річ по історії Львова для нас інтересна, бо повно обробленої історії столиці Галицької Русі досі не маємо. Не кажемо про праці на нашій мові, яких зовсім не маємо (Зубрицький писав свою Хроніку міста Львова мовою польською), але й Поляки не можуть повеличатись повною критичною історією Львова. З польських праць на тому полі найліпшою є спеціальна монографія В. Лозинського: *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.*; иньші історики грішать недокладністю або тенденційністю. Д. Л—ий, звістний також під псевдонімом Сіми з иньших праць про Русь, дав волю подекуди своєму чувству противоруському; не кбжемо вже про те, що вина прикрого положеня тодішних Русинів, по поглядам Лозинського *et consortium*, не падає на Поляків, яко націю, тільки на фанатизм релігійний того часу (хоча вони самі сперечають ся з собою, коли кажуть про відносини Русинів до Унії, що

сподіваної рівноправності не принесла); в кожному разі не годять ся з повагою науковою вискази автора Patrusyat-у про козаків і їх напад на Львів 1648 р. (стр. 335). Рух козацький не мав, на його погляд, ніяких раціональних причин, крім жадоби розбою, що дивно не годить ся з его попередніми словами, де говорить ся широко про прихильність міщан руських сьому рухови. Чи й для тих мотивом була жадоби крови? Не місце тут спорити в тім з д. Лозіньским, одначе пригадаємо факт з історії Львова, що наглядно показує причини бунтів козацьких; коли король Володислав задумав розширити мури міста, покликані були до того сусідні селяне, що муїли через те два дні більше на тиждень в користь райців львівських відрабляти. Хоча пізнійше роботу сю полишено, одначе селяне від тепер мали по чотири дні паньщини і ніякі апеляції не помогли (Зубрицький с. 281—282). Так сам король, каже проф. Гек, допоміг, щоби покривджені міщани зі свого боку неволили селян. Такими способами так тут, як на цілій Русі приготував ся елемент невдоволений, що тільки чекав, аби скинути гнетюче ярмо.

В порівнянню з попередніми найбільше безсторонною згадана монографія проф. Гека, розумієть ся, скільки можемо бачити в надрукованій першій часті. Автор оціняє прихильно Patrusyat Лозіньського, одначе в деяких точках не годить ся з ним. Автор Patrusyat-у з'ідеалізував над міру жите і відносини львівські. Проф. Гек критичнійше глядить на сю справу, справедливо кажучи: Наколи-би хто приглянув ся ближше лихий господарці райців львівських та більш глянув в їх невелику просьвіту, наколи-б займив ся більше положенем крамарів та передміщан, що далеко більший простір обіймали, як саме місто, — а з другої сторони не ogranicяв ся памятником Кунашака, що був тільки лихварем серед убогої класи руської народности — то тоді дійшов би до иньших результатів, що не годились би з сим образом, який нам подав д. Лозіньский. Що більше, з самих цитатів, які находять ся в Patrusyat-ї, мож вивести відмілні гадки; треба тільки більше на них сьвітла кинути (стор. 14—15).

Такі погляди висказав проф. Гек вступній статі. Дальше подає автор характеристику Львова і его мешканців з початком XVII ст.

В житю літературнім польським бере участь Галицька Русь аж з кінцем XVI а початком XVII віку і тоді, мож сказати, веде в ньому перед, бо крім Кохановского всі видніщі письменники польські виходили з землі руської. Глибших причин шукати належить в розвою історичному країв, що входили в склад Польщі. Волинь, Україна і Поділе рівночасно з Литвою ввійшли в звязок державний з Польщею. В сих землях була вже перед тим культура руська, східна візантійська, що з причини нападів татарських не то не могла розвивати ся, але цілковито ушала.

Автор на тому місці має ідентичні погляди на руську культуру, що і п. Сігма (Лозіньский). Він, каже д. Гек, wytoczył morderczą kampanią (Malarstwo cerkiewne na Rusi) тим, що-то боронять величину сеї культури. В сказаних одначе краях не могла польська культура глибоко впустити коріня, задля їх положеня, отже й овочів принести не могла. Прийшла, що правда, черга і на Київ, одначе вже в літературі українській та великоруській. Виходили по-правді й сих земель поети, як: Мальчевский, Залеский та Гощинский, та назвати їх репрезентантами тих земель таки годі. Що до Галицької Русі, то річ маєть ся инакше. Вона лежала в середині між Польщею а східними землями руськими, проте меньше була виставлена на напади татарські і участь в житю літературному скорше виявити могла. Головно одначе до сього причинилась польонізация, думає автор. Сей обяв, що Галицька Русь, головно по містах, так скоро змінила свій характер, приписує автор громадній колонізації, бо на його думку (сперечатись з нею не будем, тим більше що автор перейняв її від старших поколінь польських істориків) Галичина була на-пів край пустий. Поселялись, навіть великими громадами, селяне, одначе вони не піддержави церквою римською ассимілювали ся зовсім. Місію цивілізації ведуть передовсім власти церковні, далі часть єї бере на себе шляхта (Рей та Шаржинский), опісля, констатує автор, переходить вона в части і на міщанство.

Далі подає автор докладний опис географічний Львова в XVII в. З 30.000 усіх мешканців належало 20.000 до обох передмість, галицького і краківського, решта до міста властивого. З домів, що були в місті, було в р. 1648 польських 164, вірменських 70, руських 20, а жидівських до 40. Бачимо, що Русини були в столиці Русі в найменьшому числі. Родни руських в самому місті не було більше як 30—40, що громадились в улиці Руській при церкві Волоській та Ставропігії. На передмістях Русинів далеко більше, то все таки мало бути меньше, як иньших народностей. У Львові, каже автор Patrusyat-у (стор. 307), було мало Русинів, але багато Русі. Слово Русь було тоді тільки назвою географічною чи адміністративною; в тих землях було багато Русинів, але не було Русі — розумієсь, виключити належить несвідому громаду людову. Мало було у Львові Русинів, багато же Русі яко ідеї і пропаганди, бо ту був владика, ту була Ставропігія, ту друкарня та школа.

В відносинах суспільних Львова Русь дуже мало забирала місця, в торговельних ще меньше, а в політичних жадного. Не диво отже що польоніам нищив елемент руський. Усі заможніщі міщани уміли польську мову в слові і письмі. Дійшло навіть до того, що акти ставропігійські списувались по части в мові польській, а в листах межи собою міщане

виключно вживали цього язика (характерна з того боку записна книжка Кунацака, що про неї подрібно розказує автор Patrusyat-у — стор. 354—371). Попри все те задержують Русини львівські знамена відрубности. Огнищем їх життя суспільного була Ставропігія.

Стан материяльний Русинів мійських не був лихий. По Вірменах вони найбогатші. Одначе не треба забувати, що єї Русини магнати, то Греки або Волохи, що їх віра лучила з Русинами. Одні з них руццись, але більше латиньщилось та польщилось. Про них широко розказано в Patrusyat-і. Обмеженє прав і пониженє не могло не боліти, признає автор, Русинів, що чули себе на власній землі та поносили такі самі, може й більші, тягарі. Се д. Гек поясняє, йдучи за Лозіньским, фанатизмом релігійним, бо подібні відносини були за панованя Німців у Львові. Що до Вірмен, то на думку автора, їх положенє було инше задля їх значія торговельного.

Слідє опися опис прав і урядів мійських, до яких розумієсь, некатолики вступу не мали. Вірмени мали свої закони і майже вповні не були залежні від уряду магістратського. Русини подібними привілеґіями користуватись не могли.

Просьвіта тогочасна, як не числити одиниць, була невелика. На сій точці з'являєть ся автор противником дотеперішніх істориків, в тому числі й Лозіньского, що незвичайно ідеалізували сю сторону. Ознакою цивілізації є безперечно школи та наукові інституції. Коли приглянемо ся їм, то мусимо зредуковати погляди Лозіньского до правдивої міри. Від р. 1400 була для католиків школа парохіяльна під доглядом польського клеру. Управитель її (rector) дуже лиху мав платню; був се звичайно якийсь духовний. До того бачимо між магістрами сучасних людий науки, чим стверджуєть ся факт, що наука не оплачувала — се знак низької цивілізації. Стан науки в сій школі доволі низький; се школа елементарна, розумієсь, з латиною. Коли прийшло до гадки завести в школі науку грецької мови, міщани йдучи за ксьондзами, сильно оперлись тому, бо се нахло схиамю. До приходу Єзуїтів цілу осьвіту давала отся школа. Хіба тільки богачі посилали синів своїх до Кракова або й за границю. Єзуїти, що прийшли до Львова р. 1590, вже в р. 1608 закладають школу до котрої горюли ся діти шляхти та богатших міщан. Безперечно ся школа давала дещо більше як попередня, та скоро причиняють ся Єзуїти, як всюди в Польщі, до упадку науки.

Вірмени мали свою парохіяльну школу, навіть свій духовний семінар, що стояв під управою одного съвщеника.

Найвише одначе стояла школа руська при ставропігійському брацтві. Вона була в р. 1585 і 1586 реорганізована патріархом Иоакимом

мом та Арсенієм в тому напрямі, що головну вагу клала на науку мови грецької та славянської. Овочем сеї школи була граматика Адельфотес. Небагом, що правда, упадає й вона і небагато причиняєть ся до просьвіти Русинів, бо вони звичайно дуже бідні, що навіть ремеслам віддаватись мусять. Мірою осьвіти єуть також друкарні. Зубрицький рвакаує про пять друкарень, одначе жите їх було дуже слабе. Се показуєть ся з обставини, що львівські письменники того часу друкують свої твори звичайно по-за Львовом. Вони раз закладали ся, то знов упадали. Ліпше було з друкарнями руськими. Одні з них, ставропігійська, без перерви удержала ся до нині завдяки виключним правам печатати славянські книги. Стають і инші руські друкарні (Іван Федорович, Андрій Скольський, Михайло Сльозка і ин), одначе Ставропігія не дозволила жадній розвинути ся.

Зібравши все те разом показуєсь, що просьвіта у Львові не була така, про яку мож думати по звісткам сучасних, що мали нахил до панегіризму, та новішних істориків.

А все таки Львів, як сказано, бере в той час живішу участь в руху літературному польському. Причина сього та, що богачі патриції посилали синів своїх до Академії краківської, ба навіть за границю. Для того рух сеї не був тривкий, подібно попередньому рухови шляхетському. Одинці більш осьвічені, оселяючись в Польщі, підлягали впливови сучасної схоластики. Жерелом сеї мертвеччини була сама Академія краківська. Не стане сих одиниць, то починаєть ся темяота, бо до загалу культура ніколи не ввійшла. Він стогне під тягаром контрибуцій, податків та безладности суспільної. Підносить ся натомієць фанатизм релігійний, а його свідомством характеристичні заповіти, що службами божими та фундаціями здобувають вступ до неба (ст. 53).

Далі автор переходить до опису буденного життя міщан, що его вповняють інтереси торговельні та практики релігійні. На сїм кінчить сеї образ міщаньства, суспільности, що жила, правда, своїм власним житєм, одначе жадної ролі в історії польській не відіграла.

В сій суспільности родить ся (1597), виховуєть ся та робить Вартоломей Зіморич, вірний її син. Батько его передміщанин-муляр. Тому вишого образования здобути не міг над се, яке давала парохіяльна школа. З того отже погляду він пошениий самому собі. Як доріє, вступив в службу магістратську як писар, а опися як заступник сторін в процесах набрав знаня законів. Що отже власними силами підіймав ся в гору, як самоук, буде важною річю схарактеризовати тодішні події політичні, що під їх впливом Зіморич розвиваєть ся.

Справа католицька взяла тоді в Польщі верх; усякі вресі без милосердя нищено. Для того сироважують ся Єзуїти до Львова (1590),

що закладають школу при улиці Руській, аби впливати на народність руську. Чим вони кормили годину суспільність католицьку, показується в сучасній описі обходу беатифікаційного Ігнатія і Ксавера. Тут бачимо звичай палити еретиків *in effigie*; опись ся дуже багата, зауважимо, відрізняється від образків Лозіньського, що міщанам приписує велику толеранцію і лібералізм.

Рівночасно громадять ся коло Львова деякі важні події історичні: бунт Зебржидовського, виправа московська, війна хотинська, виправа Лісовчиків до Угор і Німеччини. Все те робить велике вражінє в місті. Тяжко приходиться ся іноді міщанам терпіти від шляхти та військових конфедерацій. Лише положенє побільшає розстрій внутрішній та зараза, що забрала 20.000 жертв.

Серед таких відносин виступає В. Зіморевич на поле літературне єсть се час загальної віршоманії та напряду панегіричного. Сей останній походив з почуття низшости серед суспільности міщанської та фанатизму релігійного, — се час зіпсованого смаку, час панованя форми. Змістом поезий З—ча межі 20—25 р. була любов і жарти. До того періоду належать два єго більші твори: *Zywot Kozaków Lisowczyków* і *Testament luterski*, що витворились під впливом висше сказаних подій. До першого твору спонукала єго війна московська та турецька і щасливі успіхи тих псевдо-Козаків в Німеччині. Одначе єго міщанин не ідеалізує їх, як иньші сучасні, а описує їх способом іронічно-гумористичним. З роки опісля (1623) появляється єго *Testament luterski*. Сей твір, подібно до першого, вартости літературної не має, одначе єсно показує світогляд єго міщанина. Се звичайний памфлет проти Лютра та єго прихильників, писаний під вражінєм нобід військ цісарських над протестантами, на скрізь несмачний, переповнений фанатичною ненавистю против католиків. Се діло Гауїтів.

Зіморевич тимчасом стає міщанином, далі писарем конзулярним (1640) та опісля (1646) лавником. Тенер приходиться найважнійша часть єго житя, себ то єго діяльноти громадської. Також муза єго по кількох нещасливих ще творах змісту панегірично-релігійного (*Vox leonis, Advocatus mundi*) доходить до повного розвитку в релігійних піснях (*Iesus, Maria, Ioseph* та *Hymny*) та декотрих іділлах.

Він стоїть на границі двох періодів літератури польської: єго твори пригадують з одної сторони світлі часи польської поезії за Кохановського, з другої носять на собі знак глибокого упадку.

На тому кінчить проф. К. Гек першу часть своєї монографії. Друга часть буде містити в собі дальше житє і діяльність Зіморевича старшого

та біографію молодшого єго брата Симона. Для нас буде мати ся часть зарівний інтерес, тим більше, що здиблемось з історичними творами Зіморевича, а з них одного с. в. *Leopolis triplex*, єго джерела сучасного, бажали б і сподіваємось бачити виданим. *С. Томашівський.*

Н. Оглоблинъ — Розыскъ 1662 г. о злоупотребленіяхъ московскихъ ратныхъ людей въ Малороссіи. (Кіевская Старина, 1895, XII, ст. 271 - 306).

Отся статья так интересна, що ми не можемо обмежити ся короткою звісткою про неї, а подаємо зміст єго важного документу московсько-українських відносин.

По прилученю України до Москви правительство московське вислало в ново-набуті землі свої полки, щоби зацвѣнити собі власть над Україною, що все таки вагала ся межі симпатіями трьох своїх сусѣдів. Військо се виповнило свою задачу: Україна стала провінцією московською. Та як відбилось се на внутрішних відносинах Південної Русі? Московські ратні люди, що, як звичайно, не належали до лїпших класів суспільних, поводити ся з Українцями мов з народом завойованим і ворожим. Найвищі начальники армії може й мали иньші погляди, одначе вони чомусь не могли перешкодити воякам жорстоко поводити ся з тубільцями. Се мусіло бути причиною загального розчарованя в „православних братах“.

Автор полемізує наперед з поглядами Соловєва дотично єго розузданя московських ратних людей. Історик московський поясняє єї грубі відносини тим, що військо гляділо на Українців з боку політичного, єго на зрадників та ворогів. Жорстокість, по думці Соловєва, проявляла ся тільки що-до козаків, инакше було що-до горожан, бо ті були більше вірні. Та Соловєв забув, що жорстокости зі сторони вояків стрічались дуже часто і в самій Московщині, де сама Москва не була безпечна перед безправностями стрілиців. При тім в Україні так поводити ся вояки доки ще появилась та „зрада“, з самого початку. А в часи неспокоїні однаково трактовали вояки місця ворожі і найтихші околиці. Як невірна думка Соловєва, що „вірні горожани“ були свободні від нанаштій московських ратників, се найлучший доказ подане „розыскное дѣло“, що вийшло з скарг міщан Гадяча, Котелви, Миргорода, Ромен і Опшні на кривди зі сторони московських полків.

Полки єї складали ся по найбільшій часті з Великоросів. Слїдство переводили не українські власти а московські, що дає більше достовірности єтому документу, — найшов ся Москвич, що мав відповідний запас сумління, аби не покривати грїхів своїх земляків. Сим чоловіком був Петро

Ізмайлов, висланий кн. Ренішим на Україну, коли гетьман Брюховецький подав в Москву про безправности вояцкі. „Розиск“ переводив ся в Гадячі і Котелві, де Москалі найбільше вславились. Ізмайлов переслухав для того велике число московських начальних і рядових ратних людей, місцевих Українців: властий, міщан, козаків. Він відкрив силу безправностей, довершених в другій половині 1665 р. московськими військами в згаданих городах, як крадіжи, вимушеня грошеві, рабунки, насильства жінок, заїства, силуваня до даремних робіт і т. п. Сі кривди починали ся головно в поводу контрибуцій, які складали горожани на корм салдатів. Скарги з тої причини переходили від властий українських до московських, але з сього нічого не виходило. Аж один скандальний факт, що приключив ся задля авантури няного полковника Тура, став ся причиною приїзду Ізмайлова в Україну. Факти, зібрані ним не тільки характеризують відносини московського війська до Українців, але й навпаки. Тут можемо мати образ начальників чужоземців, Німців-полковників, що їх дехто уважає провідниками європейської культури. При тому багато тут подробиць побутових, що кидають світло на жите тодішних Українців.

Опісля переходить автор поодинокі міста подрібно розказуючи про кривди заповідіяні вояками.

В Гадячі стояв полк полковника Балка. Сюди приїхав з Котелви полковник Тур і одної ночі, п'яний почав бійку з Українцями, що стояли в замку. Побитий зібрав вояків та хотів взяти приступом замок. Не можучи сього зробити, завернув до тюрми та й випустив усіх в'язників. Сей факт став ся голосним і був причиною приїзду Ізмайлова. В слідстві показалося, що й Українці не дуже-то прихильно відносились до Москалів. Перед Ізмайловом закидувано намісникови гадяцькому Мамчинови і обозному Кустови, що вони не пускали в замок Москалів, з начальниками московськими сходитись не хотіли, велику силу людей в замку мали, хоча згадані начальники заперечують сьому закидови.

Тої самої ночі капітан, п'яний, напав на дім місцевого писаря і з салдатами ограбував его; прапорщик того полку напав з людьми на двір сотника Животовського; инші знов вояки обікрали хату гадяцького міщанина. Жалоби подавані гадяцькому намісникови Протасову вістались без успіху.

Ізмайлов енергічно відновляв сі справи, хоча не все міг покарати винних. При езекуціях судових нерідко Українці покривджені просили, щоб він не карав Москалів; чи се свідчить про м'яккість і сердечність українського народу, чи був страх, що потім Москалі за ту кару з лихвою віддячать покривдженню, — годі вгадати.

Межи дальшими безправностями згадують ся: поручник проколов бабу закидаючи, ніби вона не хотіла кормити вояків; Москалі обікрали лавку кушця-міщанина; атаман донський, хочачи насилувати жінку міщанина, побив її і т. д.

Зі слідства гадяцького бачимо, що кормлене вояків відбувалось не загальним збором продуктів, але ратні люди були уміщені у поодинокі міщан.

В Миргороді непорозуміння лучались тільки при віддаванню поживи горожанами. при т. зв. „стацьїному дѣлу“, особисті безправности не згадують ся. Начальники московські свідчили ся листом Брюховецького, де гетьман позволяв їм брати корм для себе, скільки хочуть, мешканці міста мають все давати „безь отказу“. Таке право розв'язало руки начальникам, дарма, що обозний Куст, що з рамени гетьмана мав догляд над видачею сеї мирної контрибуції, з свого боку покликаєть ся на волю гетьманську, що давала єму право доглядати справедливости в тому ділі. При видачі поживи начальник московський з одного боку а війт мійський з другого робили рахунки, що опісля пересилались властим московським чи гетьманським. Такі рахунки в богатых річах не годили ся межи собою: сторона московська поменьшала скількість взятої поживи. В одному реєстру бачимо, що від вересня 1665 до лютого 1666 взято в Миргороді: 185 осьмачек житної муки, 2 осм. пшеничної, 3 осм. житних крун, 5 осм. пшона, 15 осм. вівса, 4 пуди масла, 3 полти свинини, 4 гуски, 68 курій, 600 топок соли, бочку пива, 84 кварта вина, 10 яловиць, 41 баранів і 172 вовів сїна.

В Котелві було військ московських більше, за чим більше безправностей так при видачі поживи, як і приватно. Котелвяне скаржились Ізмайлову на нестерпні насильства і кривди від московських ратних людей і подали докладну їх опись до падолисту 1665. Тут хазяїнував полковник Тур, той що добував гадяцького замку. Він празнуючи новий рік (1 вересня) їздив по ринку та стріляв в чужі двори; по вулицях рубав шаблюю прохожих; наважив ся на якусь Павлиху і силою забрав її і т. д. Салдати громадою заходили на весіля і там починали сварні, колотнечі, бійки і крадіжи. І другий полковник Гран (в Котелві стояло два полки) не хотів бути по-заду в хоробрих подвигах свого товариша. Він ночами з людьми своїми вломлював ся до чужих жінок. Взагалі оба полковники, як і инші начальники користували ся даремщиною Котелвян. Кушці та ремісники скаржились, що начальники брали у них або казали робити, що хотіли, обіцявали заплатити, одначе заплати ніхто не бачив.

Ізмайлов, де міг і де противники не погодили ся, карав винників доволі справедливо: карав на тілі і засуджував віддати, що були у ку-

пців і ремісників узяли. Найбільший авантюрик полк. Тур не був караний, в кожному разі годі сього довідатись з „ровіску“. Може вважали на его уряд військовий та цінили хоробрість.

В Ромнах господарили донські козаки, головою при „стацїйному дѣлу“. Вони також показували лист гетьманський, що їм дозволяв усього. Рахунки обох сторін ніколи не годились з собою. Ізмайлов не міг дійти правди, коли показало ся, що обі сторони провадили рахунки недокладно. Що до особистих безправностей, то знали їх і Ромни. Подібно як в Котелві ждали начальники даремщини; крадіжи були річею звичайною.

Подібно й в Опшні указ гетьманський був мірилом господарки салдатської. Ріжниця в рахунках вельми велика. Місцевий війт вичисляв кривди від ратних людей. Двох старшин брали з сусідніх сіл гроші зовсім безправно, як казали „в почесть“. Капітан Сон приймив „в почесть 10 баранів. А вже геройства в добуваню напиктів переходять віру.“ Війт закидував майорови Франкови, що випив у нього два цебри нива, не заплативши йому. В гомеричному піяцтві відзначалась майже вся старшина опошнянська.

На сьому кінчить ся „розьскное дѣло“, що его вів Ізмайлов майже пів року (від кінця січня до половини червня 1666 р.). Воно не довершене, — Ізмайлов був покликаний в Москву. Про се одначе бачимо, що він виповнив свою задачу совістно: не покривав гріхів своїх земляків, де вони були доказані — карав винних, не розбираючи ні чину ні стану. Ізмайлов показав, що і московські урядники тодішні, наколи хотіли, могли бути справедливими.

С. Томашівський.

В. О. Эйнгорнъ. Рѣчи произнесенныя Іоанникіємъ Галаятовскимъ въ Москвѣ въ 1670. I—IX+1—13. (Чтенія въ И. обществѣ Исторіи и Древностей Р. 95, IV. М. 1895).

Відомо, що Йоанникий Галаятовський приїздив до Москви за царя Олексія Михайловича. Про се писали вже арх. Амвросій в своїй історії руської ієрархії, Філарет в своїм словнику; пізнійше на се питання звернув увагу й проф. Сумцов. Але свідомства отсих вчених трохи не згоджувались між собою що до дати приїзду Галаятовського до Москви — 1670 чи 1671 р. — а потім й що до причини його приїзду — чи викликали його, чи він приїздив задля економічних справ свого монастиря. За Сумцовим й д. Ейнгорн кладе приїзд Галаятовського на р. 1670 і каже, що приїздив він прохати у царя підмоги чернигівському Елецькому монастирю. В Москві Галаятовський виголосив промову до ц. Олексія Михайловича, а 9 листопаду мав проповідь. В промові Галаятовський казав про причину свого приїзду, прохав іменем Елецького монастиря підмоги

й в кіпці — відповідно тодішньому етикету — випрошував для себе великої ласки — цілувати царську руку; се було йому дозволено, як відомо з чернигівського документу XVII в., де сказано, що Галаятовський одержав від царя велику ласку. Проповідь — се звичайна штучна промова Галаятовського на текст евангелія про воскресенне сина найнської удови. Отсі дві промови зробили вражінне і дійшло до нас кілька їх копій. Д. Ейнгорн в статі своїй, подаючи отсі дві промови Галаятовського, додає до них варіянти з иньших відписів і наводить аналогічні місця до сих промов в праці Галаятовського: „Ключ Розуміння“.

Цікаво порівняти отсі промови з иньшими писаннями Галаятовського: тоді нам буде зовсім ясно, як він приладжував їх до розуміння московської аудиторії. Ми не знаходимо тут тих слів та виразів українських, що він все уживає в своїх проповідях; їх заміною славянськими; д. Ейнгорн подає догадку, що, може, отцю редакцію прийняв на себе хто-небудь з українських вчених, що жили в Москві, на приклад Е. Славинецький чи С. Полоцький, але за се не звісно. Галаятовський й сам, як добрий письменник, знав добре славянську мову й сам міг зробити ту працю. Зазначимо декотрі з таких виразів й слів: цорка — дщи, гды — егда, мовить — глаголетъ, шатанской — дѣмонстей, жебы — яко, перебачиль — оставиль, повѣнулъ — тхнеть і т. и. Одначе в такій виправленій редакції зустрічаємо все таки декотрі українські або польські вирази й слова — приятелка, ведлугъ, облюбеница, нотентатъ, артыкулъ и т. и. Слів характерних великоросійських не помічаємо (хоч про їх і говорить д. Ейнгорн). Отсе уживанне Галаятовським в московських проповідях мови славянської наводить нас на ту думку, що Галаятовський для своїх українських писань свідомо вибрав не спільно-літературну мову славянську, але українську, що одна тільки приступна була для української громади. Але вернемо ся знов до московських проповідей Галаятовського. І в них виявились характерні ознаки українського проповідництва XVII—XVIII в. Находимо ми тут штучне порівнянне дванадцяти тіл, що піддержували престол Олександра Македонського з 12-ма членами символу, порівнянне ц. Олексія Михайловича з Соломоном, Юстиніаном і св. Володимиром, що теж пеклували ся про добро Церкви Божої. Знаходимо тут з другого боку приклади та порівняння з різних письменників давніх, з хронографів, природничої літератури і т. д. Можна зауважити виписи з Курція про Олександра Македонського, Еліяна про Артаксеркса, Баронія про Юстиніяна, Колумбана про звичаї Бразилійців і т. и.

О. Г---ий.

М. Марковського: Антоній Радивилівський, южноруський проповідник XVII в. (Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія его сочиненій и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка). Съ приложеніємъ неодавнянихъ проповідей изъ рукописныхъ „Огородка“ и „Вѣнца“. Київ, 1894, стор. IV+187+86.

В I-ій главі подає автор біографію, в II-ій очерк польської проповіді XVII в., в III-ій історію українсько-руської проповіді, в IV-ій характеристику проповіді Радивилівського, в V-ій омовлює легендарно-повістевий зміст проповіді Р-ого, в VI-ій мову Р-ого. В додатках подає а) невіданих десять проповіді Р-ого (1-а і 2-га — слова на „рочину въ Богу зешлого отца П. Могила“, 3-а — слово на „посѣщеніе Высоце въ Богу прев. с. м. о. І. Гизеля, Архимандр. Печ.“, 4-а — слово „на погребъ прев. Госп. О. В. Лебедевича, Ігум. Межигорскаго“, 5-а — слово „на погребъ прев. Госп. О. К. Старушича, Ігум. Выдубскаго“, 6-а до 10-ої — п'ять слів „часу войны, до воиновъ“); б) „приклады“, що їх стрічаємо в проповідях Р-ого (З „gesta Romanorum“ — 13, з „Gościńca Dziełowsk'ogo“; — 6) проповіді займають стор. 1—70, приклади 70—86 додатку.

Біографія Радивилівського подана автором зводить разом те, що досі було звісне про сего писателя з монографій, а дещо і з актів; додана до біографії характеристика упереджає дещо з гл. IV-ої. Автор вчисляє наводжені Радивилівським при різних нагодах твори, почавши з Филона й Йосифа Флавія, але не розбирає ближше его образования. Також звертає п. М. увагу на цікаву схожість деяких наукових поглядів нашого проповідника (на пр. з астрономії про емпірейське небо) з повір'ями нашого народу (небо імперейське, Труді, т. I, стор. 3-а). І біографія і характеристика виходять опроче досить загальні, подають мало черт індивідуальних; нам хотілось би особливо пізнати Р-ого трохи ближше яко суспільного діятеля, на тлі его часу і в відношеню до інших таких-же як він діячів. Теж саме домагане треба розширити і на гл. II-у, III-у і IV-у. В гл. V-ій зібрано деякий материял до близшої характеристики образования Р-ого (доповнений в другій часті додатку), але предмет сей вимагає повного вичерпання і то такого (по нашій думці), що не спускало-б з очей і інших наших тогочасних проповідників. Вичерпує предмет і подає взагалі дуже гарну монографію для пізнання нашої книжної а вчасті й людвої мови XVII-ого в. — гл. VI (мова Р-ого), написана з докладним знанєм річи.

В. Коцовський.

Уніатській митрополитъ Левъ Кишка и его значеніе въ исторіи униі. Сочиненіе священника Стефана Недѣльскаго (Передрук з литовських Епархіяльних Відомостей), Вильна, 1894, стор. 317.

Автор ділить свою працю на сім частий. З першої часті (стор. 3—29) довідуєм ся, що Лев Кишка (ур. 1668 † 1728) походив з руської шляхецької родини, що з часом перейшла на унию. Родичі Кишки були вже уніятами. Лев Кишка образував ся в Битеньській василиянській школі, постриг ся в черці (1684 р.), вступив до семінарії Битеньської, де перебув пять літ, почім вислано его до Риму, де він протягом трех літ укінчив свої науки з степеню доктора богословія (в р. 1692/3).

В другій главі (стор. 30—61) начеркнув автор історію василиянського ордена під koniecь 17 і початок 18 віку. Автор підносить працю Рутського, що зреформував монаший чин св. Василя в орден, що старав ся про освіту монахів а 1635 р. вистарав ся від Владислава IV грамоту, на підставі якої всі висші ерархічні місця могли займати лише Василяни. Наслідком сего збили ся Василяни в величезну силу, бо єпископи, що виходили з Василянців, помагали їм до їх зросту і віддавали під їх власть свої монастирі. Се останнє було головною причиною незгоди пізніших митрополитів з Василянами. Першим, що хотів обмежити власть ордена Василянців і лишити за собою уряд протоархимандрита був митрополит Ант. Селява. Борили ся против зросту ордена василиянського також інші митрополити як Гавриіл Коленда і Киприян Жоховський, та Василяни уміли все в Римі повести справу на свою користь. Василяни, бажаючи захопити всю власть церковну в свої руки, старали ся також не допустити до освіти білого духовенства, через що посліднє зоставало ся в крайній темоті і лихим матеріальним стані.

Третя глава (с. 62—103) присвячена оглядові діяльності Кишки по его повороті з Риму на Русь аж до посвяченя на володимирско-берестейського єпископа. Від р. 1694/5—1696 був Кишка професором василиянської школи в Володимирі Волинськїм, почім зроблено его проповідником в виленській трійській церкві. 1698 р. вибрали Василяни Кишку суперіором виленського монастиря а в короткім часі іменовано его ще суперіором полоцького монастиря і на тім становищі перебув він майже повних десять літ. Він виступає горячим оборонцем Василян, їх значія і майна против єпископів, що посягали чи то на майно монастирів, чи на укорочене власти Василян. Архиепископ Білосор вилучив за се Кишку з церкви, однак на се не звертали Василяни ніякої уваги а вкінці приневолено Білосора до заплати Василянам за вчинені шкоди великої грошевої суми. Рівнож веде Кишка процесі з Гауїтами, що ври-

вались до василиянських церков, обдирали їх з майна і допускали ся всяких иньших пакостей. Єго тактові треба також приписати, що в часі війни Польщі з Швецією не розібрано монастирів василиянських. Кишка старав ся взагалі піднести Василян до високого значеня, призибував фундації, дбав про моральне житє монахів і не допустив в нічїм до зменьшеня власти ордену. 1708 р. назначено Кишку єпископом володимирским, куди він задля війни поїхав доперва р. 1711. На тїм становищі задержав він уряд протоархимандрита Василян.

В четвертїй главї (стор. 104—152) переходить автор історію володимирско-берестейської єпархії, почім звертає увагу на переїну мислїй Кишки що до Василян. Він старає ся освітити біле духовенство, що при наклонї Василян до латинства, мало удержати унію з сїдними обрядами. Він складає в себе уряд протоархимандрита і р. 1713 вістає кїївським митрополитом. На тїм становищі старає ся він вже всіми силами укоротити власть Василян, та знаходить в них сильно узброєних ворогів. Для піддержання унії і виелїмінованя всіх латинських обрядів і церемонїй хотїв Кишка скликати собор і дістав на се дозвіл папський ще р. 1716, однак задля воєнних неспокоїв відбув ся сей собор доперва чотири роки пізнійше. Послїдні сторони сеї главї розказують нам про діяльність Кишки на становищі архимандрита сунрасльського монастиря, що займав він від р. 1709 до кінця житя. І тут бачимо Кишку енергїчним тружеником, що особливо заслужив ся для збогаченя монастиря відновленєм печатнї.

В пятїй главї (стор. 153—190) розказує автор історію унії і православїя при кінци 17 і поч. 18 віку. Унія була златиньшена головно з вини Василян. Біле духовенство кликали пани на роботу і оно мало чим ріжнило ся від селян. Латинське духовенство старало ся панувати над уніятским. В уніятській церкві з поч. 18 віку всі висшї місця єрархічні зайняли Василяни. Унія мимо ві златиньшеня обїймає майже всі литовсько-руські краї. Православїє упадало. Львівський єпископ Шумлянський переходить р. 1700 публично на унію. Єї приймає також єп. лупцький Жабокрицький. Православїє боронив лише білоруский єпископ князь Сьвятополк Четвертинський.

В шестїй главї (стор. 191—275) маємо детальну опись уніятского собору замоїского скликаного р. 1720 заходом Кишки.

В послїдній (стор. 276—315) містить ся огляд літературної діяльності Кишки. Автор то перечисляє нам єго твори як: „Nów różnych przypadków z pełni Doctorów Theologii Moralnyu zjawiony.“ (Люблін 1693 р.) і „О сакраментях“ (Полоцк 1697), то дає огляд змісту других єго праць літературних, як „Morze łask — o cudach Najświętszej Panny Borunskiej (1712), передмови до єго перекладу проповіднїй Потїя (Kazania

у Homilie Męza Bożego... Huracyusza Pocięja... przelożył L. Kiszka. Supraśl 1714), єго „Рукониси“, що доси невидана містить ся в перемиськїм соборї (по опису Петрушевича) а вкінци єго утвору: „Собранїє przypadków краткое и духовнымъ особамъ потребное“ (1722). Рівнож відмічує автор виданнє постанов собору Замоїского, що було заслугою Кишки.

З сего огляду утвору Недїльського бачимо, що автор зібрав широкий матерїял, що належить не лиш до життя і діяльності Кишки, але і до положеня уніятської церкви в другїй половинї 17 і поч. 18 віку. Відчуваємо ми тутки виправдї недостачу архивних звісток і матерїялів, але годї винити автора, щоби їх певно використав, наколиб мав до них приступ. Автор старає ся в описї часу і подїй бути дуже точним а через се находимо багато подробиць, що часто з тематом дуже мало що мають спільного. Так, приміром, описуючи житєнсь Кишки старає ся автор зазначити, який був вплив в школах, де Кишка учив ся (битенська школа, семинарія, Рим — стор. 19—28) подає історію монастирів, де робив Кишка яко учитель, проповідник, сунерїор, архимандрит (прим. історію монастиря Троїцкого в Вільнї (стор. 70—72), полоцкого (стор. 89), сунрасльського (стор. 137—145) і т. д.). Подробиці ті в огляду на читателїв в Росїї можна би просто випустити, однак для Галичини мають они вартість з огляду на недостачу книжок, що займають ся сим предметом. Оповіданє автора про процеси митрополитів з Василянами як також опис Замоїского собору не стратилиб також на вартости, колиб їх автор розказав коротше. В останній частї працї Недїльського бачимо, що деякі утвори Кишки були єму недоступні, через що крім самих заголовків не подає нам автор більше нічого. Увір Кишки „Morze łask — o cudach Najświętszej Panny Borunskiej“ не уважає Недїльський оригїнальною працею; лише передмову можна приписати Кишци а всі описи чудотворних подїй списанї і уложєні з записок Борунського монастиря, де Кишка часто бував і сам свої замїтки про новї чуда вписував. Недїльський відмовляє делким чудам чудотворности і гадає, що вісти про них ширили Василяни навмисне, щоби збільшати свої доходи, та останні виводи Недїльського можуть і для православїя стати обоюдним мечем.

Що до самої характеристики Кишки можемо сказати, що автор перєвїв єї не консеквентно. Так приміром підносить Недїльський, що Кишка виступає против латиньшеня унії, що вводить до шкіл замість латини язык „словенський“ і видає навіть лексикон славянсько-польський, що взагалї на кождїм кроцї ставить опір заходам латинїзаційним Василян, то з другого боку називає єго „в душі латинником і покїрним слугою Риму“ (стор. 137.) Не вжєж н. Недїльський гадає, що суть

унії лежала в тім, що церква унія́тська мала придержуватись всіх догматів православної церкви і узнавати лише залежність зверху від Риму? Скажу рішучо, що так унії ніхто не розумів, навіть в часі її пропаговання або введення р. 1596. Знаменитий Скарга зважаючи православних в своїй „Jedności“ (з р. 1577) до переходу на унію виразно зазначає, що умовієм відновлення унії признане походження св. Духа від Отця і Сина, науки про чистилище, про приношене жертви і не на прісноках і т. п. (Русская историч. библиотечка т. VII стор. 471—7). Так само єпископи переходячи на унію не говорять, що приймають через унію лише зверху залежність від папи, а Потій в своїй брошурі п. з. „Унія“ (з р. 1595 р.) став в обороні догмату католицького про походжене св. Духа, про чистилище і т. д. (Русск. истор. библи. т. VII стор. 121—134). Не инакше розумів також унію Кишка і тому то бачимо по Замойськiм соборі у него „неописанный восторгъ“ (стор. 258), якого однак Недільський розуміти не хоче. Ми бачимо в Кишці унія́та цілою душею, що однак всіма силами боровся проти латинізації своєї церкви, в обрядах її не хотів бачити ніяких інновацій, а в освіті білого духовенства бачив будучність унії.

Се були би наші головні заміти над працею Недільського. Мимо деяких недотач, до яких причинила ся подекуди нелюбов до католицизму і унії, що спиняла об'єктивний осуд автора, — мусимо признати, що праця ся зраджує талановитого письменника і єсть цінним добутком в літературі, що відносить ся до унії і її діячів.

Др. Кирило Студинський.

Ю. Тиховський — Мнимая типографія Почаївського монастиря. (Київська Старина р. 1895, VII, VIII, ст. 1—35 і 248—281).

В статі сій автор зазначивши суперечність в поглядах на час засновання Почаївської друкарні, переглядає літературу предмета (гл. I), а далі вчисляє друки, які на думку дослідників мали бути напечатані в Почаївській друкарні до 1730 р., доводить непевність або цілковиту хибність їх датовання, а остаточне порішення питання полишає до ознаємлення з архивом Лаври.

Думку д. Тиховського про повстанне друкарні Почаївської в 1730 роках потверджує також привилей, наданий Августом II 18 жовтня 1732, а поміщений д. А. Щуровським в „Записках наукового Товариства імені Шевченка Том VII“, бо констатує факт, що друкарня ся фундована перед тим, але она зовсім ваковала до 1732 р. задля незгод і війн.

В. Дутка.

Путевья письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель, 1839—1842, Спб., 1895, ст. X+374+мапа.

Сей збірник листів Срезневського друкувався в часописі „Живая Старина“ з р. 1892—3. Він має не малу цікавість що до сучасного культурно-літературного життя Славящини, але для нас спеціяльно не дає нічого — на Русі Угорській і в Галичині Срезневський був дуже не довго, і в кількох листах, писаних звідти (1841) дає мало цікавого. Львів єму подобався, але зробив вражінне польського міста: „польська мова тут навує, по німецьки говорять Жида й німецькі урядники, по українськи („по южно-руськи“) простий люд, що приходить з сел“. „З руських (руських) літератів познаємивсь з Вагілевичом, Головацьким, Зубрицьким та Левицьким. Вагілевич збожевілів на тім, що в його закохують ся. Головацький багато мандрував. Зубрицький багато зберав історичні матеріяли. Левицький злий грамотій, хоч і написав граматику. Познаємивсь і з иньшими Левицьким, каноніком, цензором книг. Бачив і руські (руськія) книги, бачив і Слїпъ (sic). Ну вже й правопись. Основяненка читають з ентузіазмом (не забудьмо, що Срезневський жив в Харкові). Бачив і Москвитянина (часопись, що видавав Погодин). Умовивсь з Милковским про пересилку книг.“

М. Г.

Кирпичниковъ — Очерки по мнѳологіи XIX в. (Етнографическое обозрѳіе 1894, IV).

Давно вже відомо, яку вагу мають пережитки в історії культури; багато є вже надруковано праць з сього питання після того, хто перший знайшов survival methode, але жатва многа зостаєть ся.

Цікаву пробу зробити перегляд таких пережитків в сучасній суспільности представляє собою статя проф. Кирпичникова: „Очерки по мнѳологіи XIX в.“

Треба звернути увагу на те, що д. Кирпичников за матеріялом задля сього питання про пережитки удав ся до так званої середньої верстви громади, тим часом як иньші фольклористи шукали звичайно слїдів таких пережитків між народом, не без певної причини думаючи, що тут старі вірування й перекопання більш міцно держуть ся й з меншою легкістю випирають ся иньшими вливами. Але й середня кляса суспільности звичайно тільки переймає зверхній бік цивілізації: одєжу, мову, декотрі звичаї і заховує вірування батьківщини в демонологію, в приміти й таке иньше. Сі пережитки давніх вірувань виявляють ся, як трапляєть ся, то в сьмішній формі, коли пройдисвітї скористують ся

з легковірности людей, що стають жертвою, то в трагічній, на приклад коли селяне мучать й вбивають яку-небудь підозрілу в характерстві жінку.

В статі своїй д. Кириччиков наводить частину з зібраного їм матеріялу, з заміток ріжних часописей, головним чином з часописей українських, як-от Одеський Вістник, Новоросійський Телеграф, Бесарабський Вістник, Южний Край etc. Сі пережитки розложено на кілька категорій, й ми зазначимо тільки найцікавіші. Поперед усього ми зустрічаємось з віруванням в характерство, в силу темного царства бісів, що допомагають характернику зробити усе, що він тільки захоче; отсі вірування, що зовсім логічно засновані на початкових поглядах на людську душу, ми бачимо на низькім ступеню розвою у диких, але стрічають ся вони і в середних верствах. Про се знають и тими віруваннями користують ся ріжні нройдисьвіти, що беруть ся гоїти ріжними ліками чарівної цілющої сили. Як на сьмішний факт можна вказати на білоцерковських Жидів, що знають про вірування в цілящу силу печінки з чорного вола, куплять за ню потрійну ціну і забороняють торгувать ся, бо тоді, кажуть, вона не мати-ме своєї сили. Часом отсі вірування, як вже сказали ми попереду мають трагічні наслідки: так, на приклад, на однім херсонськім хуторі до смерти побили й скалічили жінку, на яку місцева ворожка вказала, як на злодійку. Иноді на людей, що нічого злого не зробили, впадає підозрінне про характерство, насиланя хороб, а звидсі недалеко й до розправи темного люду. Багато маємо і иньших прикладів живучости таких пережитків в народнім життю. Легковірність народа можемо ми бачити на чутках, що ходять в народі про кінець сьвіту й прихід антихриста, за якого раз прийняли місцевого статистіка.

Багато таких забобонних чуток викликають такі або иньші події в дїнастиях, політичні випадки і пошести, як, наприклад, недавня холера, що приймала в народних оповіданнях жіночу постать. З усіма отсіми фактами лучились ріжні знамена й на небі і на землі (згадаємо комети або метеори).

На останку автор переходить до категорії численних оповідань, що лежать по за границями науки — чудовим чином сповнених пророцтв, мари, мари, появ неприсутних, мертвих etc. Саме істноваанне таких оповідань і їх розповсюдженне чи не сьвідоцтво про живучість пережитків давньої предківщини! Спостереження над ними дуже користні й цікаві: з одного боку — вони дають можливість добре зрозуміти настрій і ступень розвою епохи, а з другого боку достарчають матеріяли до загальних тез етнографії і антропології. Тож можна лише по-жадати анологічних студій.

Ол. Г—ий.

Б. Д. Грииченко. Етнографические материалы, собранные въ Черниговской и соседнихъ съ ней губерніяхъ, выпускъ 1, Разказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1895, ст. 11+IV+308 (відбитка з Чернигівського земського збірника).

Кождий рік приносить нам нові значні додатки до української етнографічної літератури; одним з таких єсть і збірник, котрого заголовок наведений више. Розділив єго редактор на 12 розділів, а надто додав при кінци „дodatки“, в котрих помістив всі матеріяли, які надійшли в часі друку на єго руки. Розділи такі:

- I. Виображення й оповідання про явища природи і винаходи.
  - II. Спостереження і повірки.
  - III. Знахарство, замовляння й т. и.
  - IV. Вірування й оповідання про надиродні істоти.
  - V. Оповідання про мерців.
  - VI. Вірування й оповідання про людей з чудесною силою. [Відьми, ворожки, чарівники.]
  - VII. Про скарби.
  - VIII. [Не має осібногo заголовка.]
  - IX. Оповідання про явища життя родинного і сусільного.
  - X. Перекази про особи й події історичні (політичні).
  - XI. Перекази про місцевости.
  - XII. Казки фантастичні, гра слів і дотепи.
- Додатки.

Поділ сей на розділи, як видно, єсть добрий. Не так подобав ся мені уклад матеріялів в поодивоких розділах. Возьмім пр. розділ II. Там між иньшим в таким порядку слідуєть по собі зібрані матеріяли: завірюха, місяць, рибалки, вовки, вишні, хозяйські приміти, сіно, скотина, квочка, зуби у скотини, посів, оріхи та хліб, курчата, пятаниця, понеділок, волиня, дійки у корови і т. д. Така мішанина не сподобавсь нікому; належало запровадити при укладі якийсь порядок і коли була мова про квочку, положити зараз матеріяли про курчата, була мова про скотину, положити зараз про зуби у скотини і т. д. При захованню такого порядку збірник о много був би лекшим для перегляду.

Дуже гарний розділ третій, та на жаль і він не без хиб. Майже цілий списаний він в мові велико-російській, а не українсько-руській. А треба знати, що приходять в ім назви ріжні, що змоглиби збільшити нашу термінольогію; томуж вартійший був би він для нас, коли би був списаний в мові націй. — Що до дальших розділів, то найгарнійші з них

IX і XII; они заразом і найбільші. Найслабше заступлені розділи VII і X, що мають в собі лиш по одному уступови, та розділ VI, що має три уступи. Очевидно сего не мож зачислити в вину ані редакторови, ані его помічникам, зазначити однакож належить.

До доброї сторони збірника належить се, що редактор его старався під кожним уступом зазначити де і коли подібні мотиви були вже друком оголошені. Вправді зазначування ті не повні, але всеж много з них можна довідатись.

Про деякі уступи подам я і свої замітки, а надто такі доповнення бібліографічні, що або не могли бути редакторови знаві, або котрих він чомусь не зазначив. І так: Ус. 2 про песиголовців, подібний варіант у Ястребова в збірнику: Матеріали по етнографії Новоросійського края собранные въ Елисаветградскомъ и Александрійскомъ уѣздахъ Херсонской губерніи. Одесса 1894.

У. 90 про скарб, знаний у нас в многих варіантах; див. Ястребов, Чубінський.

У. 92 і 93 подібні до себе дуже; на увагу заслугоє в них се, що звичайні відьми удають ся о пораду до старшої своєї, що резидує в Києві.

У. 94 замітний з двох причин; перше, що ангел може согрішити, як ту сталося, за що мусів у чоловіка три роки служити, а друге, що ліпше (після погляду народнього) бути убогим, як богатим, а особливо паном тому, що по смерті бідний перебуває в зеленім садку, де гарні яблука, де співвають гарно пташки, а богач мусить мучитись між вужами, ящірками і иньшим плюгавством — тема широко розповсюджена, і то не лише в нас.

У. 95 Варіант его находить ся у мене записаний в Бучацькім повіті. У. 97 єсть знов частиною казки про Соломона записаної мною в Угорській Русі; див. Житє і Слово, 1895 кн. 6.

У. 106 дуже гарний, з тенденцією моральною.

У. 108. свідчить про те, як народ розуміє незрозумілу для него мову, в наслідок чого виходять нераз в устах его куріоза з звичайних слів; як ту місто слів: як на небі, так на землі — говорить він: яків на небі, яків на землі. Подібних перекручень, особливо з молитов, можна почути дуже багато.

Цікавий вираз „мазепська дівчина“ в уступі 112. Дуже цікавий також попередний уступ, 111, під заголовком: Двѣ і царь.

Замітні своїм напрямом уступи 116 і 117. Останній у нас з відмінами всюди знаний.

У. 126 п. з. Неpravедне діло, так реальний, що можна би уважати его за факт. Лишень кінець набирає ціхи чудодійної, бо ціла родина їсть кабана і він нічого її не шкодить, колиж вкусив его колишній властитель — то муєів сконати. Тенденція сего уступа моральна, оперта на заповіді: Не роби другому, що тобі не миле.

У. 129 і 130 в ріжних відмінах знані у нас всюди.

У. 132 належить до вандрівних мотивів і всюди можна з ним здибати, лише особа самохвалька, котрою ту є панок польський, зміняє ся. Надто замітний сей уступ ще й мовою польською, досить поправною як на селянина руського, що трудно подибати, хіба в якого селянина бувало, що зносив ся частійше з Поляками.

До ус. 134, 135, 136, 137, 138 див. Ястребов, Мат. під: Оповідання про Литвинів.

Під у. 146. п. з. Дарій та Макидон — є такий підпис: „отъ хлопця Якова Ємченка, учившаго ся въ школѣ, гдѣ онъ и могъ слышать объ Азїи и прибавить ее въ концѣ; но онъ ничего не слышалъ въ школѣ объ Александрѣ Македонскомъ. На вопросъ: одъ кого чув це? онъ отвѣтилъ: та у нас це люде розказують.“ Коли хлопець в самій річи нічого не чув в школі про Александра Македонського, то на мою думку, могло то зайти з „Александрї“, чи то безпосередно, чи посередно.

У. 150, 151, 152 і 153 становлять перекази про місцевости; на жаль записані они не з оповідання народнього впрост, але перероблені д. Журавським на стихотвори. На таким переробі они на мою думку нічого не зискали, а противно, ще стратили. Томуж важнійші булиби они, колиб д. Журавський був їх подав в першотворі.

У. 156 становить неблицю, які й подібні і в нас оповідають передовеім же тогди, коли хотять кого добре знудити або роздрочити.

У. 157 п. з. Зла мати та си, що побив зміїв — єсть дуже розповсюдженою у нас казкою, подібно як число 158.

У. 163; подібний мотив див. Етнографічний збірник, виданий Наук. тов. ім. Шевченка, казки зібрані Осипом Роздольським.

У. 165 замітний тим, що в нїм є мова про Івашка, Ведмеже Вушко, що мав уродитись від жінки і медведя. Подібна новірка єсть у мене записана в казці з Угорської Русі.

У. 160 п. з. Як Бог дасть, то і в вікно подасть — обробив в знанім оповіданню О. Стороженко (иньший заголовок того оповідання: Скарб) подібно як у. 84 (на переді) обробив Квітка в оповіданню: Мертвецький Великдень.

У. 171 гумористичне оповідане вандрівне; у нас в різних околицях почути его можна в різних одмінах.

З інших казок найцікавіша під ч. 210 де порівняне життя злиденне на с'їм і щасливе на т'їм сьвіт'ї. Бідак, що на с'їм сьвіт'ї ніколи гаразду не зазнав, висловляєсь про загробове життя так: один одного любе (так), один одному допомагає, ні багатих, ні вбогих, ні дужих, ні безсилих тут не має — усі рівні, всі братами називають ся.

Дуже гарним додатком до будучого збірника приказок наших служать приказки, зібрані кількома особами, а поміщені на сторонах 231—247. Від коли Номис оголосив свій збірник, появилось но різних часописях і брошурах не мало приказок; не мало єсть по рукописях, а ще більше між народом; належить ся лиш зібрати їх, упорядкувати і зробити таке монументальне діло, яке недавно опубліковав S. Adalberg [Księga przypisów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich. Warszawa, 1894, str. XVIII+32+805, вісімка.] Жатва многа, лиш робітників пильних. На жаль приклад д. Комарова, що видав недавно невеликий збірник на доповненне Номисового, не знайшов досі наслідувань.

По приказках поміщені загадки в числі 46. Можуть они також послужити до збірника загадок, яких у нас незвичайно много, опубліковано однак мало.

Може найгарнішою частиною, на мою гадку, з цілого збірника єсть опублікований на сторонах 256—279 селяський лічебник, з рукопису кінця XVIII в. достарченого редакторови В. Ф. Степаненком. Народня медицина у нас так занедбана, так мало про ню маємо відомостей, так мало матеріялу публікувати, що навіть за найменні на т'їм поли додатки ми повинні збирачам бути вдячні.

Тому що на збірнику зазначено: Выпускъ 1, можна сподіватись, що десь в недовг'їм час'ї появить ся тогож збірника выпуск 2, а може й більше. Щобиж другий выпуск зискав як найбільше на вартости, мушу ту висказати деякі свої уваги, котрими покористувати ся редакторови булоби можна вже при друкованю. В збірнику с'їм поміщені матеріяли з кількох губерній, а то Чернигівської, Волинської, Харківської, Полтавської, Катеринославської. Не вже-ж в усіх тих губерніях нема в виговор'ї жадних, хоть би й малих ріжниць? То трудно припустити! Колиж такі ріжницї існують, то чомуж їх не означити? Так само чому поодинокі слова не акцентовані? Таж лишень тоді буде можливим видати повний словарь нашої мови з увзглядненем всіх нар'їчій, коли докладно всі властивости, навіть найдрібніші, будемо зазначувати. Належалоби також компетентним людям застановитись, чи не удалоби ся зорганізувати у нас експедицій наукових ві всіх округах, чи повітах

всєї України-Руси, зібрати матеріяли передовсім з увзглядненем диалектології й зробити діло перукотворне. Рівнож на правопись треба би більшу вагу класти, бо чим правопись докладнійша, тим вартість матеріялів більша.

На шкоду виходить також збірникови, що нема в н'їм жадного показчика, який єсть приміром у Ястребова, або в Етнографічнім Збірнику Наукового тов. ім. Шевченка, що знаменито спорудив др. Іван Франко. Показчики такі значно улекшують перегляд, тому ж єсть они важні і при кождім збірнику конечні.

Волод. Гнатюк.

Jil — Stosunki narodowościowe w Galicyi wschodniej. I. Archidyecezya lwowska obrz. rzum. kat. (відбитка з „Nowej Reformy“). Краків, 1894, 125, XVIII табл.

Правду сказавши, брошурка ся властиво не заслугоє на широке обговоренє в поважнім письмі науковім, бо ж се не праця наукова, а відбитка цілої серії артикулів, що минулого року (1894) появились в краківській „Nowej Reformie“ під тим самим заголовком. На підставі даних взятих з посл'їднього спису людности Галичини старавсь автор д. Jil, очевидно псевдонім, довести, що у всх'їдній а почасти і в зах'їдній (!) Галичині Поляки швидко винародовлюють ся в користь елементу руського та приходять до конклюдзії, що як так дальше піде, то стануть они не тільки Русинами, але в наслідок пропаганди „москвофільської“ самими завзятими ворогами польської народности та „польского“ обряду. Причину русчєня Поляків і то коренних, бо потомків мазурских колонистів, добачує д. Jil в руській церкві і школі. Тож звертає увагу загалу польского на небезпечність, що грозить Полякам з сего боку і радить противитись тим шкідливим впливам костелом і охронками, школою та читальнями польськими, „кулками“ рільничими etc.

Виводи ті се відгомон піднесеного посл'їдніми часами польськими часописями крику на зв'їстну тему „ucisku Polaków przez Rusinów“ та прочитавши їх безсторонний читатель не знає, чи сьміятись, чи обурились. Бо ж на кождий спосіб се груба несовістність закинути агресивність руській церкві, що в нинішних часах мимо всяких конкордатів мусить придержуватись дефензиви, або говорити про покривджене Поляків Русинами на поли шкільництва, коли вистарчить прочитати яке небудь число не то руських, але і польських справедливійших часописей (vide Monitor 1895 ч. 35), щоби витворити собі ясний погляд в kwestії, кому властиво на т'їм поли дієсь кривда. Виводи свої піддержує автор цифрами статистичними. Метода єго така, що хотяй в теорії піби не признає ідентичности обряду і народности, то однак в практиці

придержуєсь він тої засади, що всі римо-католики се Поляки, однак не всі греко-католики Русьни.

Брошурці д. Лі'а належала би ся острійша критика, однак на се не позваляє повага органу наукового, в яким ся згадка наша поміщена. Вирочім належиту відправу дістав він в своїм часі від публіцистики руської, тож відсилаємо читателя, що хотів би ся ближше познакомити з выводами д. Лі'а, до обширної та основної критики его елокубрацій, яку замістило минувшого року „Дѣло“. (1894 ч. 175—177. Л.

А. Потебня — Языкъ и народность (Вѣстникъ Европы, 1895, IX с. 1—37).

Під тим титулом з'явилась стаття нашого земляка, знайдена в його паперах; неважаючи на незакінчену свою форму, вона звернула на себе загальну увагу, порушуючи дуже важне питання, а вийшовши з під пера чоловіка, що в сфері філософії мови належав до найбільш глибоких знавців. Тож уважаємо відповідним подаги трошки більше справозданне з неї, не вдаючись в критичну оцінку.

І в науці і в суспільстві зустрічаємо погляд, що духовна оригінальність народа стоїть в певних відносинах до його культури, й під впливом культури ознаки такої оригінальності зникають більш і більш. Тільки в глухих кутках края, де краєвид обмежуєть ся своїм рідним селом, повітом, — можна знайти характерне убрання, характерні звичаї, повіря п т. и., але всі такі прояви самостійности гинуть в осьвіченім суспільстві. Се буває від того, що між окремими народами розпочинають ся більш й більш інтензивні зносини, і поруч з такими зносинами й перейманне стає все частійше й частійше, а полекшує такі зносини й перейманне росповсюдження міжнародних мов; з другого боку — характерні черти кожної мови з годом по-троху зникають; з розвитком культурним логічний елемент мови має більш ваги (значіння), піж голосий; на підставі сього де-котрі вчені кажуть, що може існувати все-світня мова, й що се було б дуже добре.

Розберем сей погляд. Він приводить до иньшого питання: яке значінне має в житю людини й народу перейманне взагалі? Все, що робить людина має ознаки єї духовної самостійности. Кожна праця, все в духовній сфері стоїть в певнім звязку з духовним світоглядом, а духовним загальним укладом. Той, хто переймає, робить не теж саме, бо для сього нема ніякої фізичної можливости, але робить щось подібне. Отсе справедливо як для сфери фізичної, так й для сфери духовної. Виходячи з сих загальних, всякому звістних думок, ми доходимо до того

выводу, що перейманне є тільки більша або меньша ступень самостійности. Се справедливо що до самостійности і мови, і народів взагалі, що стоять в обоїлїних відносинах; обоїлїний вплив є тільки взаємне підбуджуванне, імпульсованне. Народ, як і мова, як і окрема людина, має свої індивідуальні, особисті ознаки. Прикладів існування таких ознак, індивідуальности в схожих речах можна знайти дуже багато: нема, наприклад, одности християнства у всьому світі — існує християнство західне, східне, руське, німецьке, латинське, воно безпосередне звязано з тою сферою, де виявилось. Теж можна спостерегти і в т. з. перехожих оповіданнях: ідеї їх однакові, але обробленне, розумінне їх, ті або иньші риси, подробиці стоять в залежности від духовної індивідуальности народа. Теж можна спостерегти й в штуці: все лежить в тім, як її приймали, і як її розуміли.

Як би мова була тільки приводом до висловлювання думки, що існувала зовсім злаженою й незалежно від мови, як і думали де-котрі, то не було б ніякої ріжницї, якою мовою вимовити думку. Рїжниця між мовами була б таж як між письмом рїжних алфаветів. Для нас що до читання не має ваги яким способом надрукована книжка, аби тільки можна було її розуміти, теж й для думки не мало б значіння, на якій мові її висловити; на сей погляд рїжниця між мовами не важна, привязанне до мови є тільки діло призначення, перемінити мову на иньшу й вимислити всесвітню дуже легко. Але сей погляд не вірний: мова є привід до відмінювання перед'язанкових елементів думки, се так сказати привід до творення думки. Мова є система способів думання. Кожна мова є самостійне закінчене ціле, де кожна подробиця стоїть в звязку з цілим; її можна порівняти з зором: як там всяка відміна в устрою нервів, так і в мові всяка переміна дає нові самостійні комбінації вражінь і думок і тим відмінює весь світогляд людини. Мови вістають ся самостійними навіть коли хто розуміє кілька мов: всякий спостерегав за собою, що переміняючи мову, він переміняє піби зараз характер й напрямок думки.

З другого боку при відміні змісту, думка непароком повертаєть ся до тієї або иньшої мови. Ми маємо багато прикладів до сього: в західно-руських грамотах зустрічають ся те елементи української то польської, то славянської мови, й се зовсім не випадково. Тютчев, російський славянофил, з-малу в сімі чув французьку мову й сам уживав її в прозі, але поетичні твори писав тільки на російській мові. Се показує нам, що в одній людині мови звязані в рїжними сферами духовної діяльности. Як самостійні мови, так самостійні й нарічя одної мови, хоч і мають багато спільного між собою. Рїжні нарічя для вірного чуття се щось неначе рїжні музичні струменти; хоч вони й не однаково усовершені, але їх не можна замі-

нити один другим. Є чуття й думки, що ніякий талант не може їх викликати загально-літературною мовою, а легше локальним наріччям. Є письменники талановиті в писаннях, писаних рідним наріччям, тимчасом як твори їх писані загальною літературною мовою не мають значіння. — Їх творів, писаних рідним наріччям, не можна замінити, як науковий матеріал, збірниками народної поезії, слів й фразеології.

З того, що мови, як і наріччя зовсім самостійні, вже ясно, яке значіння мають переклади. Думка в оригіналі й думка в перекладі ніколи не заступає одна одну. Доказ сьому можна знайти в поезії. Пісня в перекладі не робить такого вражіння, як в оригіналі. Переклад не може замінити оригіналу, хоч всеж таки добрі переклади користні; в всесвітньої історії літератури ми всюди стрічаємо часи наслідувань: знане чужоземних мов поруч з добрими перекладами побільшає в народі запас духових сил, що потім знайдуть собі вихід в самостійній творчості. Можна думати, що розвій самостійності стоїть в звязку з ростом внутрішньої одности, що розвивається скоріш ніж одність загально-народня.

Але иноді оригінальність може під тим або иньшим впливом згинуті; тоді настає се, що зветь ся денационалізацією. Денационалізація є така переміна в народному життю, коли народня традиція, що головним робом містить ся в мові, зовсім пропадає чи заникає до того степеня, що вже не має своєї ваги. Повна денационалізація може бути тільки в житю поодиноких людей. В життю народа традиція між двома поколіннями може ослабнути в певній мірі, але зовсім згинуті не може, повної денационалізації не може бути. Коли траплять ся обставини відповідні для денационалізації, тоді народу треба попередю забути те, що він знав: се задержує загальний єго розвиток, і мєрвієть запустіння панувати ме в життю духовнім народа, поки він не навчить ся чужої мови й приладить ся до чужого народа. Але разом з сим він внесе в чужу мову, в чуже житте ознаки свого духовного складу, що з одного боку оживить і дасть нові сили, а з другого боку внесе елементи розкладу, й се буде тим скоріш чим більш мав денационалізований народ оригінальності й духовної сили.

Але треба занотувати, що не можна розуміти слово „денационалізація“ вузко, як роблять се оборонці ідеї національності, що для них національність є сума певних ознак характеру народа, вірувань, звичаїв etc. Се ще не буде денационалізація, коли інтелігентна людина відріжнить ся від духовного складу чоловіка простого своїм світоглядом: при такій ріжницї їх звязує між собою одність елементарних способів думання, а вартість їх не меньшає за для зложености праці, де вони уживають ся. В літературно-освіченій людині ознаки духовної індивідуальности народа зістануть ся цілі й не порушні довше, як у простого люда. Після

всього сього ми прийдемо до того виводу, що цивілізація сама по собі помагає зміцненню своєнародности, бо з розвитком цивілізації починається й література, що головним чином спасає від денационалізації.

Де хто виставляє факт істнування національних літератур, як довід можливости сполучення народів: під впливом зносив, кажуть вони, мови будуть ассимілювати ся, й нарешті всі народи арийської раси уживатимуть загальну, всесвітню мову. Але сього не може бути: з одного боку — одна загальна мова цілої раси поділила б ся на кілька наріч, а з другого боку не можна думати, що сполучення народів було разом з тим і з'єднання мов. Руська (русская) мова, наприклад, не є сполучення всіх мов в одну, а тільки сума наріч, що уживають на території Росії.

Що до мови, то треба завше мати на увазі ріжницю між національністю й народністю, бо значіння їх ріжне. Здається дуже ясным, що самосвідомість народної одности істнувала вже дуже давно, але навпаки про національність кажуть, що вона виявилась вперше тільки на початку нашого віку. Ідея національності не є продукт народного світогляду, се ідея поодиноких людей, ідея — покласти ті або иньні ознаки індивідуального духовного розвитку народа в основу своєї діяльності; таким робом ся ідея є продукт думок тільки одної частини суспільства, одного літературного та політичного напрямку. Ідея національності все є родом мессіанізму: апотеоза тих або иньших духовних ознак народу, що їм всі повинні корити ся. Але не можна згодитись з тим, що в ідеї національності, як кажуть де-котрі, є неправда, застій і регрес: з одного боку у сїєї ідеї й не було б діячів й апостолів, коли вона була б цілком неправедною, а з другого боку репрезентанти сього напрямку, навіть коли їх ідеали приіжені, — діячі прогресу, що можна бачити і в історії. Більш справедливий закид можна зробити прихильним до ідеї національної за їх телеологічний погляд на історію, за те що вони зазначають наперед дорогу розвитку цивілізації, й її мети. Отсей телеологічний погляд на історію виказується в їх проріканях про велику й славу будучину свого народа, тимчасом иньшим народам вони пророчать денационалізацію. Але на се кожний може відповісти, що такі прорікання тільки прорікання й ніякої реальности не мають, і що розвій цивілізації (прогрес) має метою щастє всіх народів, а не одного тільки. Проти ідеї національної звичайно виставляють т. з. право національних культур, себ то право кожного народа на самостійне істнування й свій окремий розвій.

Переміна поглядів на відносини між загально-людським і народним, між народним і особистим є знак більшого розвитку інтелігенції. Між загально-руським (русским) й народним є така ріжниця, як між льогічним

і реальним, загально-людське це має реального існування, се тільки абстракція. На підставі цього вже легко можна прийти до думки, що не можна жертвувати народне, — як живе й реальне, для загально-людського, як абстрактного й мрійного.

Зіставься сказати де що про відносини між загально-людським та особистим в історії. По Штейнталу декотрі і то найбільш благородні й талановиті індивідууми відрізняють ся з загалу й доходять до розуміння загальних ідеалів та законів. Такогож погляду держать ся й інші вчені. В першій стадії свого існування, на нижнім ступеню свого розвитку народи не відрізняють ся один від другого. Але потім, з більшим розвитком, в народі являють ся поодинокі особи, що в них виявляють ся ознаки духовного складу народа; й що більш буде таких поодиноких людей, тим повніше виявить ся духовний характер народа. Поруч з сим досягають свого вишого розвитку загально-людські ознаки, й тільки при таких умовах може існувати література в повнім значінню слова. Що далі, то більш стає таких поодиноких осіб й в звязку з сим поступає дифференціація народів, однаковість їх з часом все зменшується, але за те більш й більш без перерви росте їх обопільний вплив.

Ол. Г-ий.

Літопись историко-филологического общества при императорскомъ новороссійскомъ университетѣ, Одеса, 1894, т. III с. 109+260, т. IV, византийское отдѣление II с. 316+128.

Поруч з давнім історичним товариством одеським (Общество исторіи и древностей) засновало ся 1888 р. при університеті нове історично-філологічне з широкою програмою — „помагати розвитку й розпросторенню знання історичного і філологічного“ взагалі; але вже 1891 р., з нагоди ювілея патр. Фотія, ухвалено засновати при товаристві спеціальний відділ византийський. Наслідком того й орган товариства — „Літопись“ (перший том її вийшов 1890 р.) поділилась на дві серії — загальну й спеціальну — для византийського відділу. Р. 1894 вийшло два томи літописи — один з загальної, другий — з византийської серії.

Т. III (загальний) поділяється на дві частини — хроніку товариства й відділ матеріалів. В першій відділі уміщено справознавне товариства з р. 1890—3 та описано споруження й посвячення гробовця звісного слависта В. Григоровича, одеського професора, і некрологи. В другій відділі знаходимо опис колекції документів гр. Толстого, зроблену проф. Ол. Марковичом, і матеріали етнографічні з Новоросії, зібрані д. В. Ястребовим; за останні була вже мова в відділі бібліографічній, що до колекції гр. М. Толстого (в Одесі), вона обіймає акти

XVII—XVIII в. про колонізацію Слобідщини, по часті вже описані тим же проф. Марковичом в Київ. Старині за р. 1889.

Том IV поділяється на відділи розправ і хроніки. Розправи, присвячені спеціальним питанням византийської історії й археології, ближче до нас не належать. В відділі хроніки видруковано статі Г. Бараца про сліди юдаїзму в давнім руським письменстві і А. Петрова про місіонерську діяльність св. Кирила в Хазарії; про останню також мова в відділі бібліографічній, про першу буде. По тому йде бібліографічний огляд новинок наукової літератури, що належить до Візантії.

М. Г.

Извѣстія историко-филологического института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. XIV, 1895 ст. 10+54+III+168+XII+388.

В офіціальній відділі цього тому ми знаходимо справоздання інституту за 1893/4 р. Можна запотувати, що декотрі з професорів присвячували свою працю питанням з історії України-Руси: наприклад — проф. Качановский — „Малорускій духовный стихъ о Геріи Храбромъ“, проф. Петухов — „Къ біографіи А. А. Котляревского“. На студентським вечері один з студентів д. Федоров прочитав реферат про Квітку.

В неофіціальній відділі знаходимо статі д. Добіаша — „Замѣтки по греческому синтаксису“ и д. Фогеля — Т. Ciceronis Cato Major de senectute съ русскими объясненіями“. В додатку заміщена цікава для нас праця М. И. Лісева: „Изъ начальной исторіи роскоша на Вѣткѣ и въ Стародубѣ XVII—XVIII вв.“ -- закінчення першої частини; про працю сю буде мова особно.

Ол. Г-ий.

Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny, serya II, t. VI—VIII, Краків, 1894 і 1895, ст. 402 + 391 + 426.

З праць, що поміщені в згаданих томах, дотикається ся Руси-України тільки одна, а се простора монографія К. Гека про Зіморвичів на підкладі тогочасних відносин міста Львова. Що ся монографія заслугоє того, щоб з нею ближше познакомити ся, для того подаємо її перегляд на нившому місці.

Зі студій літературно-критичних найважійшою єсть М. Кавчинського: Причинок до вияснення Імпровізації Міцкевича та 3-ої часті Дідів. Ту автор аналізуючи поему польського поета порівнює її з Фавством Гете, Моїсе французького поета Альфреда де Віні (Vigny), з Про-

метеєм Есхила і Гете та констатує складовий вплив згаданих творів на Імпровізацію і взагалі третю часть „Дідів“.

Проф. А. Брюкнер помістив дальші части (2 і 3) студії про середньовічну латинську поезію в Польщі. Заслугує уваги з того відділу ще Е. Порембовича праця про Андрия Морштина, яко репрезентанта барока в поезії польській, та Гната Хржадовського про „Fasciue“ М. Рея.

По студиям язовим поміщені: А. Кални — Словар языка полабського Ів. Парум Шульце (часть III); І. Радлинського — Словар діалектів народів камчатських, а то діалекту Коряків східних по запискам проф. В. Дибовського. Фран. Крчек подав обширну студію про старопольській язовий пам'ятник звістний під назвою *Modlitewnik Nawojki*; І. Розвадовський про латинські слова, що робились від *participium passivi*, а І. Бистронь про вживанє *genetiv-u* в мові польській, яко причинок до історичної складні польської.

Розслідам старої польської мови посв'ятив також Л. Малиновський о Євангелію св. Маг'я чи проповіді, що винято з рукописів бібліотеки капітульної в Празі. Тогож автора студія про т. зв. Г'льоси польські в кількох рукописах латинських в XV, що находять ся в згаданій бібліотеці і львівському Оссолінеум. Вкінци згадати належить про Л. Штернбаха: *Fabularum Aesopiarum sylloge* та *Dilucidationes Aesopiae*.

С. Т.

Сборникъ правовѣденія и общественныхъ знаній. Труды Юридическаго Общества, состоящаго при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ Т. I 1893 г.; т. II, 1893; т. III, 1894; т. IV. 1895 г.

Московське Юридичне Товариство мусіло зупинити виданнє своєї часописи „Юридическій Вѣстникъ“. Причина зупину — цілком примусова: попередній міністр справедливости зажадав від редакції наукової часописи аби підтримувала його реакційні заходи проти суду присяжних, редакция відрекла і її примусили зупинити виданнє періодичного органу. Замість часописи Товариство з р. 1893 почало видавати „Сборникъ правовѣдѣнія“. Томи, що вийшли до сього часу репрезентують ряд прегарних статей найліпших російських правознавців з поля суспільно-економічного і історично-юридичного. Через те що статі ці не дотичуть або й зовсім не відносять ся до України-Руси, то ми обмежимось лише побіжним оглядом їх.

В першому томі уміщено статю д. Семейского „До історії селянського питання“, де звісний дослідувач селянського питання в Росії роз-

глядає відносини до сього питання славного російського сатирика Салтикова (Щедрина), що пережив часи загалу фурерізмом і був самовидцем всіх тягарів крпацтва, був свідком боротьби за волю і з рештою бачив наслідки реформи.

З других статей першого тому можемо навести ст. д. Красноперова „Сільська жінка перед волосним судом“. Матеріал, використаний автором, відносить ся переважно до Ставропільської і Самарської губ. Загальний вивід, зроблений автором, такий, що становище жінки-селянки в Росії не є висшим від становища її віку XVII: печемне поводженє з нею чоловіка, лайка, бійка, несправедливе відношенє волосного суду — се звичайні появи сільського народного життя в Росії. В другім томі збірнику видруковано реферат д. Сторожева „Московське урядованнє в Вильні XVII в.“ — таж сама статя, що була уміщена в I т. „Трудів“ IX Археологічного з'їзду. В попередній рецензії на сей том „Трудів“ я про неї нічого не говорив, для того дозволю собі тепер сказати кілька слів про статю д. Сторожева. Вона уложена переважно на підставі II т. „Актів Московської Держави“, себ то на підставі відписів до Москви Виленського воеводи князя М. С. Шаховского рр. 1658—9.

Становище московського воеводи у Вильні було не дуже то приємне. По московским звичаям, він не мав жадної фактичної сили, бо боячись царського гніву, мусів про кожду дрібницю питать ся центрального уряду. А сей останній з одного боку виявляв „ласку“ всім, хто складав йому присягу на вірність, а з другого боку був і не від того, щоб тяжко покарати аби тим підтримати „государево діло“.

Так, воно ознаймує усім „ласку і береженє і привіт“, але тим часом наказує усіх, хто не зложив присяги, кидати у в'язницю (р. 114). Цікаве відношенє людности до московського уряду: не зложило присяги так багато, що як бачимо з відпису воеводи, заперти до тюрми не можна було — місця бракувало. Московський уряд мало був приготований: Шаховський не знав польської мови і на силу знайшов тямущого чоловіка! (р. 116). „Шалоств и воровство“ жителів, загальна втікачка солдат з московського війська (р. 119), невмілі кроки московської дипломатії — допомогли Москві стратити свої завоювання.

Спинимось також і на другій статі д. Сторожева в III т. Збірнику „До питання про сучасний стан науки історії російського права“ (р. 46 і ст.). Виводи і обсяг порушених питань в сій статі далеко не відповідають її широкому назвиску. Автор розглядає причини того невисокого рівня, що займає тепер наука історії російського державного права: з часів Неволіна вона нічого не искала ні з матеріалів, ні з дослідів. Він сперасть ся насамперед на те, що професор історії російського

права мусять бути доктором державного права, значить попереді студії його не відповідають кафедрі. Але головне те, що видання джерел права й історії його майже всі урвалися: Археографічна комісія в Петербурзі досі навіть не скінчила видання літописей та на її видання не все можна й покласти ся. Справа описи архівів замерала, надтож невдалі були проби описів, проєктовані Московським Архивом Міністерства Справедливости. От такі то безвідрадні висновки зробив д. Сторожев. Дійсно, в приватних бесідах раз-по-раз чути паркання на недбалство Археографічної комісії і тому не можна не пошкодувати що д. Сторожев, людина в усякій разі досвідчена на архивних справах, нападаючи на комісію, причепив се до справи про стан науки російського права взагалі й надав всьому сьому таку безбарвну і таку безвіддну що до своєї поверхновости форму. На кінець огляду „Збірника“ я наведу переказ статей з правничого фаху що хоч належать до чужих нам місцевостей Росії, але мають і загальнійший інтерес. В II і III томах уміщено статі Швецова — Форми громадського володіння на Алтаї (т. II, р. 145—192; т. III р. 191—229); в III зазначимо ст. Біштока — Матеріяли для історії російської тюрми (р. 151—229) і Чуракова — Економічне становище „боровників“ (поліщуків) Яранського повіту (р. 229—247); в IV т. ст. Кауфмана — Організація й головніші висновки господарсько-статистичного досліджу в Іркутській та Єнісейській губерніях (р. 153—171). *М. Д.—З.*

Временникъ Эстляндской губ. Подъ редакціей Ал. Харузіна, секретаря комитета (Труды Эстляндскаго Статистическаго Комитета, томъ IX, кн. I, 1893 годъ) Ревель, 1894 р., 411 стор.

Книгу, сю варто обговорити на сторонах нашого видання: в ній уміщено де-кілька статей, що дотикають близько давньої руської історії.

Насамперед треба зазначити працю Н. Н. Харузіна „Огляд доісторичної археології в Естляндській, а також Ліфляндській і Курляндській губерніях на основі праць місцевих дослідників“ (р. 86—236). Археологія Прибалтійського краю переважає ся з археологією руською; руським дослідникам треба б її пильнувати: досі лишаєть ся цілком не выясненим питання про давніші культурні вносини Руси з Ливами і Естонцями. Питання се може бути роз'язане лише на полі археології, бо майже жадних літописних вказівок на се нема. Про теж не дуже легко стежити за німецькими працями з місцевої археології: всі вони порозкидані по дрібних місцевих виданнях і зібрати їх тяжко. З сього погляду праця д. Харузіна буде дуже пожиточною. Вона не дає самостійних дослідів, але за те автор совістно зібрав в ній і факти, і особливож висновки, зроблені

місцевими археологами краю. Автор старанно вистудював широку літературу річи; для того не можна не закинути авторови того, що він не прикрасив свою статтю ще й малюнками, бо без них археологічна робота багато тратить на своїй вартости. В праці д. Харузіна історик знайде дуже докладний огляд гадок про національність балтійських могил; багато вчених шукають тут і Готів, і Германців, і Скандинавів і Славян, часто забуваючи про самих Ливів (р. 189—236). З інших статей збірника до історії належить ще невелика стаття Муравєва „З питання про розвій суспільного устрою міста Ревеля“, але її назвиско не відповідає змістови: се лише голій переказ фактів. Стаття звісного досліджувача краю д. Трусмана „Руські елементи в Естляндії XIII—XV віку“ (р. 55—85) визначаєть ся, звичайним в його працях, туманом і нового нічого не дав.

М. Д.—З.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Огляд українсько-руських часописей за р. 1895:

Записки Наукового Товариства імени Шевченка

Правничі Часописі

Зоря

Правда

Учитель

Народ

Діло

Буковина.

Труды девятаго Археологическаго Съѣзда въ Вильнѣ, Томъ I, 1895.

Древности — Труды Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества, т. XV, вып. I, II 1894.

Древности — Труды Славянскої комисіи императорскаго московскаго археологическаго общества, т. I, 1895.

Dr. Rudolf Abicht — Слово о полку Игоревѣ. Das Lied von der Heerschaar Igorjs. 1895.

Dr. Кость Левицкий — Правда Руска, памятник законодатний права руского з XI віку, 1895.

В. Сергѣевичъ — Лекціи и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права. 1894.

Н. Д. — Іерархія всеросійскої церкви отъ начала христіанства до настоящаго времени, т. I, II, 1892—4.

Е. Голубинский — Исторія канонизаціи святыхъ въ Русской церкви, 1894.

A. Prochaska — O prawdziwości listów Gedymina, 1895.

- Stosunki Krzyżaków z Gedyminem i Łokietkiem, 1896.
 Akta grodzkie i ziemskie т. XVI, 1894.
 О. И. Леонтовичъ — Источники русско-литовскаго права, 1894.
 В. К. Стукаличъ — Бѣлоруссія и Литва. Очерки изъ исторіи городовъ въ Бѣлоруссіи, 1894.
 Г. Крыжановскій — Рукописныя евангелія Волинскаго Епархіальнаго Древнехранилища, 1895.
 К. Heck — Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimków) część I. (Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział filologiczny, serya II, t. VIII), 1894.
 Н. Оглоблицъ — Розыскъ 1662 г. о злоупотребленіяхъ московскихъ ратныхъ людей въ Малороссіи, 1895.
 В. О. Эйнгорнъ — Рѣчи произнесенныя Іоанникіємъ Галатовскимъ въ Москвѣ въ 1670, 1895.
 М. Марковскій — Антоній Радивилевскій, южнорусскій проповѣдникъ XVII в., 1894.
 С. Недѣльскій — Уніатскій митрополитъ Левъ Кимка и его значеніе въ исторіи уніи, 1894.
 Ю. Тиховскій — Мнимая типографія Почаевского монастыря, 1895.
 Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель, 1895.
 Кириичниковъ — Очерки по миеологии XIX в., 1894.
 В. Д. Гринченко — Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ, вып. I, 1895.
 Jit — Stosunki narodowościowe w Galicyi wschodniej, 1894.
 А. Потебня — Языкъ и народность, 1895.
 Лѣтопись историко-филологическаго общества при императорскомъ поворосійскомъ университетѣ, т. III—IV, 1894.
 Извѣстія историко-филологическаго института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. XIV, 1895.
 Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny, serya II, т. VI—VIII, 1894—1895.
 Сборникъ правовѣденія и общественныхъ знаній. Труды Юридическаго Общества, состоящаго при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ, т. I—V, 1893—1895.
 Временникъ Эстляндской губ. Труды Эстляндскаго Статистическаго Комитета, т. IX, кн. I, 1894.

Справозданє

з діяльности виділу Наукового товариства імені Шевченка у Львові за час від 1 січня до 31 грудня 1895 р.

На одинадцятих загальних зборах товариства, що відбулись дня 2 лютого 1895 р. став головою товариства посол Олександр Барвінський, а вибраний загальними зборами виділ уконституував ся так, що заступником голови вибрано проф. Сидора Громницького, секретарем п. Осипа Маковея, адміністратором і касиром п. Костя Пацьківського. Крім сих належали до виділу: проф. П. Огоновский, судия А. Дольницький, а заступниками виділових були проф. В. Білецький і О. Макарушка. По від'їзді п. Осипа Маковея до Черновець покликано до виділу заступника виділового п. Остапа Макарушку, що від марта с. р. був секретарем виділу. Крім сих входили в склад виділу директори секцій: математично-природничо-лікарської пр. Верхратский, а історично-філософичної М. Грушевський. Управителем бібліотеки, що мав до помочи платного помічника був М. Грушевський; йому-ж поручено редагуванє „Записок“, редактором „Історичної Бібліотеки“ остав на дальше сов. О. Барвінський, редактором „Часописи Іправничої“ др. К. Левицкий, „Зорю“ підписував до часу свого виїзду п. О. Маковей, відтак п. К. Пацьківський, а впорядником літературної частини остає доси п. Володимир Левицкий (Василь Лукич) в Станіславові.

В році 1895 відбув виділ 10 засідань і полагджував на них головню справу адміністраційні, поручивши рух научний в товаристві своїм трьом секціям. З огляду на те, що про рух науковий зладжено особне просторе справозданє, обмежуєсь тут виділ на поданю найважнійших дат з управи товариства.

На видавництва наукові, які в р. 1895 дуже помножились, мало товариство від міністерства просвіти 1500 зр., з союму краєвого

1000 зр., на „Історичну Бібліотеку 500, крім того дар з України в сумі 1200 зр. призначених на розширенє наукових видавництв нашого товариства. — Високому Міністерству, Соймови кравцову і приватним Добродіям складає виділ подяку. Сі фонди обернено головно на покритє коштів печатаня видавництв товариства, так що товариство прелімінувало в р. 1895 лише 400 зр. на ремунації авторам за праці поміщували в „Записках“ товариства.

Значний недобір виказувала „Зоря“ літературно-наукове письмо для родин, при котрій виходить ще все російсько-український Словар. До лютого 1894 мала ся часопись кількасот передплатників на Україні і не потягала так великого недобору за собою як нині. Заходи, які товариство чинило для відзисканя в Росії дебюту для „Зорі“ остали без успіху, так само не дала цензура дебюту для російсько-українського Словаря, хоч по указу з р. 1876 словарі українські повинні бути допущені в Росію. Мимо того, що товариство поносить великі видатки на видаванє „Зорі“, сеї одинокої часописи для руских родин, однак рознісало в р. 1895 конкурс на премійні новелі. З 12 надісланих праць признано трьом працям премії. Жюрі, що складало ся з пп. дра Ів. Франка, проф. В. Білецького і К. Маньківського (др Ол. Колесса з причини недуги і занятя не згодив ся бути членом жюрі), узнало за найліпші повістку В. Чайченка: „Хата в балці“, відтак О. Маковей: „Весняні бурі“, вкінці Коцюбинського: „Задля загального добра“. А до печатаня поручено повельки: „Градобур“ о. М. Петрушевича, „Бобо“ М. Кордуби і „Золоте серце“ Ярошинської. Повість дра А. Чайківського „Олюнька“ поставлено hors concours і поручено виділові її набути від автора. Коли-ж виділ з браку фондів набути її не міг, взяла її на власність і випечатала Бібліотека найзнаменитших повістей Діла. — Таку саму суму що і в р. 1895, себ то 150 зр. призначило товариство на премії і в р. 1896, надіючись, що тим розбудить живійший рух між нашими беллетристами та що й наша навіть до гарної літератури байдужна інтелігенція знайде як найвідповіднійшу для себе поживу духову. — Старанєм виділу було дбати про се, щоби в „Зорі“ поміщувались статті змісту інтересного для наших родин: тому старано ся також о переклади найціннійших творів з літератур чужих, а наукову річ обмежено тим більше, що розправи наукові найдуть все місце в чим раз то більших Записках.

Накладом товариства виходили р. 1895 сі виданя періодичні:

Трехмісячник: Записки Наукового товариства імени Шевченка під редакцією М. Грушевського.

Трехмісячник: Часопись правнича, під редакцією дра К. Левицького.

Двоптижневник: Зоря під редакцією В. Левицького.

Неперіодичні: Жерела до історії України-Руси т. I під редакцією М. Грушевського.

Словар російсько-український т. II під редакцією М. Уманця.

Етнографічний Збірник т. I під редакцією М. Грушевського.

Історична Бібліотека т. XVIII під редакцією Ол. Барвіньського.

I. Кокорудз Проф. О. Огоновский.

Г. Величко Політичні і торговельні взаємини Руси й Византиї в X і XI століттю.

I. Франко Наймичка Т. Шевченка.

К. Студинський Адельфотес, — Панегірик *Евфони* веселобрмячая.

В. Левицький Еліптичні функції модулові (відбитки з „Записок“).

О. Кониський Т. Шевченко під час розцвіту його кебети.

— Проба улаштованя хронології до творів Т. Шевченка.

М. Крамаренко Різдвяні свята на Черноморії.

О. Родільський Галицькі народні казки.

Руска Правда під ред. К. Левицького.

Кобзар Т. Шевченка т. III.

Твори С. Руданського т. I.

Писання Т. Зіньківського т. II.

М. Старицький Облога Буші (накладом редакції Зорі).

В. Чайченка Байки (теж).

О. Кониський Грішники (теж).

Книгарня товариства ще й доси не має відповідного приміщеня хоч концесію на книгарню товариство вже від 3 літ має. Свої видавництва продає товариство поки що в книгарні що приміщена при друкарні. Книгарня наша приступила до премії книгарської і збільшає свій магазин своїми тай чужими виданями. В заміну за деякі свої книжки дістало товариство від „Академічного Брацтва“ по 100 примірників III тому Бібліотеки І. Онішкевича і творів Навроцького, купила значну частину „Бібліотеки найзнаменитших повістей“ і „Історію Галичини“ бл. п. Партицького, проф. Грушевський дарував своє виданнє: Віїмки з жерел до історії України-Руси, — словом магазин книгарні збільшає ся, виділ робив вже навіть приватною дорогою переговори з чоловіком, що міг би стати управителем книгарні.

Для друкарні товариства закуплено за 2230 зр. нові черенки (руський гармонт), роблено там потрібні наприви, закуплюваня дрібні конечні знаряди, але мимо конечної потреби. розширити друкарні з технічних трудностей не можна, хоч тепер має друкарня 3 машини.

Товариство наше удержувало все як найприятнійші зносини з иньшими народно-руськими товариствами, брало участь в устроєнню вечериць в честь Т. Шевченка, вислало своему почетному членови дру В. Антоно-

вичу в Києві з нагоди ювілею его 35 літньої діяльності наукової писемю, а на ювілей Шафарика привіт телеграфічний. В признаню ревних трудів в павільоні руских товариств на виставі краєвій р. 1894 подякував виділ окремим письмом проф. В. Шухевичови за его заходи.

В день уродин Є. В. Цісаря зложив голова товариства на руки Намісника желаня в імени товариства, на що виділ дістав через Міністерство справ внутрішніх найвизшу подяку. (Рескрипт з дня 6/IX 1895 ч. 4165).

Рівно-ж складало товариство гратуляції своїми відпоручниками Є. Ем. Кардиналови, дру Сильвестру Сембратовичу, з нагоди іменованя.

Рік 1895 був дуже щасливий для бібліотеки товариства, що містилась поки що в двох комнатах канцелярських в товаристві. Інституції наукові причинились до збогаченя її многоцінними науковими творами, крім того мала бібліотека й приватних добродіїв, як пос. О. Барвіньського, п. О. Коняського, що 2 рази прислав частини своєї бібліотеки для нас, п. О. Бородая, що подарив для нашої бібліотеки багато діл англійських і німецьких, а для музею деякі прилади електро-технічні, п. В. Антоновича, п. Якова Миколаевича, учителя в Полошнім, що прислав давні рідкі друки і метрики старинні. Надто набуває виділ за гроші або виміною за свої видавництва книжки для своєї бібліотеки. І так закупив за суму 100 зр. бібліотеку по бл. п. Омел. Партицьким, і купує при кожній нагоді цінні книжки, особливо всі ті, що відносять ся до біографії і критики творів Шевченка, поставивши собі за завдане, згромадити в своїй бібліотеці повну літературу про свого патрона. — Годить ся тут згадати про милий і цінний для нас дар від В. Тарновського, що до нашого музею дав перо Шевченкове і его маску гіпсову.

Канцелярія товариства, що займала 3 комнати в домі „Просьвіти“ прикрасилась в р. 1895 прегарним портретом М. Костомарова, присланим товариству в дарі від п. Ге, на основі заповіту його небіщика батька, славного портретиста.

Виділ сповнюючи на сїм місци свій обовязок, вискаже всім Вп. Добродіям товариства: Інституціям і особам приватним: Спасибі!

Хоч товариство ще не обертало в році минувшим значнішими засобами материяльними, однак старало ся по можности нести номіч материяльну. Поміч материяльну подавало товариство в першій мірі вдові но М. Шашкевичу Юлії Шашкевичовій, далі — дрібні запомоги рускій женьській школі вправ та шкільній помочи. Більшою позичкою прийшло товариство в поміч нашому артистови, п. М. Івасюкови в Монахові, що має тепер проєкт намалювати образ більших розмірів з нашої давнини.

Товариство має під управою своєю два фонди: фонд науковий і фонд на памятник Тараса Шевченка.

Виділ довів до ладу багато адміністративних справ, особливо справу довжників, а тепер першою его найблизшою ціллю є постаратись о власне поміщенє для товариства.

Число членів виносить тепер 205. В році 1895 приступило до товариства 30 нових членів.

Остан Макарушка
секретар.

Олександр Барвіньський
голова.

Наукова діяльність Товариства імени Шевченка в р. 1895.

Записка для загального збору р. 1896.

З кінцем р. 1895 скінчив ся третій рік істновання нашого товариства в ролі наукового. Пригляньмо ся його діяльності на полі науки, аби пізнавши зроблене, поставити собі певні задачі й desiderata на будуче.

Наукова діяльність товариства розвивалась в роботі секцій й видавництвах. Почнемо з перших.

Минулого року було всього 21 засідань секційних і на них 38 рефератів; з того секція історично-філософична мала 9 засідань з 19 рефератами, секція філологічна 7 засідань з 13 рефератами, секція математично-природничо-лікарська 5 засідань з 6 рефератами.

Число засідань треба признати значним — виключивши ферії, будемо нересічно мати по два засідання на місяць: се могло би свідчити про значний рух в сфері членів. Годить ся одначе зауважити, що згоди на тих засіданнях рідко випадали дуже численними: від того залежало між иньшого, що далеко не всі реферати викликали живійшу дискусію. Хоч се є досить звичайний стан наукових засідань, але нашому молодому товариству ми жичили б більшого оживлення.

Можна загально сказати, що на секції приходили реферати, призначені до друку в „Записках товариства“ (по части і в Часописи Правничій); з того загального числа рефератів доси не прийшло до друку лише три (а взглядно оден). Регулярні товариства, вимагаючи, щоб реферати, призначені до друку в „Записках“, переходили через секцію, дає принуку діяльності секцій, що являють ся таким способом переходною інстанцією до „Записок“. Ініціативу самих секцій в науковій роботі, колективну працю членів можна зазначити в двох справах:

в укладі відділу рецензійного „Записок“ і в спорядженні наукової термінології. Перша справа виходила з редакції „Записок“ і почасти трактувала ся на засіданнях секцій історично філософичної й філологічної, але далеко більше — на сходинах молодших членів товариства, уряджованих поза засіданнями секційними в господі товариства досить регулярно протягом всього 1895 р. Що до другої справи, то поодинокі часті термінології розділили між собою члени секції математично-природничої, й одна з частей — термінологія механічна — була оброблена минулого року. Розуміється, що для такої колективної роботи лежить поле далеко ширше, вимагає її цілий ряд текучих, більш практичних питань (як правописні, лексичні) і різні наукові справи. Можна сподівати ся, що з більшим розвитком товариства більший розвиток матиме й її діяльність; тепер же цього трудно й вимагати, уважаючи, що роботу секційну вела властиво не конче численна група львівських членів. Переглядаючи протоколи засідань, бачимо, що з загального числа рефератів (38) чотири належало членам замісцевим, решта львівським, з них останніх всього референтами (говоримо про авторів розвідок і справоздань, а не тих що реферували праці неприємних членів) виступало 14 членів, з них 6 мало по одному реферату, решта (28 рефератів) припадає на вісьмох членів. На дальший час в інтересах розвитку товариства лежить, щоб до нього притягало ся більше число робітників з інших місцевостей і взагалі щоб число активних учасників в секційній роботі збільшалось.

Переходячи до видавництва товариства, ми звернемо ся передовсім до „Записок“. На розвиток їх звернена була того року головна увага; я вже згадав, що секції були як би переходною інстанцією, де переглядались розвідки, призначені для „Записок“.

„Записки“ почали виходити р. 1892, коли (в осени) видано було перший том, аложений переважно з праць українських співробітників (трьох українців і двох Галичан); се був як би пробний том, призначений для того, аби довести можливість наукового українського видавництва, до чого знаходило ся багато скептиків. В дальших роках заміряно видавати по два томи, але 1893 р. вийшов лише один донерва 1894, і то не легко — видано два. Дійсно, статі зберались з значною трудностю, а Наукове Товариство, не маючи спеціальних фондів на наукові видавництва, а несучи на собі видатки й так на кілька видавництв, знов таки не могло розпорядити на се й відповідним грошем. Донерва 1895 р. уділення значніших заможог міністерством і соймом, разом з жертвою одного патріота, дало можливість уложити особний бюджет наукових видавництв, Редакція „Записок“ заходила коло розширення

кругу співробітників і організації наукової роботи, а наслідком того можна було розширити й видавництво. Минулого року „Записки“ представляли собою трохмісячник, що поділяв ся на дві майже рівні частини розвідок та матеріялів, більших і меньших (miscellanea) і оглядів літературних (Наукова хроніка й Бібліографія). Таким чином видавництво має регулярні відділи: розвідки й матеріяли, miscellanea, наукова хроніка, бібліографія, відомости в Товариства. Всього минулого року було уміщено в першій відділі 15 розвідок з різних наук і історичних і історично-літературних матеріялів з вступними замітками, в відділі miscellanea заміток і матеріялів 16; в 3 і 4 відділі обговорено 51 періодичне видання (з того українсько-руських 8, російських 37, польських 4, німецьких 2) і поодиноких книжок і статей 122. Що до змісту припадає в 1—2 відділах: на українсько-руську філологію 2 статі, історію літератури 8, на історію з помічними науками (археологією, археографією й історичною археографією) — 9, матеріялів історичних і літературних 10, розвідок природничих та математичних 2. В відділі бібліографії припадає на історію українсько-руської літератури 9, на філологію 4, етнографію 15, історію взагалі з помічними науками 46, археологію 3, історію церкви 12, історичні й історично-літературні матеріяли 16, право 4, економію й статистику 6, природничі розвідки 2, збірники, словарі і т. и. — 5.

Дальший розвиток цього видавництва редакція „Записок“ представляє собі так: воно має розширитись до шести томів на рік (статі двохмісячником) — правдоподобно, се розширення довершить ся вже цього року; з дальшим поступом має наступити певна спеціалізація матеріялу: тепер особно виділено правничий відділ, з часом се повинно-б статись і з математично-природничим. Далі поруч з Записками могли-б з'явитись неперіодичні збірники для більших, спеціальніших розвідок і матеріялів, а Записки, зіставши ся при розвідках загальнішого характеру і дрібніших замітках та матеріялах (типу miscellanea), могли-б розширити свої огляди літературні, завівши туди важніші явища загально-людського наукового життя.

„Записки“ товариства мали своєю першою метою засновати осередок наукової діяльності своєрідною мовою і до нього притягнути учених українсько-руських, нашими культурними й політичними обставинами привичаєних ходити в сусіди до чужих видавництв і культивувати чужу науку. Не ставлячи вперед якої небудь програми що до напряму, провідних гадок, Записки заховували повну свободу в науковій трактованню річи, ставлячи вимогою лише, щоб робота відповідала вимогам науковости. Маючи таку задачу, не могли вони й вносити на початках якоїсь спеціалізації в змісті, аби не спинити перших кроків наукової роботи своєрідною мовою в таких науках, де вона, задля своєї

слабости, не могла абсолютно бути заступлена спеціальними видавництвами.

Поруч з тим, трохи пізніше — поставлена була ще иньша, спеціальна мета — утворення в Записках орґана, що давав би перегляд наукової роботи над предметами, що з Україною безпосередно звязані. Та наукова робота останніми часами прибрала так великі розміри, що такий перегляд став доконче потрібним, тим часом не тільки на нашій мові, але й на Україні російській не існував. Початки такого огляду зроблено було в томах, виданих 1894 р., але систематично поведено його з минулого року. Для повного й докладного переведення такого огляду треба організації значного числа сил, і відразу великі вимоги годі ставляти; за всім тим деякі галузи наук, як історія українсько-руська, слово й література, представлені були вже доволі повно. А в якій мірі такий огляд задовольняв дійсній потребі, видно було з того співчуття, що знайшов він в учених українських ба навіть чужих. Приведення до певної повноти й розширення границь сього огляду для загальної науки — се справа дальших часів, і для неї потрібний дальший прилив науково приготованих сил.

Поруч з „Записками“ виходили попередні видання наукові. Передо всім наложити сказати про Часопис Правничу; зміст її обговорено на иньшій місці (в Науковій хроніці), тож нема чого над ним застановлятися; статистично представляється вона так: статей і заміток 10, в відділі „заміток літературних“ обговорено 9 книг, крім того подавано оречення найвисшого трибуналу судового.

З кінцем минулого року поставлено було зреформувати се видавництво, перенісши вагу на наукову сторону його й усунувши частину інформаційну (рішення трибуналів і т. и.), а бібліографію зіставляючи загальному огляду „Записок“. Розвідки правничі-ж признано за ліпше задержати в особности, аби не утрудняти переведення спеціалізації наукових публікацій в дальшій часі, і видавати їх особним томом під титулом: „Розвідки правничі історично-філософської секції Наукового товариства імени Шевченка“, таким чином трохмісячник заступить річник, більш менш того-ж обсягу, що й томи Записок, під редакцією того-ж дра К. Левицького, що проводив редакцію „Часописи Правничої“ від початку.

Видавництво „Історичної Бібліотеки“, що від двох років перейшло до Наукового товариства імени Шевченка, має більш практичну мету: дати в приступній формі, в рідній мові головніші розправи про українсько-руську історію. Минулого року видано один том і розпочато другий, вони містять в собі переклад Костомарова „Мазепа й Мазепинці“ (з скороченнями) й Антоновича „Останні часи козачини на правім боці

Дніпра“. Почавши від цієї останньої монографії, видавництво трохи змінює свою методу видання: доти праці подавались без апарата наукового, уважаючи на потреби ширшої публіки, тепер же мають подаватися переклади повні, з усіма примітками, щоби могли заступити первотвір. В дальші томи мають увійти монографії Антоновича й Шульгина про гайдамацтво й монографії про громадський устрій України-Руси в період литовський, польський та часи Гетьманщини.

Крім того як і давніше, уміщувались статі наукового змісту і в часописи Товариства „Зоря“; заходи коло розвитку „Записок“ виправді мусіли в певній мірі відтягнути звідси наукові сили, одначе не доконче, як то видно і з огляду цієї часописи; при тім науковий відділ її наповняв ся перекладами цікавіших статей наукових з мов чужих.

Протягом минулого року засновано в товаристві ще три серії наукових публікацій.

Відповідно прийнятому в осени 1894 р. віділом Товариства проекту (див. Записки т. V) приступлено до видавництва археографічного. Публікації поділено на дві серії — „Жерел до історії України-Руси“, призначених переважно для актового матеріалу і „Памяток українсько-руської мови й літератури“ для памяток лінгвістичних і літературних; кожний має містити окрім текстів вступну розвідку. Видруковано перший том з першої серії: „Жерела до історії України-Руси, т. I: люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемиській з р. 1565—6, зібраний і уложений М. Грушевським, з вступною розвідкою: Економічний стан селян на Подністровю галицькій в пол. XVI в. на основі описей королівщин. Розпочато також перший том „Памяток“, що містить збірник апокрифів старозавітних, вибраних з українсько-руських рукописей, уложений др. Іваном Франком, а має вийти протягом 1896 р., як також і другий том „Жерел“, що містити ме люстрації королівщин в землях Перемиській і Сяницькій з р. 1565—6 (соляні жуни, староства: Перемиське, Лежайське, Замхівське й Сяницьке).

На початку сього вже року (1896) уконститувала ся й особна комісія археографічна для ведення справи публікацій джерелових; задачею її є не тільки видавання предложених матеріалів археографічних, але й вишукування та збирання їх через археографічні експедиції й відпоручення; одначе відповідний розвиток її діяльності можливий буде лише з розширенням засобів матеріальних. Спеціальний бюджет її поки що становить субсидія 1000 зр., признана соймом в останню сесію, а видатки з загального бюджету наукових видавництв Товариства не можуть теж бути значні. Комісія має дезидерату — видавати річно том „Жерел“ і том „Памяток“, як що дозволить се стан матеріальний Товариства

й комісії спеціально. Для ближших томів „Жерел“ комісія має на увазі, окрім закінчення люстрації 1565—6 р. земель руських, збірник інвентарів, справоздань etc. з королівщин тихже земель з кінця XV в. і до першої люстрації (споруження копій з вибраних для нього описей варшавського архиву скарбового вже закінчується), описи королівщин подільських з XVI в., люстрація 1570 р. воєводств Руського, Белзького й Подільського, збірник актів галицьких з часів Хмельниччини, ревізії маєностей лівобічної Гетьманщини і ин. Для Пам'яток мають ся на увазі збірники: апокрифів новозавітних, есхатологічних і ин., збірник легенд, видання драматичної літератури українсько-руської XVII—XVIII в. і наукове видання писем Котляревського (ювілейне видання — деякі частини його розпочато друком).

Третю серію становить „Етнографічний“ збірник, що має містити етнографічні й етнологічні матеріяли про українсько-руський край (розвідки мають містити ся в „Записках“) оброблені й порівняні з опублікованим вже матеріялом. Тимчасово аби се видавництво пустити в курс, взяв на себе редакцію його низше підписаний, і минулого року вийшов т. I, що містив в собі одну статтю описову (Різдвяні свята на Черноморіі М. Крамаренка), дві збірки етнографічних матеріялів — казки з пов. Брідського, зібрані О. Роздільським (початок) і українські вигадки, зібрані О. Шимчепком і етнографічну програму. Ся остання мала на меті лише, щоб розбудити більший інтерес до збирання матеріялу, зоставляючи вичерпанню сієї справи спеціальним програмам і квестіонарам. Для збільшення-ж матеріялу етнографічного уділяно за-помоги, так минулого року дано за-помоги на етнографічні екскурсії на Угорщину двом молодим етнографам п. Гнатюку і Роздільському.

Матеріяли етнографічні напливали по троху з провінцій proprio motu. Висловляючи на сім місці подяку всім, хто надсилав які матеріяли, ми сподіваємось, що з розповсюдженнем нашого етнографічного видання наплив сей буде збільшуватись. Редакції одначе давала клопоту далеко більше та обставина, що матеріял до збірнику мусів приходити вже оброблений, себ то порівняний з попередніми збірниками матеріялу і відповідними вказівками. Людей приготованих для сієї роботи майже не знаходилося, і се головно здержує розширення рам видавництва; редакція з признаннем згадує про роботу, підняту коло такого оброблення дром Франком, а останніми часами заявив ся участи в обробленю матеріялів етнологічних звісний етнолог д. Хв. Вовк (Th. Volkov) в Парижі; крім того редакція заходила ся коло приготування до сієї роботи молодших етнографів. Від успіху сієї роботи залежати ме дальше розширення видавництва; товариство хотіло би довести як скорше до того, аби виходило два томи „Етнографічного збірника“ на рік, бо етнографічного матеріялу,

як то було вже сказано, не бракує, а збірник паш тепер являєть ся одиноким спеціальним видавництвом для публікування матеріялів етнографічних на цілу Україну-Русь.

З вище сказаного видно, що наукова діяльність і спеціально — наукові публікації Товариства, значно розширились минулого року, хоч і далеко не дійшло до тих розмірів, які-б йому падати хотілось. Дальший поступ в тім напрямі вимагає доконче збільшення матеріяльних засобів Товариства й збільшення наукових сил, злучених для наукової праці в його видавництвах. Засоби були ще дуже невеликі: цілий бюджет наукових видавництв вносив минулого року (з винятком „Зорі“) коло 4 $\frac{1}{2}$ тис.; переважна маса праць в видавництвах містила ся задурно. В р. 1896 сподіваємось побільшення бюджету принаймні на половину, що дасть справжність розширити видавництва й частійше праці ремунерувати.

Протягом минулого року в наукових видавництвах Товариства брало участь своїми працями всього 56 осіб, а то з України-Руси австрійської 37 і України російської 19 (з того в „Записках“ 28 з України австрійської й 17 з України російської). Се число дуже значне в порівнянню з попередніми роками, але все ще невелике, коли візьмемо під увагу, що Товариство з своїми видавництвами представляє ще одну наукову інституцію народню для цілої України-Руси! Редакція поклала немало праці коло заохочення земляків до участі в видавництвах Товариства й організації колективної праці. Але доброї волі й енергії одиниць не вистане до побороення обставин, що зложились під впливом політичних і культурних обставин, серед яких жили ряди поколінь і живуть доси. Велику перешкоду пожаданому розвитку видавництв Товариства становить, що російська границя була для них взагалі замкнена: видання Товариства, не вважаючи на свій науковий характер, все зачисляють ся до категорії „абсолютно заборонених“ в Росії. Їх часто не пропускали — *horribile dictu* — навіть для бібліотек університетських, не кажучи вже за професорів і редакцій наукових видавництв, і взагалі їх доля цілковито залежала від прихви місцевої цензури. Се все надзвичайно утрудняло ознаємленне з нашими видавництвами головної частини нашої публіки й перешкоджало групованю коло них наукових сил. Нічого дивного, що з малими винятками, наші українські співробітники (а число їх все буде дуже значним, уважаючи на такі обставини) крили свої імена (а між ними чимало добре звісних в науці, фахових знавців) під псевдонімами й криптонімами; досить сказати, що навіть мелічна розправа — про інфекцію яєчка — уміщена в т. VI Записок, не могла бути підписана автором. Ми сподіємось, що се проскрибоване становище наших видавництв, як результат шкідливого непорозуміння деяких урядових органів, не про-

тягнуть ся довго. При тим всім не залишала однак редакція заходів, аби й при теперішніх обставинах зносити з науковими інституціями російськими навязувати й знаємити їх з своїми видавництвами; в минулім році обмінювалось Товариство наше своїми виданнями майже з усіма університетами російськими і з значним числом наукових інституцій і видавництв, що також знаменито причинялось до збільшення бібліотеки Товариства. Головна увага була звернена на інституції російські з тої причини, що власне в Росії скуплена наукова робота над питаннями, для нас найбільше важними; се однак не виключало старань коло навязання зносити з інституціями науковими австрійськими й заграничними; однак розширення їх належать до дальших років, а поки що Товариство буди ще дуже молодою науковою інституцією, могло лише по волі їх навязувати.

Таким чином Товариство в різних напрямках робило коло зацелення й розвою своєї науки, сповняючи заповіді чоловіка, якого імя носить, висловлену в його „Посланні — аби „й мудрость в нас була своя“. Приймаючи близьку участь в його наукових роботах з самого початку, пригадуючи ту несміливість і непевність, з якою розпочинались перші завязки наукових видавництв, ми можемо з потіхою дивитись на поступ останніх років, в переконанню, що ся справа стоїть на добрій дорозі, що поставлена Товариством мета відіповідає дійсній, фактичній потребі нашого народа, і тому діяльність наша в дальнім часі буде горнути до себе все більший круг наукових сил українсько-руських безріжничі поглядів і напрямів в сільній роботі коло безсторонного, об'єктивного студіювання й вияснення нашого минулого й сучасного. Перегляд минулого року покріплює нашу надію, що праця вложена в єю роботу, не змарнуєть ся, а принесе свої олові на добро народу нашого. In labore spes!...

М. Грушевський.

У Львові, 19/II (2/III) 96 р.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII Jahrhundert, von M. Hrušewskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Thadaeus Rylskýj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biographische Skizze von Alex. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitgetheilt von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus im heutigen Kuban und in den anliegenden Gebieten (mit einer Karte des alten Bosphorus-Gebietes), von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Thadaeus Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen (mit 2 Illustrationen), von Dr. Černiachiwskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV Jahrhundert, von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kollarewskyj's, Desiderata von M. Hrušewskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche und kritische Mittheilungen und Notizen 162—173; 7. Bericht über die Entwicklung und die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften und deren philologischer, philosophisch-historischer und mathematisch-naturwissenschaftlicher Sectionen 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. Johann Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškewič, von Vladimir Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič. Ueber die Bedeutung des Einflusses des Mickiewič in der Entwicklung der dichterischen Schöpfung und in der Genesis der einzelnen Dichtungen des Šewčenko, vergleichende Studie von Dr. Alexander Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“. Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. Johann Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von Prof. Michael Hrušewskýj 211—221; 6. Historische, archeologische und kritische Notizen von Al. Konyškyj und M. H. 2:2—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), kritisch-biographische Skizze von Alex. Konyškyj S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von Prof. M. Hrušewskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in den J. 1893—4, 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Welicko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften im J. 1895 (Januar-April) 1—5.

НБ ПНУС

632171

75.00

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj s. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 7. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Mai — August) 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI; 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von Alexander Lotočkyj S. 1—34 „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von Basilius Šcurat 1—28 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von Johann Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8 Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (September — December) 1—2.

Ціна тому 1 зр. або 2 корони.

АДРЕСА ТОВАРИСТВА:

Львів, уліця Академічна ч. 8.

ADRESSE:

Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, Lemberg, Akademiestrasse 8.

П. Т. Авторів, Видавців і Накладців просимо надсилати Редакції примірники рецензійні.

НБ ПНУС

632171